

VILNIAUS UNIVERSITETO MEDICINOS FAKULTETAS
IR
LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

Menų terapijos (dailės terapijos specializacijos)
antrosios pakopos (magistrantūros) studijų
Baigiamasis darbas

Suaugusių žmonių su negalia vilties jausmo patyrimas dailės terapijos procese

Ieva Balčiūnaitė

Darbo vadovė

VU MF Asist. Dr. Audronė Brazauskaitė

(institucija, pedagoginis vardas, mokslo laipsnis, vardas, pavardė)

Konsultantė

VU MF Asist. Dr. Toma Jasiukevičiūtė-Zelenko

(institucija, pedagoginis vardas, mokslo laipsnis, vardas, pavardė)

Recenzentė

VU MF Prof. Dr. Rūta Dadelienė

(institucija, pedagoginis vardas, mokslo laipsnis, vardas, pavardė)

Mokslo tiriamojo darbo įteikimo data _____

(pildo atsakingas Katedros/Klinikos darbuotojas)

Registracijos Nr. _____

(pildo atsakingas Katedros/Klinikos darbuotojas)

Studentės elektroninio pašto adresas: ieva.balciunaite@stud.mf.vu.lt

2023

Dėkoju,

Dr. Audronei Brazauskaitei už skirtą laiką, organizuotumą ir suteiktas žinias,

Dr. Tomai Jasiukevičiūtei-Zelenko už tikslus pastebėjimus, žinias, nuoširdų tikėjimą ir palaikymą,

Tėvams ir seneliams už visokeriopą palaikymą ir pagalbą, kai to labiausiai reikėjo,

Draugams G, J, F ir D už palaikymą, tikėjimą, suteiktą erdvę ir meilę.

Žodynas

Negalia – ilgalaikis funkcinis asmens organizmo sutrikimas (asmens įgimtos ir (ar) įgytos savybės), kuris dėl aplinkos veiksnių trukdo asmeniui visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenės gyvenime lygiai su kitais asmenimis (Lietuvos Respublikos seimas, 2023).

Asmuo su negalia – asmuo, kuriam įstatymo nustatyta tvarka nustatytas neįgalumo lygis arba 55 procentų ar mažesnis dalyvumo lygis (Lietuvos Respublikos seimas, 2023).

Dailės terapija – paciento fizinei ir psichikos sveikatai stiprinti skirta tarpdalykinė veikla, integruojanti dailės ir medicinos, psichologijos, psichoterapijos, specialiojo ugdymo, socialinio darbo žinias, gebėjimus ir praktikas (Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministerija, 2019).

Viltis – tikėjimas, kad galimas teigiamas ateities rezultatas, suprantamas ne kaip lūkestis (angl. *expectation*), kuris gali vesti į neviltį (angl. *hopelessness*), o kaip požiūris (angl. *attitude*), kuris verčia mus veikti (Messerly, 2017).

Beviltiškumas – neigiamas savęs ir savo požiūrio į ateitį vertinimas, bei pesimistinė emocinė būseną, kuriai būdingas problemų sprendimo nebuvimas (Akhan ir kt., 2017); atsirandantis kai dėmesys sutrikimams kreipiamas į tai, kas neįmanoma ir kas buvo „prarasta“, jeigu kartu nėra suvokta, kas gali būti įmanoma (Bright ir kt., 2019).

Tikėjimas ir dvasingumas – ne religinės kilmės būseną, kuomet sutinkame, kad protas ne viską „žino“ (Čiužaitė, 2021).

Gyvenimo prasmė – kiekvieno individo asmeninis supratimas ir rūpestis nepaisant jo sveikatos būklės; svarbu ne gyvenimo prasmė apskritai, o kurio nors asmens gyvenimo prasmė (Frankl, 2020).

Turinys

Žodynas	3
Įvadas.....	6
1. Literatūros apžvalga	9
1.1. Negalios sampratos analizė	9
1.2. Negalios priežastys, diagnostika ir statistika: pasaulyje ir Lietuvoje	13
1.3. Vilties samprata	17
2. Dailės terapija ir negalios fenomenas.....	20
2.1. Dailės terapija žmonių turinčių negalią atžvilgiu	20
2.2. Dailės terapijos taikymas žmonėms turintiems negalią. Tyrimų apžvalga	22
3. Empirinis tyrimas	28
3.1. Tyrimo metodologija	28
3.1.1. Teorinis tyrimo metodų pagrindimas.....	29
3.1.2. Tyrimo dalyviai.....	32
3.1.3. Tyrimo organizavimas ir procedūros. Tyrimo eiga	33
3.1.4. Duomenų rinkimo metodai	35
3.1.5. Duomenų analizės metodai	36
3.1.6. Tyrimo patikimumas.....	37
3.1.7. Tyrimo etika.....	38
3.2. Tyrimo rezultatai. Temų aprašymas	39
3.2.1. Giluminiai virsmai: susitikus su savimi dailės terapijoje	40
3.2.1.1. Viltis kaip požiūris verčiantis „keltis“	40
3.2.1.2. Atviras susitikimas su savimi per piešinį	43
3.2.1.3. Stiprybė turėti vilties	47
3.2.1.4. Tai, kas geriausio galėjo nutikti, atėjo su laiku	49
3.2.2. Įkvepianti dailės ir vilties sandūra	51
3.2.2.1. Prisiminimai iškilę proceso metu ir šiandien kuriami prisiminimai: „prisiminsiu ir apkabinsiu“	52
3.2.2.2. Per save perleistas dailės terapijos patyrimas	53
3.2.2.3. Dalyvių grupėje sąveika	57
3.2.2.4. Galimybė (būti)	60
3.3. Piešinių analizė.....	63
3.3.1. Janinos piešinių analizė	64

3.3.2. Aurimo piešinių analizė	71
3.3.3. Eglės piešinių analizė.....	79
Apibendrinimas	87
Diskusija	92
Išvados	95
Rekomendacijos	98
Literatūra	100
SANTRAUKA	109
SUMMARY	111
1 PRIEDAS	113
2 PRIEDAS	116
3 PRIEDAS	117
4 PRIEDAS	118
5 PRIEDAS	120
6 PRIEDAS	121
7 PRIEDAS	124
8 PRIEDAS	127
9 PRIEDAS	131
10 PRIEDAS	136

Įvadas

Temos pagrindimas. Negalios, kaip ir kitų bėdų ar ligų, nesirenkame – jos ištinca arba vos gimus arba yra įgyjamos gyvenimo eigoje, o tai vienaip ar kitaip visam laikui paveikia žmogų iš esmės. Vadinasi, negalia yra būties žmogumi dalis. Asmens psichikos būseną (tokie afektai kaip drąsa, viltis ar, priešingai, neviltis ir baimė) glaudžiai susijusi su organizmo imuniteto būkle (Frankl, 2020). Todėl, pasak Viktor E. Frankl, staigus nevilties ir baimės šuoras gali turėti mirtiną poveikį. Praradęs viltį žmogus gali palūžti tiek fiziškai, tiek psichiškai, todėl siekiant sugrąžinti ar naujai pakylėti, ar išlaikyti stabilią žmogaus dvasinę stiprybę, kad padėti jam pačiam atrasti viltį gyvenime, anot V. E. Frankl svarbu „nukreipti jį į tikslą ateityje“ (Frankl, 2020). Gyvenimo tikslas ar gyvenimo prasmė yra kiekvieno individo asmeninis supratimas ir rūpestis nepaisant jo sveikatos būklės, tačiau nėra vieno universalaus gyvenimo tikslo ar jo prasmės. Vadinasi, tikslas ar prasmė žmogaus gyvenime gali keistis priklausomai nuo kiekvienos jo dienos, įvykių, aplinkos ir t.t. Todėl ypač svarbus tampa žmogaus autentiškas savęs suvokimas ir gebėjimas sau pripažinti savo (sveikatos) padėtį, kurią kartu lemia ir visapusiška subjektyvi savijauta bei ją lemiantys veiksniai.

Nuo tada, kai Pasaulio sveikatos organizacija (toliau – PSO) sveikatą apibrėžė kaip „visiškos fizinės, psichinės ir socialinės gerovės būseną, o ne vien ligos ar negalios nebuvimą“ (World Health Organization, 2020), prie žmogaus sveikatos gerovės taip pat priskiriame ir subjektyvią savijautą arba tuos sutrikimus lemiančius veiksniai, tokius kaip: viltį, motyvaciją, gebėjimą valdyti savo emocijas, elgesį, svarbi asmens sąveika su kitais, požiūris į save ir savo gyvenimą – teigiami, pozityvūs gerovės aspektai, tampa ypač svarbūs ir aktualūs (Kaliatkaitė & Bulotaitė, 2014). Šiai sampratai įsivyravus, subjektyvi savijauta ir žmogaus gerovė, vis daugiau tyrinėjama salutogeniniu požiūriu arba tai, kas priklauso psychosocialinėms funkcijoms – kokias emocijas ir jausmus žmogus patiria (laimė, liūdesys, baimė, pasitikėjimas), ar patenkinti jo asmeniniai poreikiai (savirealizacija, autonomija, galėjimas pačiam valdyti savo gyvenimą), savigarba, emociniai ryšiai, asmeniniai ištekliai (atsparumas, savivertė, optimizmas), socialiniai poreikiai (Brazauskaitė ir kt., 2012). Taigi, asmeninės vertybės, pasaulėžiūra, gebėjimas išvelgti savo stipriąsias charakteristikas, motyvacija, prasmės ir vilties jausmas, savęs vertinimas – yra savybės, neatsiejamos nuo žmogaus, glaudžiai susijusios su jo psichologiniu atsparumu ir dažnai lemiančios tolimesnę individo sveikatos gerovę.

Žmogaus požiūris į gyvenimą gali būti susiformavęs ir nusistovėjęs, tačiau kismas nuolat vyksta neišvengiamai ir dažnai nepriklausomai nuo asmens valios. Pavyzdžiui, vien žmogaus fizinei būklei pasikeitus, tai gali neigiamai paveikti jo beviltiškumo (pesimizmo) lygį. Vadinasi, požiūris į save ir savo ateitį nėra baigtinis, o kaip tik yra nepertraukiamai svarbus laiko atžvilgiu, nes gali

transformuotis: staiga prarandant viltį arba atvirksčiai – turint priemones, kurias gali suteikti dailės terapija, atrasti viltį įgalinant save naujam tikslui ar suteikiant prasmę gyvenimui (Akhan ir kt., 2017).

Temos aktualumas ir naujumas. Atsižvelgiant į literatūrą, dailės terapija paprastai taikoma psichinių ir psichosocialinių sutrikimų turintiems žmonėms, o fizinę negalią turintiems, dailės terapijos taikymas vis dar nėra plačiai paplitęs. Nepaisant to, žmogui suteikus galimybę sukurti ką nors naujo, suteikti gyvybės kokias nors savo daliai, kurią sunku išreikšti kasdienėje veikloje, tai padeda susigrąžinti prarastą kontrolę ir tikėjimą savimi (Sit ir kt., 2017). Būtent galimybę išreikšti savo asmeninius pasirinkimus saugioje erdvėje ir suteikia dailės terapija, pritaikyta žmonėms turintiems negalią (Donnari ir kt., 2019), todėl tai yra veiksmingas būdas gerinti beviltiškumo jausmą arba, kitaip tariant, skatinti vilties jausmą dabar ir ateityje. Tyrimai rodo, kad negalią turintiems žmonėms gali kilti sunkumų dėl to, kaip jie įgyja savo tapatybę ir kaip jie save patiria apskritai (O’Farrell, 2017). Kai žmogaus gerovė vienu ar kitu aspektu yra pažeista, o neigiamos emocijos yra kritinės arba tęsiasi ilgą laiką, tai trukdo žmogui veikti kasdieniame gyvenime. Tyrime, kuriame dalyvavo pacientai turintys negalią, buvo stebimas dailės terapijos su moliu poveikis beviltiškumo lygiui: autoriai išskyrė, kad svarbiausia reabilitacijos funkcija yra sukurti laimės jausmą bei pažadinti žmoguje potencialą (Akhan ir kt., 2017). Nuo to ir buvo atsispiriama šiame tyrime į problemą pažvelgiant kitu aspektu – orientuojantis ne į negalią turinčių dalyvių beviltiškumo lygį, bet į jų galimybes plačiąja prasme, t.y. autonomiškumą, jų autentišką, save įgalinantį vilties patyrimą dailės terapijos procese.

Praktinis reikšmingumas. Su fizine negalia žmogus arba gimsta arba kuriam nors gyvenimo etape tampa neįgalium asmeniu dėl įvairių priežasčių. Todėl fizinę negalią turinčiam, kaip ir kiekvienam individui, reikia įvairios pagalbos (pagal kiekvieno asmeninius poreikius ir gebėjimus), prasmingos veiklos, įgalinančios veiklos, skatinančios viltį, judėjimą į priekį, pozityvų savęs vertinimą, norą gyventi, nes „jei nebūtų vilties, nebūtų nei meilės, nei tikėjimo“ (Puslys, 2016). Tačiau neįgalus asmens galimybės ne visada gali prilygti sveiko žmogaus galimybėms finansiniu ar ekonominiu aspektu, o tai ypač svarbu identifikuojant gaunamų paslaugų, sveikatos gerovei gerinti, prieinamumą. Šiuo metu Lietuvoje veikia ir daugėja atskirų dailės terapijos centrų, kurie savo paslaugas teikia privačiai, tačiau vis dar nėra prieinami visose valstybinėse gydymo įstaigose. Dailės terapija yra specifinė psichoterapijos kryptis (Dapkutė, 2023), kuri turėtų būti laisvai pasiekiamas įrankis kiekvienam žmogui, įskaitant ir negalią turinčius asmenis, rūpintis savo sveikatos gerove – „kiekvieno uždavinys toks pat unikalus, kaip ir galimybė jį įgyvendinti“ (Frankl, 2020). Taigi, klausimas, kodėl dailės terapijos nėra visose gydymo, reabilitacijos, sanatorių ir panašiose sveikatos

priežiūros įstaigose, paskatino atlikti šį tyrimą atskleidžiant reikšmingą tyrimo dalyvių vilties jausmo patyrimo svarbą dailės terapijos procese. Papildomos terapijos kryptys būtų privalumas visoms sveikatos priežiūros įstaigoms, nes savo teikiamų paslaugų spektru dar labiau priartėtų prie galimybės padėti platesniam pacientų ratui, pagal kiekvieno iš jų individualius poreikius.

Tyrimo rezultatai padeda plėtoti dailės terapijos tyrimus Lietuvoje ir pasaulyje. Negalią turinčių suaugusių asmenų patirtys išgyvenant vilties jausmą dailės terapijos procese gali padėti, siekiant suprasti, kokios paslaugos yra reikalingos, siekiant palengvinti išgyvenantiems savo likimą ar patiriantiems sunkius išgyvenimus dėl savo sveikatos būklės. Šis tyrimas gali prisidėti prie platesnių dailės terapijos taikymo galimybių, siekiant pagerinti fizinę negalią turinčių asmenų sveikatos gerovę. Tyrimo išvados gali būti naudingos sveikatos politikams, priimantiems reikšmingus įstatymus susijusius su privalomų paslaugų gydymui sąrašu, taip pat sveikatos priežiūros įstaigų vadovams bei steigiant naujas, dailės terapeutams skirtas darbo vietas. Be to, šio tyrimo rezultatai gali būti naudingi skirtingų sričių specialistams, kurie dirba su šiais asmenimis, pabrėžiant, kad dailės terapeutas, dirbantis institucijoje, yra paciento reabilitacijos komandos lygiavertis narys (Lietuvos meno terapijos asociacija, 2010). Darbe pateikiamas dailės terapijos sesijų planas (žr. priedą Nr. 1), kuris taip pat gali būti naudingas kitiems dailės terapeutams bei kitiems specialistams, dirbantiems su šios grupės asmenimis.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tyrimė analizuojama problema. Įgimta ir įgyta negalia paveikia žmogų ir dažnai yra susijusi su depresijos požymiais, todėl stokojančias vilties žmogus gali būti labiau pažeidžiamas psichikos sveikatos požiūriu. Tam poveikiui sušvelninti gali būti naudinga dailės terapija, nes žmogus yra kūrybingas iš prigimties, t.y. „kiekvienas žmogus, nepriklausomai nuo jo žinių ir pasiruošimo, turi įgimtą gebėjimą vizualiai projektuoti savo vidines būsenas“ (Lebedeva, 2021). Dailės terapija galėtų pagerinti negalią turinčių asmenų sveikatos gerovę kasdienėje veikloje arba taikant kaip integralų gydymą, skatinant vilties jausmą. Tačiau Lietuvoje kol kas nėra atlikta tyrimų apie suaugusių negalią turinčių žmonių vilties jausmo patyrimą dailės terapijos kūrybiniame procese.

Tyrimo objektas – žmonių su negalia vilties patyrimas dailės terapijos procese.

Tikslas – atskleisti, kaip suaugę žmonės su negalia patiria vilties jausmą dailės terapijos procese.

Tyrimo tipas – kokybinis tyrimas.

Teorinio tyrimo uždaviniai:

1. Išnagrinėti vilties fenomeno sampratą literatūroje.
2. Apžvelgti dailės terapijos taikymo ypatumus negalią turintiems asmenims remiantis atliktais tyrimais.

Empirinio tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti, kaip negalią turinčių asmenų vilties jausmas pasireiškia patiriamas dailės terapijos procese.
2. Atskleisti, kokiais vizualinės raiškos formaliaisiais elementais patiriamas vilties jausmas pasireiškia piešiniuose.
3. Aptarti sąsajas tarp piešinių ir verbalinės išraiškos.

1. Literatūros apžvalga

Literatūros paieškos strategija – šio darbo pagrindimui literatūros paieška atlikta šiose duomenų bazėse ir daugiausia naudingų šaltinių šia tema rasta pagal seką: „PubMed“, „Taylor and Francis Online“ ir „Google Scholar“. Naudoti pagrindiniai raktažodžiai ir jų junginiai: „dailės terapija“ (angl. *art therapy*) su „negalia“ ir įvairiais žodžio deriniais (angl. *disability, disabled, disabled people, adults with disabilities*), „sunki negalia“ (angl. *severe disabilities*). PubMed duomenų bazė iš viso pateikė 53 rezultatus ("art therapy"[All Fields] AND "disability"[All Fields]), susiaurinus paiešką ("art therapy"[All Fields] AND "disability"[All Fields]) AND ((y_5[Filter]) AND (english[Filter])) liko 14. Buvo peržiūrėti 14 šaltinių taikomos intervencijos, metodai ir tiriamieji, iš kurių tik 1 atitiko visus kriterijus. Kadangi, atliktų tyrimų šia tema su dailės terapija nėra daug, paieškos rezultatai prasitę mokslinių publikacijų ieškant sniego gniūžtės atrankos metodu bei įtraukiant raktinius žodžius pagal konkrečius sutrikimus, pavyzdžiui: „cerebrinis paralyžius“ (angl. *cerebral palsy*), „po insulto“ (angl. *post stroke*) ir „mokymosi negalia“ (angl. *learning disabilities*). Be to, buvo apžvelgti įvairūs straipsniai, magistro darbai ir disertacijos, kurie tyrinėjo fizinės negalios ir/ar dailės terapijos galimybes teoriškai ir praktiškai, dirbant su šia žmonių grupe. Negalios ir vilties fenomenai buvo apžvelgti tiek filosofiniu, tiek politiniu, socialiniu, ekonominiu, medicininu ir psichologiniu aspektais.

1.1. Negalios sampratos analizė

Nėra tokios šalies, kurioje nebūtų žmogaus turinčio negalią. Tačiau, įvairiais aspektais tyrinėjant negalios sampratą, svarbu atsižvelgti į tai, kad šis fenomenas istoriniame kontekste visais

laikais buvo laikomas nenormaliu, kitonišku, vienareikšmišku nukrypimu nuo normos. Nuo antikos laikų, kuomet vyravo neįgalių žmonių ignoravimas ir net išstūmimas iš visuomenės, senovės Graikijoje vaikus su „defektais“ palikdavo numirti, o Atėnuose tokia praktika apskritai buvo įteisinta (Samsonienė, 2011). Ankstyvieji požiūriai į negalią rodo, kad įvairiais laikotarpiais negalios fenomenas kito, bet dažniausiai į ją buvo žiūrima kaip į trukdį. Viduramžiais negalia buvo laikoma velnio darbu arba Dievo bausme už žmogaus ar jo protėvių nuodėmes ar netinkamą elgesį. Negalia buvo vertinama kaip paties asmens nesėkmė ar net jo paties kaltė. Neišvengiamai, dėl šių mitų, žmonių su negalia buvo bijoma, vengiama, nekenčiama, paprastai jie buvo stigmatizuojami, skriaudžiami ar smerkiami. Žmonės su vizualiai matoma negalia buvo išnaudojami pramogoms: juokdariai, keistuolių šou. Turintys sunkią negalią buvo laikomi namuose, izoliuoti ir paslėpti nuo visuomenės. Jiems dažnai nebuvo suteikiama tai, ką gavo kiti, įskaitant išsilavinimą, darbą, priežiūrą, vietą šeimoje ar visuomenėje (Smeltzer ir kt., 2017). Renesanso laikotarpiu žmogus su negalia tampa gydymo ir ugdymo objektu, postmodernizmo laikais – visuomenės gebėjimo priimti kitokį asmenį, motyvas. Taigi, skirtingais laikotarpiais į žmones su negalia buvo žiūrima gana vienareikšmiškai – su neapykanta, su baime, kaip į ligą ar nelaimę – jie buvo laikomi „kitokiais“ ir vertinami neigiamai. Suprantant, kad negalia egzistavo visose pasaulio tautose, visą laiką tiek, kiek egzistuoja žmogus, tačiau ilgą laikotarpį ji buvo vertinama neigiamai, galime matyti, kodėl ir kaip tai neatsiejamai padarė nepalankią įtaką (iki pat šių laikų žmogaus), požiūriui į žmones turinčius negalią. Taigi, neįgalių asmenų gyvenimo kokybė (pavyzdžiui, jiems teikiamos ir prieinamos paslaugos, užimtumas, terapijos galimybės) yra aktuali iki šiol.

Medicinos sociologas Michael Bury 1970 m. sukūrė ydų ir negalių tarptautinę klasifikaciją (International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps – ICHIDH), kurią 1980 m. paskelbė Pasaulinės sveikatos organizacija (toliau – PSO) atlikdama reikšmingą vaidmenį negalios sampratos kontekste (Viluckienė, 2013). Šiame dokumente į vieną darinį sujungiamos trys reikšmingos kategorijos: kūno funkcijų sutrikimas (angl. *impairment*), negalia (angl. *disability*) ir neįgalumas (angl. *handicap*). Sutrikimas – dėl ligos ar traumos atsiradęs fiziologinės, psichologinės, anatominės struktūros ar funkcijos pažeidimas. Negalia – dėl sutrikimo kylantis gebėjimų apribojimas arba absoliutus negebėjimas atlikti veiklos žmogui įprastu būdu. Neįgalumas – ne tik funkciniai gebėjimai, bet ir visą asmenį apimantys negalios sukelti padariniai, trukdantys žmogui atlikti savo socialinį vaidmenį, kuris yra normalus pagal jo amžių, lytį, socialinius bei kultūrinius veiksnius. Taigi negalią imama suvokti kaip biologinę kategoriją, apibrėžiamą biomedicininiais reiškiniais, o neįgalumui reikšmingai suteikiama platesnė – socialinė reikšmė (World Health Organization, 1980).

Žaliojoje knygoje 1993 m. buvo pristatyta Europos socialinė politika ir pabrėžta, kad „neįgalieji turi teisę dalyvauti visose visuomenės gyvenimo srityse“, o 1994 m. Salamankos deklaracijos dokumente pabrėžiama, kad „kiekvienas neįgalus asmuo turi teisę pareikšti savo norą mokytis taip, kaip leidžia jo galimybės“ (Samsonienė, 2011).

Nors pastaroji klasifikacija rodo, kad negalia turi būti traktuojama kaip biopsichosocialinis reiškiny, internetiniame lietuvių kalbos žodyne negalia siejama tik su medicinine patologija ir įvardijama kaip „negalėjimas, silpnumas, bejėgiškumas“ (Lietuvių kalbos institutas, 2023). Tokiu būdu iki pat šios dienos vis dar priešinamas negalią turintis asmuo su jos neturinčiu, kitaip tariant su sveiku asmeniu, taip sudarant klaidingą požiūrį, nes negalią turintis žmogus yra toks pat normalus kaip visi kiti. Be to, dėl skirtingų priežasčių įgyjęs negalią ar turintis ją nuo gimimo žmogus gali būti visiškai sveikas (Ruškus, 2019). Netikslių ir/ar visuotinai iki galo neišaiškintų terminų naudojimas rodo, kad šiuolaikinėje visuomenėje vis dar vyrauja klaidingas supratimas arba baimė kalbėti apie negaliai būdingus bruožus ir požiūris į šį reiškinį vis dar nėra nusistovėjęs. Pasak Jono Ruškaus, lengviausia anglišką žodžį *disabled* versti paraidžiui, taip tiesiogiai gauname žodį „neįgalus“. Tačiau angliško žodžio reikšmė kyla iš socialinio negalios modelio, kuris nurodo, kad žmogus yra *išgalintas* socialinės aplinkos. Iš esmės socialinis negalios modelis reiškia, kad aplinkų nepritaikymas ir tinkamų sąlygų nesudarymas apriboja asmens galimybes, taip jį paverčiant neįgaliu (Ruškus, 2019). Vadinasi, ne paties žmogaus beviltiškumas gali būti jo neįgalumo priežastis, bet fizinio prieinamumo nebuvimas bei klaidingas visuomenės požiūris, kad žmogus negali kažko atlikti ar padaryti, daro jį neįgaliu.

Atliepiant *neįgalus* žodžio kilmę pagal jau minėtą socialinį negalios modelį – tai *negalios studijų* suformuota teorija teigianti, kad negalia yra socialiai formuojantis reiškiny, trukdantis neįgaliems asmenims lygiavertiškai dalyvauti socialiniame gyvenime. Tačiau, neįmanoma tinkamai perteikti negalios reiškinio realybės, atmetant kūno sutrikimą (Viluckienė, 2008). Todėl negalios reiškiny negali būti paliktas vien medicinos mokslų sričiai, vien kaip funkcinio kūno patologija, trukdanti kasdieni veiklai atlikti, bet taip pat jis nėra vien sociologiniu požiūriu remtinas fenomenas. Vadinasi, pasak J. Viluckienės, tikslingiausia ieškoti būdų kaip ne tik kalbėti apie negalią, bet ir elgtis, integruojant biopsichosocialinius šio reiškinio aspektus.

Apibendrinant, galima sakyti, kad laikui bėgant negalios samprata ir požiūris į neįgaliuosius vienareikšmiškai pakito. 1970 m. buvo išskiriami du negalios modeliai: medicininis negalios modelis – iš esmės teigiantis, kad negalia yra medicininė problema ir socialinis negalios modelis, teigiantis, kad negalia yra socialinis nepatogumas, kurį kuria socialinė, kultūrinė ir ekonominė aplinka bei

įsitikinimai (World bank group, 2020). Šiai dienai nė vienas iš šių dviejų modelių nebėra naudojamas siekiant apibūdinti kas yra negalia, bet jais yra pasitelkiama norint pabrėžti, kad tai nėra vien tik vienalypis reiškinys.

Šiai dienai negalią kaip patį reiškinį bei žmones su negalia iš esmės priimame gerokai pasikeitusiu, jau humanistinio požiūrio mąstymu, kuriam įtakos turėjo įvairūs feminizmo judėjimai, neįgaliųjų asociacijos pagal skirtingas negalios rūšis bei įstatymai palankūs neįgaliems asmenims. Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija prie neįgaliųjų priskiria asmenis, turinčius ilgalaikių fizinių, psichikos, intelekto ar jutimo sutrikimų, kurie sąveikaudami su įvairiomis kliūtėmis gali trukdyti šiems asmenims visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenėje lygiai su kitais asmenimis (Valstybės žinios, 2010). Pagrindinis teisės aktas Lietuvoje, reglamentuojantis negalios vertinimo sistemą, yra Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, kuriame neįgalumas apibrėžiamas kaip „dėl asmens kūno sandaros ir funkcijų sutrikimo bei nepalankių aplinkos veiksnių sąveikos atsiradęs ilgalaikis sveikatos būklės pablogėjimas, dalyvavimo visuomenės gyvenime ir veiklos galimybių sumažėjimas“ (World bank group, 2020). Biopsichosocialinio požiūrio į negalią pagrindą šiai dienai sudaro PSO tarptautinės funkcionavimo, neįgalumo ir sveikatos klasifikacija (TFK), kurią 2001 m. oficialiai patvirtino Pasaulio sveikatos asamblėja ir kuri buvo įtraukta į Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvenciją (toliau – JTNTK), paskelbtą 2008 metais (World bank group, 2020). Tarptautinė funkcionavimo, negalios ir sveikatos klasifikacija (toliau – ICF) apibrėžia negalią kaip bendrą sutrikimų, veiklos apribojimų ir dalyvavimo apribojimų terminą. Pažeidimas – tai kūno funkcijos ar struktūros problema; veiklos apribojimas – tai sunkumai, su kuriais žmogus susiduria užsiimdamas kokia nors veikla; dalyvavimo apribojimas – tai problema, kurią asmuo patiria, dalyvaudamas gyvenimo situacijose. Kitaip tariant, negalia yra bet kokia nuolatinė būklė, ribojanti kasdienę veiklą (American International Medical University, 2017).

Vadinasi, nuo seniausiais laikais vyravusio minėto požiūrio į negalios reiškinį ir negalią turinčius asmenis, pasaulio suvokimas pasikeitė dėl įvairių reiškinų visumos: žmogaus teisių, medicinos žengimo į priekį, žmogiškumo faktorių. Pasak struktūrinio funkcionalizmo teorijos pradininko Parsono, norint, kad „visuomenėje būtų išlaikyta tvarka – kultūra, socialinės sistemos ir asmenybės turi veikti vienas kitas integracijos būdu“ (Trakšelys, 2013). Taigi, suprantant, kad negalią lemia ir sveikatos būklė ir aplinkos veiksniai, galima sakyti, kad negalios samprata liečia kiekvieną asmenybę, kiekvienoje tautoje ir bendruomenėje.

1.2. Negalios priežastys, diagnostika ir statistika: pasaulyje ir Lietuvoje

Neįgaliųjų teisių konvencija asmenis su negalia apibrėžia tik tuos, kurie yra turintys ilgalaikių sutrikimų. Tačiau PSO įgaliojimai apima visus, turinčius negalia, nepriklausomai nuo trukmės (World Health Organisation, 2020). Negalia – tai bet kokia kūno ar proto būklė (susilpnėjimas), dėl kurios asmeniui, turinčiam tokią būklę ir susidūrus su kliūtimis, sunku atlikti tam tikrą veiklą – veiklos apribojimas ir bendrauti su jį supančiu pasauliu – dalyvavimo apribojimai (CDC, 2020). Negalios klasifikacija apima: fizinę negalia, sensorinę negalia, protinę negalia, raidos sutrikimus (Neįgaliųjų veiklos centras, 2016). Tam, kad suprasti, kas sudaro statistinius duomenis, svarbu pažymėti, kad negalia turintys asmenys yra susiduriantys su viena ar keliomis iš šių negalių, kurias nacionalinė neįgaliųjų tarnyba išskiria tokiais pagrindiniais klasifikavimo segmentais (National Disability Services, 2016):

- Intelektu (raidos sutrikimai): pastebima žmogaus vystymosi laikotarpiu (0-18m.), nuo nedidelių mokymosi sunkumų iki negalėjimo įprastai žmogui būdingu būdu reaguoti į aplinką ir/ar gyvenimo situacijas. Apima: Dauno sindromą, mokymosi negalia, Autizmo spektrą ir kt.

- Fizinė: būklės, susijusios su fizine priežastimi arba poveikiu gebėjimui atlikti fizinę veiklą. Apima: įvairius motorinių funkcijų, nervų, raumenų sistemos sutrikimus, pavyzdžiui cerebrinis paralyžius arba galūnių nebuvimas ar deformacijos, kaulų deformacijos ir kt.

- Neurologinė: po gimimo atsiradę nervų sistemos sutrikimai. Apima: išsėtinę sklerozę, Alzheimerio ligą, epilepsija ir kt.

- Smegenų pažeidimai: smegenų sužalojimas – įgyta negalia dėl galvos ir/ar stuburo smegenų pažeidimų. Apima: insultą, infekcijas, degeneracines ligas ir kt.

- Kurčnebylystė: dvigubas jutimo sutrikimas, visiškai arba dalinai apimantis klausą ir regėjimą.

- Regėjimo: apima aklumą ir nekoreguojamus regėjimo sutrikimus.

- Klausos: apima kurtumą, klausos sutrikimą ar klausos praradimą.

- Kalbos: apima kalbos sutrikimą, praradimą ir/arba sunkumą dėl kalbos sutrikimo būti suprastu.

- Psichinė negalia: apima tokius elgesio modelius, kurie gali pakenkti asmens funkcionavimui normalioje socialinėje veikloje. Apima: šizofreniją, emociniai, nerimo, asmenybės sutrikimai, depresija ir kt.

Atliepiant šias kategorijas, galima sakyti, kad negalia tai toks sudėtingas reiškinys, kuris apima tiek žmogaus kūną, jo funkcijas ir/ar proto biomedicininės savybes, tiek fizinį ir socialinį aplinkos kontekstą, kuriame asmuo gyvena (World bank group, 2020). Todėl priklausomai nuo negalios tipo,

pablogėja žmogaus pažintinis, fizinis, emocinis ar savarankiškas funkcionavimas, kartu apribodamas jo bendravimą ir/ar judėjimą bei galimybę dalyvauti bendruomenės gyvenime.

Priklausomai nuo negalios prigimties, ji taip pat yra skirstoma pagal trukmę: negalios gali būti laikinos, kitos – pastovios ar besitęsiančios visą gyvenimą. Negalia gali išsivystyti prieš gimdymą (įgimta) ar bet kuriuo gyvenimo laikotarpiu (įgyta). Be to, negalia skirstoma pagal sunkumo laipsnį, vadinasi ji gali būti lengva, kai kasdienę veiklą sutrikdo minimaliai, vidutinė, kai kasdienė veikla bei žmogaus funkcijos sutrikdomos tam tikru mastu ir sunki, kai žmogus yra neveiksnius, o negalios paprastai būna kompleksinės (Neįgaliųjų veiklos centras, 2016).

Pasaulio statistika, kurią 2023 metais atnaujino PSO, atskleidžia, kad apytiksliai 1,3 milijardo žmonių buvo fiksuotas kaip turintis tam tikrą negalią. Tai sudaro 16% pasaulio gyventojų arba 1 iš 6 žmonių yra neįgalus (World Health Organization, 2023). Pateikiami duomenys taip pat rodo, kad asmenys su negalia miršta iki 20 metų anksčiau nei tie, kurie neturi negalios. PSO prognozuoja, kad skaičius ir toliau augs, nes daugėja neužkrečiamųjų ligų, t.y. lėtinių neinfekcinių ligų ir žmonių, gyvenančių ilgiau, tačiau pabrėžia, kad žmonių su negalia gyvenimą vis dar apunkina spragos, nepatenkinant individualių sveikatos priežiūros poreikių, įtakos taip pat turi atskirtis nuo švietimo ir užimtumo bei priklausomybė nuo šeimos narių ir/ar globėjų ir kiti svarbūs faktoriai, kuriuos pagerinti yra gyvybiškai svarbu.

Lietuvos valstybės duomenų agentūra nurodo, kad nacionalinių socialinės apsaugos sistemų ir negalios nustatymo bei asmenų su negalia socialinės apsaugos teisinė bazė ES šalyse skiriasi (Oficialios statistikos portalas, 2023). Neįgaliųjų reikalų departamentas (kartu su kitomis institucijomis) pateikia informaciją apie neįgaliųjų socialinę integraciją, kurioje asmenimis su negalia vadinami:

- Asmenys iki 18 metų amžiaus (su tam tikromis išimtimis), kuriems nustatytas neįgalumo lygis (sunkus, vidutinis arba lengvas);
- Darbingo amžiaus asmenys, kuriems nustatytas 55 procentų arba mažesnis darbingumo lygis;
- Asmenys (neatsižvelgiant į amžių), kuriems nustatytas specialiųjų poreikių lygis.

Eurostat duomenimis 2019 metais 87 milijonai žmonių Europos Sąjungoje turėjo nustatytą tam tikrą negalią. Kitaip tariant, 1 iš 4 suaugusiųjų Europoje turi diagnozuotą negalią (Council of the EU, 2022). Neįgaliųjų dalis pagal ES šalis taip pat ženkliai skiriasi: Maltoje – mažiausia dalis (11%), Latvijoje – didžiausia (39,5%), Lietuvoje taip pat didelę dalį sudaro žmonės turintys neįgalumo lygį (31,7 %). Bendras žmonių su negalia gyvenančių ES vidurkis – 24%, iš jų didesnę dalį sudaro moterys – 26,1% visos ES populiacijos moterų ir 21,8% vyrų. Eurostat taip pat duomenis pateikė pagal amžių,

kurie rodo, kad su amžiumi tikimybė įgyti tam tikrą negalią didėja: 16-65 metų ES piliečių su negalia buvo 17,9%, o vyresni sudarė ženkliai didesnę dalį – 48,5%. Taip pat negalią turintys asmenys iki šiol susiduria su pajamų nelygybe ir skurdu labiau, nei jos neturintys žmonės be apribojimų. 2021 metais 29,7 % ES gyventojų su negalia patyrė skurdą arba socialinę atskirtį, lyginant su 18,8 % žmonių be apribojimų (Eurostat, 2021).

2022 m. pabaigoje Lietuvoje gyveno apie 223 tūkst. asmenų su negalia (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2023), t.y. daugiau nei 2021 metais. Atviri statistiniai duomenys, kuriuos surinko ir 2022 metais pateikė Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – NDNT) rodo, kad 6244 asmenims iki 18 metų buvo nustatytas neįgalumo lygis, 2021 metais – 5985 asmenims, o 2020 metais – 5301 asmuo (NDNT, 2023). Toliau NDNT pateikia detalesnius duomenis, kurie leidžia stebėti, kokio amžiaus suaugusiems asmenims daugiausia nustatomas neįgalumo ir/ar darbingumo lygis bei fiksuota specialiųjų poreikių statistika (NDNT, 2021). Suaugusių vyrų, kuriems pirmą kartą nustatytas 0-55% darbingumo lygis, pasiskirstymas pagal amžių ir ligas: iš viso nustatyta 2754 asmenims, daugiausia (1500 vyrų) nuo 55 metų iki senatvės pensijos amžiaus, dažniausia to priežastis – kraujotakos sistemos ligos (884 vyrai). Moterų nuo 18 metų, kurioms pirmą kartą nustatytas 0-55% darbingumo lygis, pasiskirstymas pagal amžių ir ligas: iš viso nustatyta 2323 moterims (nežymiai mažiau, nei vyrų), daugiausia (1001 moterų) nuo 55 metų iki senatvės pensijos amžiaus, dažniausia to priežastis – navikai (927 moterims). Be to, 34111 asmenims nustatyti specialieji poreikiai. Taigi, duomenys rodo, kad tiek ES šalyse narėse, tiek Lietuvoje lyginant statistiką su praėjusių metų duomenimis, asmenų su negalia nemažėja. Kitaip tariant, asmenų su negalia buvo visais laikais, taip ir šiais bei ateinančiais – dalis visuomenės susiduria su papildomomis kliūtimis, todėl siekiant lygių teisių, tikslas yra siekti jas sulyginti.

Kadangi lėtinė sveikatos būklė daro įtaką dideliame spektrui asmens pasirinkimų gyvenime, tai lemia ir jo psichoemocinę būklę. Tyrimai rodo, kad fizinė negalia yra glaudžiai susijusi su depresijos simptomais. Amerikos psichologų asociacijos duomenimis, 22% žmonių turinčių nustatytą neįgalumo lygį taip pat serga depresija (Alonzi ir kt., 2020). Kinijoje atliktas tyrimas taip pat parodė negalios sąsajas su depresija, bei išskyrė depresiją dažniausiai lemiančius rizikos veiksnius, tokius kaip: stereotipinis socialinis ir asmeninis požiūris į asmenis su negalia, asmenybės vaidmens netekimas ir/ar pasikeitimas (angl. *loss of role*) ir stresą keliantys veiksniai, susiję su skurdu, aplinkos kliūtimis ir tinkamos sveikatos priežiūros nebuvimu (Noh ir kt., 2016). Tačiau tai, kad asmuo gimė su negalia arba įgyjo ją gyvenimo eigoje, neturėtų reikšti, kad asmuo su negalia turi atsiriboti nuo

darbo, užimtumo ar visapusiškai turėti mažiau galimybių, nei žmonės nepatiriantys apribojimų. Todėl svarbu analizuoti ne tik kokią visuomenės dalį sudaro asmenys su negalia, bet ir jų užimtumą.

Asmenų su negalia dalyvavimas darbo rinkoje ir užimtumas Lietuvoje yra mažesni nei visų kitų darbingo amžiaus gyventojų. 2021-2022 metais buvo atliktas ilgalaikių sutrikimų turinčių gyventojų užimtumo statistinis tyrimas, kurio metu įvertinta 25–64 metų amžiaus gyventojų, kurių kasdienė veikla ir jų dalyvavimas darbo rinkoje dėl sveikatos sutrikimų buvo apribotas 6 mėnesius ar ilgiau (Oficialios statistikos portalas, 2021). Iš viso, „šiek tiek arba labai“ nedarbo lygį apribojo 14,4% asmenų su negalia, įskaitant ir vyrus ir moteris. Užimtumo lygį 2022 metais iš viso apribojo 41,5% asmenims su negalia. Tik tie vyrai ir moterys, kurių išsilavinimas buvo aukštasis – apribojimas buvo mažesnis, negu visų kitų (žemesnių už aukštąjį) pakopų, kurių apribojimas visose išsilavinimo kategorijose buvo aukštesnis.

Remiantis šiais statistiniais duomenimis, galima sakyti, kad neįgalių asmenų psichoemocinė būklė bei jų veiksnumas pagal užimtumo ir darbo lygį yra susijęs, be to ir toliau laikosi aukštesnis nei žmonių, kurie negalios neturi. Vadinasi, sveikatos priežiūros sistemoje trūksta platesnio paslaugų spektro pritaikyto platesniai pacientų grupei. Kolkas meno terapija ir skirtingų jos atšakų (muzikos, šokio-judėsio, dramos, dailės) paslaugos daugiausiai teikiamos psichikos dienos stacionaruose arba specializuotose meno terapijos įstaigose, tačiau ne visuose sveikatos priežiūros įstaigose (pavyzdžiui sanatorijose, neįgaliųjų dienos centruose ir pan.). Atskiri dailės terapijos centrai, kurie savo paslaugas teikia privačiai, nėra prieinami žmogui per valstybines gydymo įstaigas, vadinasi nėra ekonomiškai ir finansiškai pasiekiami daugumai. Žmonių sveikatos būklė, negalios ir sutrikimai visada bus skirtingi, kaip ir privalumai. Kiekvienas žmogus turi savo socialinį, fizinį ir intelektualinį potencialą ar gebėjimų rinkinį. Todėl ypač svarbu, kad atsirastų, pagal asmenybę, poreikius ir galimybes, palankios sveikatos priežiūros paslaugos, kurias žmonės su negalia gautų tiek trumpalaikės, tiek ilgalaikės sveikatos priežiūros ir reabilitacijos/abilitacijos metu. Pavyzdžiui, kad gydymo, reabilitacijos, sanatorijos, dienos centruose ir kitose įstaigose atsirastų meno terapija ir asmenys turintys negalią turėtų galimybę šią terapiją rinktis turėdami laisvanorišką priėjimą prie plataus spektro sveikatos priežiūros paslaugų.

Išnagrinėjus atvirus statistinius duomenis, galima daryti išvadą, kad senstant natūraliai atsiranda sveikatos problemų ir didėja rizika susirgti lėtinėmis ligomis dėl neužkrečiamųjų ligų ir traumų, tačiau bendrai senstant ES populiacijai žmonių su negalia tik daugės. Todėl svarbu pabrėžti, jog nepaisant to, kiek yra žmonių su negalia visos populiacijos mastu, svarbu, kad sveikatos priežiūra būtų lygiavertė lyginant su sveikais žmonėmis. Taip pat svarbu, kad tiek įgimtą negalią turinčių, tiek

įgijusių negalią asmenų, depresijos riziką ženkliai didina asmenybės praradimo jausmas nebegalint daryti to, ką veikė prieš tai ar sunkiai prisitaikant prie esamos ir pasikeitusios gyvenimo situacijos. Dėl šios priežasties, svarbu, kad visiems piliečiams lygiavertiškai būtų prieinamas tinkamas sveikatos priežiūros paslaugų spektras, įskaitant užimtumą, reabilitaciją, terapiją, atsižvelgiant į individualias asmens galimybes ir jo poreikius, padedant save realizuoti, atskleisti naujas galimybes ir gebėjimus, atrasti save kartu atrandant viltį ir motyvaciją veikti.

1.3. Vilties samprata

Graikų mitologijoje buvo indas, kurį turėjo Pandora. Jis buvo pripildytas blogybių (angl. *evil*), o Pandora iš smalsumo jį atidarė – taip visos blogybės pasklido po pasaulį, išskyrus vieną, kuri liko inde Pandorai suspėjus jį uždaryti. Iš visų liko viena blogybė – viltis (Hockley, 1993). Todėl senovės Graikai tikėjo, kad viltis yra tokia pat bloga kaip ir kiti vargai. Tačiau, tai taip pat buvo akstinas abejonei, kad viltis esanti bloga, nes toks požiūris priklauso nuo to, kaip žiūrima į šį mitą. Viltis yra „blogis“, jei viliamės ar tikimės geresnio gyvenimo, kurio niekada negalėsime turėti, nes taip mes pratęsiame savo kančias. Todėl geriau neturėti vilties ir gyventi be jos (gerai, kad viltis liko indo viduje). Tačiau, jei viltis yra „gera“, tai jos uždarymas gyvenimą padaro nepakeliamu (Messerly, 2017).

Beviltiškumas, bejėgiškumas ir beprasmiškumas taip pat aptariami šiame skyriuje siekiant atskleisti viltį kaip daugialypį subjektą, glaudžiai susijusį ir persipynusį su daugeliu kitų savybių, turinčių įtakos žmogaus norui gyventi arba jo gyvenimo kokybei. Šiame tyrime dalyvavusių ir apklaustųjų dalyvių vilties samprata glaudžiai siejosi su prasmės klausimu gyvenime (prasminga veikla), paskutine viltimi kažkam atlikti (į veiksmą orientuota) – viltis kaip motyvacija, stiprybė neprarasti vilties bei viltis kaip stiprybė: „*vilties turintis žmogus yra stiprus žmogus*“ (dalyvės citata). Todėl toliau tyrinėti vilties sampratą šiame darbe pasirinkta orientuojantis į tai, kad viltis suprantama ne kaip lūkestis (angl. *expectation*), kuris veda į neviltį (angl. *hopelessness*), o kaip požiūris (angl. *attitude*), kuris verčia mus veikti.

Viltis kaip požiūris (turėti vilties) yra sveikatos indikatorius, pirmiausia pasireiškiantis tam tikros stiprybės forma, t.y. didesniu psichologiniu atsparumu. Viltis ir psichologinis atsparumas padeda veiksmingiau susidoroti su sunkumais gyvenime – tyrimai rodo ryšį tarp vilties ir sveikatą stiprinančio elgesio, įskaitant nerūkymą, reguliarių fizinį aktyvumą ir sveikos mitybos įpročius (W Corn ir kt., 2020). Vadinasi, jei turėjimas vilties bus orientuotas į sveikatą stiprinantį elgesį, viltis gali būti ilgesnio gyvenimo rezultatas, kurį lemia šis elgesys. Be to, tame pačiame tyrime minimas vilties

ir fizinio skausmo ryšys. Viltis sumažina skausmo suvokimą pacientams, sergantiems lėtiniu skausmu. Pasak atliktų tyrimų, taip yra todėl, kad daugiau vilties turintys žmonės praleidžia mažiau laiko galvodami apie savo skausmą, nei žmonės, kurie turi mažiau vilties (Hockley, 1993). Taigi, tiesiogiai siejant viltį su gyvenimu ir emocijomis, streso metu viltis gyvenimą daro toleruojamu, o asmenį psichologiškai atsparesniu (stipresniu). Todėl galima sakyti, kad stiprinant vilties jausmą, pirmiausia žmogus yra atitolinamas nuo savidestrukcijos.

Viktor Emil Frankl po išgyvenimo koncentracijos stovykloje savo knygoje rašė, kad tiems, kas patyrė „egzistencinį vakuumą“, tai yra, visišką prasmės, vilties praradimą ir būseną, kuomet „niekas iš tikrųjų nebesvarbu“, baigdavosi mirtimi (Frankl, 2020). Kitaip tariant, išlaikyti viltį savyje buvo gyvybės ar mirties pasirinkimas. Svarbu pabrėžti, kad jo filosofija buvo ne siekis atsikratyti problemų ar apsimesti, kad jų nėra, bet kaip tik priimti situaciją tokią, kokia ji yra. Negalios kontekste viltis taip pat nėra klaidingas optimizmas. Viltis yra skirta suteikti žmogui valios gyventi (Hockley, 1993). Pasak Jo Hockley, paliatyvioje slaugoje, kaip ir kitose srityse, viltis nėra pagrįsta raminiu ar naivumu, o tikėjimu, kad, nepaisant prognozės, gali ateiti geresnių dienų ir/ar akimirkų. Taip yra todėl, kad situacijose, kurių neįmanoma pakeisti (pavyzdžiui, stuburo smegenų pažeidimas, kita negalia besitęsianti visą gyvenimą ar mirtina liga), atsiranda vilties perorientavimas – kai emociniai ir dvasiniai gyvenimo aspektai tampa svarbesni, o fiziniai aspektai beveik išnyksta. Vadinasi, jei žmogus kalba apie tai, kas jam suteikia vilties, pavyzdžiui, aplankyti kitą šalį (net jei tai neitin realu), užuot nuvertinus tai, galima sutelkti pokalbį į vietą, kurią tas žmogus svajoja nuvykti – tai yra to žmogaus asmeninė viltis. Tą patį V. E. Frankl rašė savo knygoje „Žmogus ieško prasmės“ apie žmogaus kūrybos, mastymo ir tikėjimo galią: „niūriausiomis aplinkybėmis, įstumtas būsenon, kai neįmanoma savęs išreikšti jokia veikla, kai tegali vien deramai kentėti [...] net tokiomis aplinkybėmis žmogus geba realizuotis kontempliuodamas mylimo žmogaus paveikslą“ (Frankl, 2020). Apibendrinant, svarbu turėti galimybę tikėti, viltis ir svajoti – net jei tai vyksta tik vaizduotėje, verbaliai ar piešiniuose. Viltis ir/ar tikėjimas *per se* yra svarbūs aspektai siekiant geresnės asmens savijautos, o šias savybes turintis žmogus yra beviltiško (neturinčio vilties) žmogaus priešingybė.

Viltis kaip tikėjimas arba ne religinės kilmės viltiškumas yra beatsirandantis tada, „kai man jau atrodo, kad nebėra nieko“ (Čiužaitė, 2021). Todėl psichologė psichoterapeutė Rosita Pipirienė vilties sąvokai priskiria dvasingumą (tai, kas yra už racionalaus proto ribų). Dvasingumas ir tikėjimas yra daug plačiau nei religija, nes „dvasingumas yra būdingas visiems žmonėms“. Dvasingumas – tai buvimas tam tikroje erdvėje, kurioje mes sau leidžiame žinoti, kad protas ne viską žino. Pasak R. Pipirienės, jeigu mes turime pojūtį, kad protas ne viską gali apčiuopti ar paaiškinti priežasties ir

pasėkmės principu, tai ir yra dvasingumas. Pavyzdžiui, tam būdingas grožio pajautimas, apie kurį rašė ir V. E. Frankl, kaip dvasinio gilėjimo požymį. Tie, kuriems būdingas dvasingumas, „stipriai išgyvena meną ir gamtą“, pavyzdžiui: „kaip vidury Bavarijos stovyklos [...] tarp aukštų medžių kamienų skverbiasi besileidžiančios saulės spinduliai“ (Frankl, 2020) ir vien dėl to gali būti verta gyventi. Apie dvasingumą Frankl taip pat pabrėžė, kad būtent dėl jo „menksnio sudėjimo žmogus lengviau ištvėrdavo stovyklos gyvenimą už kitą stipruolį“. Vadinasi, viltis kaip tikėjimas – sugrąžina žmogų į gyvenimą, per gamtą, meną, altruizmą, bei kitaip individualiai suvokiamą grožį ar gerį.

Bejėgiškumo būseną taip pat yra turinčio vilties žmogaus priešprieša, iš kurios išeiti skatina įgalinimas. Viltis kaip motyvacijos būseną – kai individas turi energijos siekti savo tikslų, net jei atliekamos mažiausiai sudėtingos procedūros ar nedideli ritualai. Pavyzdžiui, dalyvavimas sociume – tai jau išreikšta viltis būti, o jos metu suprantama, kad nesi vienas. Atlikti tyrimai atskleidė, kaip žmonės, sergantys afazija, patiria viltį praėjus vieneriems metams po patirto insulto (Bright ir kt., 2019). Buvo pastebėtos trys glaudžiai tarpusavyje susijusios savybės: viltis, tapatybė ir socialiniai ryšiai. Pavyzdžiui, socialinis dalyvavimas turi įtakos ne tik ateities viltims, bet ir bendrai gyvenimo kokybei bei psichologinei gerovei. Žmoguje sužadinti šie trys komponentai padėjo dalyviams tiek lengviau gyventi dabartyje, t.y. priimti realią situaciją, tiek leido pradėti judėti link ateities (viltis kaip motyvacija). Tačiau, apie 70% sergančiųjų afazija dėl patirto insulto taip pat atitinka depresijos požymius pagal depresijos skalės kriterijus (Baker ir kt., 2017). Tai paaiškina, kodėl jiems emociškai sunku išvystyti ar bent išlaikyti vilties jausmą ilgalaikėje perspektyvoje. Vis dėlto, šis tyrimas parodė, kad vilties jausmas lėmė geresnį išitraukimą į reabilitaciją, pagerėjusią emocinę būklę ir gydymo rezultatus. Kita vertus, dėmesys sutrikimams į tai, kas neįmanoma ir kas buvo „prarasta“, gali prisidėti prie beviltiškumo jausmo, jeigu kartu nebus suvokta, kas gali būti įmanoma (Bright ir kt., 2019). Būtent kreipiant dėmesį į tai, kas vis dar įmanoma arba randant alternatyvias galimybes ir yra stiprinamas vilties jausmas. Vadinasi, pacientui reikšmingą naudą turi į viltį orientuota terapija, kuri kartu orientuota į sveikąsias žmogaus dalis, padaro gyvenimą įmanomu (motyvuojantis aspektas), o asmenį - įgalintu.

Vilties turėjimas glaudžiai susijęs su prasmės jausmu. Išnagrinėjus tyrimų duomenis, išskiriami pagrindiniai vilties elementai: tikėjimas, pozityvumas, ateitis, noras ir galimybė (Luo ir kt., 2022). Taigi, viltis vis dėlto yra tikėjimas, kad galimas teigiamas ateities rezultatas. Kiekvieno žmogaus viltys yra asmeninio lygmens, kaip jau minėtame pavyzdyje paliatyvių ar sunkiai sergančių pacientų išreikšta viltis arba individo prasmės matymas per dvasingumą, grožį ir kt. Kitaip tariant, kiekvieno asmeninis tikėjimas, nukreiptas į gyvenimą, yra to žmogaus viltis būti. Vadinasi, vilties jausmas yra

ir gyvenimo prasmės įžvalga. Tačiau, kartais teigiamo rezultato tikėtis yra ne realistiška dėl asmens sveikatos būklės. V. E. Frankl teigia, kad ne nuo to, ar liksime gyvi priklausomai ar gyvenimas turi prasmę, bet nuo to, kaip mes suprantame, kokią prasmę turi mūsų kančia. Pasak Gabrieliaus Onoré Marselio „viltis tegali atsirasti tada, kai kyla pagunda pasiduoti nevilčiai“ (Ksaveras-Cazali, 2009), o tyrimai atskleidžia, kad pacientų su įgyta negalia beviltiškumo priežastis yra jų neįgalumas (Akhan ir kt., 2017). Todėl terapija orientuota į viltį, turi būti orientuota į realius asmens gebėjimus, rasti naujas galimybes veikti (realizuoti save). Be fizinių aspektų taip pat svarbu keisti savidestrukcinį mastymą nukreiptą į save (dėl negalios) į save įgalinantį (vilties jausmo išskėlimas): „ne išverti gyvenimo beprasmybę [...], bet veikiau pakęsti savo nesugebėjimą racionaliai suvokti jo besąlygišką prasmingumą“ (Frankl, 2020) ir padėti tą prasmę atrasti (arba padėti išbūti tame atradimo procese).

Apibendrinant „Sizifo mito“ esė, kurio pabaigoje Albert Camus teigia, kad nors viltis ir yra klaidinga dichotomija, sukurta padėti žmonėms susidoroti su egzistencijos absurdu, mes turime stengtis gyventi prasmingą gyvenimą, suvokdami, kad nėra didesnio tikslo, kaip tik gyventi čia ir dabar. „Laimė ir absurdas – du tos pačios žemės vaikai“, taigi absurdo žmogui gyventi tokiaime gyvenime, kur praeitis – griuvėsiai ir yra nebūtis, reiškia tik „didžiulį norą patirti viską, kas duota“ (Camus, 1970). Iš esmės tai taikytina ir sunkiai sergančiam, ir įgijusiam fizinę negalią, ir betkuriam kitam žmogui, kuris gimė ir kuriam buvo duota gyventi.

2. Dailės terapija ir negalios fenomenas

Išanalizavus negalios sampratą, svarbu suvokti dailės terapijos taikymo galimybes ir ypatumus šiai asmenų grupei. Todėl šiame skyriuje bus pateikiama kaip DT yra suprantama visuotinai bei analizuojama DT asmens su negalia kontekste, taip pat išskiriami jos specifiniai bruožai (panašumai ir skirtumai) lyginant su jos taikymu kitomis aplinkybėmis. Toliau analizuojami jau atlikti šiam darbui koreliuojantys moksliniai tyrimai, kuriuose DT buvo taikoma šiai asmenų grupei bei išskirti svarbiausi kitų autorių gauti rezultatai, kurie vėliau bus palyginti su šio tyrimo rezultatais.

2.1. Dailės terapija žmonių turinčių negalią atžvilgiu

Dabartinė meno psichologija yra suvokiama kaip „asmenybės analizės, lavinimo ir jos kūrybinių galių sklaidos metodai, pasitelkiant skirtingas meno rūšis ir formas“, iš kurių vienas svarbiausių meno terapijos pavidalų ir yra dailės terapija (Andrijauskas, 2019). Įvairiuose šaltiniuose tikslus dailės terapijos apibrėžimas pateikiamas skirtingai, bet iš esmės visi nurodo bendrą,

vienijančią ir pagrindinę dailės terapijos esmę – tai dailės taikymas gydymui. Dailės terapijos veiklos reikalavimai Lietuvoje yra patvirtinti Sveikatos ministerijos įsakymu, kuriame dailės terapija apibrėžiama kaip „paciento fizinei ir psichikos sveikatai stiprinti skirta tarpdalykinė veikla, integruojanti dailės ir medicinos, psichologijos, psichoterapijos, specialiojo ugdymo, socialinio darbo žinias, gebėjimus ir praktikas“ (Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministerija, 2019). Dailė visų pirma yra vaizduojamojo meno sritis, todėl dailės terapija apima: grafiką, piešimą, tapybą, fotografiją, skulptūrą ir kitas kūrybos formas, per kurias komunikuojama vizualiai (Lebedeva, 2021). Patys dailės terapijos atstovai dailės terapiją dažniausiai apibrėžia detaliau, ją apibūdindami kaip tikslingą vizualinio meno panaudojimą intervencijoje, konsultavime, psichoterapijoje ir reabilitacijoje, o menas kaip terapija – tai meno kūrimas kaip reparatori, gyvenimą gerinanti veikla (Malchiodi, 2020). Būtent tikslingą meno panaudojimą dar siauresne prasme pažymi Tessa Dalley, išskirdama, kad dailės terapijos esmę sudaro „veiklos, kurios metu kas nors kuriama, gydomasis poveikis“, tačiau kartu pabrėžia, kad dailė ir terapija nėra sinonimai patys savaime (Dalley, 2004). Vadinasi, kaip terapijos įrankis „meno forma yra diskusijų, analizės ir savęs įvertinimo ašis, o kadangi ji yra konkreti, tai tampa tos veiklos dokumentu“ (Lebedeva, 2020). Taigi terapiniam procesui yra reikalingas dailės terapeutas tam, kad žmogus galėtų atrasti sąsajas tarp savo jausmų ir minčių bei kūrinio reikšmės, „susiedamas ją su savo paties gyvenimo situacija“. Kadangi dailė yra būdas bendrauti, o bendravimas yra vienas svarbiausių žmogaus bruožų, T. Dalley pažymi dailės terapijos naudą ir negalią turintiems asmenims: „kai kalba turi defektų, yra nepakankamai išsivysčiusi arba ja kaip įprastine komunikacijos priemone [...] nesinaudojama, geriausiai ją gali atstoti meninė veikla“.

Dailės terapijos tikslai negalią turintiems asmenims kartu sutampa ir skiriasi nuo DT taikymo negalios neturintiems žmonėms. Tikslai gali būti įvairūs (rankų judesių lavinimas, skatinimas bendrauti, tapatybės atkūrimas ir kt.), jie priklauso nuo negalios tipo, nuo asmenybės, o nuo to priklauso ir DT eiga. Vilties jausmo patyrimui DT procese didelės įtakos turi teigiamo savivaizdžio skatinimas – tikslas yra parodyti žmogui, kad jis turi tam tikrų gebėjimų. „Paveikslas yra akivaizdus, apčiuopiamas laimėjimas, liudijantis organizacinius įgūdžius, fizinius gebėjimus, vaizduotę ir motyvaciją, nes būtent tokių savybių reikia paveikslui sukurti“ (Dalley, 2004). Fizinę negalią turinčių žmonių pasitikėjimui, motyvacijai, vilties jausmui ugdyti, svarbu iš tikrųjų pasijusti įgalintu kūrybinės veiklos metu. Taip pat svarbu, kad jo gebėjimai būtų pripažinti. Vadinasi, pacientui būtina pažinti įvairias dailės priemones, medžiagas, skirtingas technikas, kurios, priklausomai nuo žmogaus negalios ir jo galimybių turi būti pritaikytos jam individualiai ir, jei įmanoma, leisti jas rinkti spontaniškai.

Apibendrinant, dailės terapijos taikymas asmenims su negalia gali reikalauti didesnio terapeuto indėlio, pavyzdžiui, didesnio terapeuto įsitraukimo (Dalley, 2004). Remiantis išanalizuota literatūra, dailės terapeutas dirbdamas su žmonėmis turinčiais negalią, gali taikyti direktyvius metodus – kuomet terapeutas reikiamu metu įsikiša į kūrybinį procesą, gali skatinti veiklą pats dalyvaudamas joje, tinkamai pritaikyti priemones pagal poreikius, numatytus terapijos tikslus ir paciento galimybes (Dalley, 2004). Taip pat gali taikyti nedirektyvius (spontaniškos kilmės) DT taikymo metodus. Abiem atvejais svarbiausia, kad terapeutas paisytų asmens pasiekto raidos etapo (jei tai proto negalia) arba fizinius individo parametrus (jei tai fizinė negalia). Vadinasi, atsižvelgiant į išvardintus specifinius DT taikymo aspektus, tokiu būdu asmens kūrybiškumas jo gyvenimo kelyje tampa pastebėtas (sąveikauja grįžtamasis ryšys), tiek negalią įgijusio asmens, tiek su ja gimusio žmogaus vizualinė kalba veikia kaip komunikacijos, savirealizacijos ir/ar gydymo būdas.

2.2. Dailės terapijos taikymas žmonėms turintiems negalią. Tyrimų apžvalga

Dailės terapijos taikymas žmonėms su negalia yra mažiau paplitęs, nes DT glaudžiai susijusi su psichoterapija ir dauguma specialistų dirba būtent psichoterapijos srityje (Dalley, 2004). Tačiau dailės taikymas gydymui galėtų būti naudingas papildomas fizinės reabilitacijos ar abiliacijos metodas, tinkamai pritaikant dailės priemones – tam reikėtų atlikti daugiau tyrimų dailės terapijos ir abiliacijos bei fizinės reabilitacijos srityse. „Sveikas žmogus ne tas, kuris neturi išaiškintų ligų, bet tas, kuris ir sirgdamas mato savo gyvenimo prasmę, viliasi, džiaugiasi kiekviena jam tekusia diena ir dovanotais dalykais, nors ir kokie maži jie būtų” (Dapkutė, 2015), todėl nepaisant žmogaus sveikatos būklės, šie aspektai yra aktualūs kiekvienam žmogui, tik negalią turinčių žmonių stigma yra labiau paplitusi. Dėl šios priežasties, jau atlikti tyrimai šioje srityje yra ypač vertingi ir vis labiau įrodo, kad dailės terapijos taikymas yra tinkamas būdas padėti, tinkamai ją pritaikant pagal paciento ir/ar kliento to meto poreikius. Tyrimų atliktų beviltiškumo tema taikant dailės terapiją negalią turintiems žmonėms – vienetai, vilties tema – nėra. Todėl buvo apžvelgiami visi tyrimai, kuriuose dailės terapija buvo taikoma žmonėms su negalia, siekiant atskleisti visapusišką dailės terapijos taikymo žmonėms su negalia naudą, kuri taip pat turi įtakos asmens viltiškumui.

Tyrime, pagal kurį buvo remiamasi ir šio tyrimo koncepcijos sudarymo metu, dalyvavo pacientai, įskaitant asmenis su negalia, siekiant nustatyti dailės terapijos poveikį su moliu, tiriant pacientų, gydomų neurologijos skyriuje, beviltiškumo lygį (angl. *Beck Hopelessness Scale*, toliau – BHS (Akhan ir kt., 2017)). Jame buvo gilinamasi į tai, kad beviltiškumas yra svarbus psichologinis aspektas, apibrėžiamas kaip neigiamas savęs ir savo požiūrio į ateitį vertinimas, bei neigiama

(pesimistinė) emocinė būseną, kuriai būdingas problemų sprendimo nebuvimas. Pacientams, dalyvavusiems tyrime, buvo diagnozuota epilepsija arba didžioji dauguma dalyvių, kurie patyrė insultą, turėjo vienos kūno pusės paralyžių (hemiplegiją). Po dešimt savaitių trukusios kassavaitinės dailės terapijos intervencijos, rezultatai buvo statistiškai reikšmingi ir parodė, kad prieš pradėdant terapiją BHS balai buvo beveik dvigubai aukštesni, nei po terapijos, t.y. pacientai po dailės terapijos į savo ateitį žvelgė du kartus pozityviau. Pabrėžiama, kad pacientų su įgyta negalia beviltiškumo priežastis yra jų neįgalumas, o po DT sesijų dalyvių savasties suvokimas transformavosi: „ir vėl gali jaustis normaliais žmonėmis“, „jaučiasi naudingi, kažką sugebantys“, „laimingi“. Autoriai išskyrė, kad svarbiausia reabilitacijos funkcija (šiuo atveju ligoninės aplinkoje) yra sukurti laimės jausmą bei pažadinti žmoguje potencialą. Vadinasi, galima teigti, kad dailės terapija gali padėti susigrąžinti savo gyvenimo kontrolės jausmą, norą būti atsakingais už savo paties gyvenimą, iš naujo suvokti dabartinį save, bei jaustis stipresniais, įgalinusiais save asmenimis, kurių požiūrį keičia atsiradusi viltis – tai yra neabejotinas žmogaus gerovės psichosocialinių funkcijų pagerinimas.

Šiuolaikinė dailės terapija į savo metodus įtraukia ir virtualios realybės (toliau – VR) įrankius meno terapijos aplinkoje. Atliktas tyrimas siekė įrodyti, kad būtent VR pagalba galima tiksliai suderinti intervenciją pagal kliento poreikius, pritaikant priemones individualiai (Donnari ir kt., 2019). Iš visų tyrimo dalyvių tik 2 galėjo kalbėti. Iš tų, kurie dėl savo negalios kalbėti negalėjo, tik vienas komunikavo kompiuterio pagalba (angl. *Augmented and Alternative Communication*), visi kiti komunikavo pirštais rodydami į vaizdus, objektus, žodžius ir simbolius. Todėl toks terapijos būdas, taikomas žmonėms turintiems sunkią ir/ar daugybines negalias, gali pagerinti jų socialinius bei terapinius santykius (terapinį aljansą), kūno judesių koordinaciją ir kūrybinę raišką. Taip pat dailės terapijos sesijos VR pagalba palengvino dalyvių neverbalinę sąveiką. Pasak autorių, ekrano ir VR naudojimas patraukė pacientų susidomėjimą ir dėmesį (tai rodė „jausmų matavimo diagramos“, dalyvių veido išraiškos stebint video medžiagą ir dalyvių noras dalyvauti sekančiose sesijose). Be to, buvo išskirti pagrindiniai elementai, pagerinę dailės terapijos sesijas: galimybė pritaikyti įrangą individualiai; generuojamas dalyvių netikėtumo jausmas; galimybė save patirti saugioje aplinkoje; galimybė apeiti negalios sąlygojamus barjerus ir pasitelkti savo stiprybes – vizualiai, garsais ir/ar lietimui; galimybė išreikšti savo asmeninius pasirinkimus (angl. *preferences*). Šis tyrimas atskleidė, kad negalią turintiems asmenims tinkamai pritaikyti priemones yra įmanoma, be to, šiuolaikinės technologijos leidžia tai padaryti gerokai eklektiškiau, vadinasi jau dabar ir ateityje DT bus galima taikyti dar didesniai spektrui pacientų mažinant negalią turinčių asmenų stigmatizaciją.

Tyrimai rodo, kad dailės terapijos patirtis leido dalyviams pripažinti save ir kitus, įsivertinti savo galimybes bei priimti savo gyvenimą. Kai kurie asmenys, kuriems buvo diagnozuotas PTSD (angl. *post traumatic stress disorder*), depresija ar dėl savo negalios, dažnai būna vangiai įsitraukiantys į kūrimo procesą, tačiau „trečiosios rankos“ naudojimas terapijoje, konkrečiai – portreto piešimas buvo pasitelktas tyrimo metu (O’Farrell, 2017). Šiame tyrime dalyvavę fizinę ir/ar mokymosi negalią turintys suaugę bei asmenys, patyrę sunkią traumą, atskleidė, kad tapatybė gali būti sustiprinta sustiprinant vaizdą (angl. *image*, plačiaja prasme), dailės terapijos metu naudojant „trečiųjų rankų“ metodą (įsitraukiant terapeutui) bei suteikiant dalyviams grįžtamąjį ryšį. Kitaip tariant – tokie asmenys daug dažniau sutinka būti situacijos „režisieriais“. Toks būdas kurti leidžia pacientui išreikšti save per terapeuto atliekamus veiksmus (pvz. terapeutas piešia paciento portretą, o pacientas piešinį koreguoja tik verbaliniu būdu, iki kol nusprendžia, kad darbas baigtas). Šis tyrimas atskleidė, kad terapeuto pastabumas, vaizdų išryškinimas, suteiktos galimybės dalyviams kurti kitaip, jiems nauju būdu ir apibendrinimas pozityviais teiginiais proceso metu yra toks grįžtamasis ryšys, kuris „maitina“ asmenybę (angl. *feeds self-identity*). Jei paciento „surežisuotas“ portretas ir yra jo psichologinio atsparumo rodiklis, vadinasi, tai dar vienas būdas padėti pacientams pamatyti tai, ką jie galintys, padedant iš naujo suvokti save.

Panašūs rezultatai gauti ir su fizinę negalią turinčiais dalyviais dėl patirto insulto (Sit ir kt., 2017). Įgyta fizinė negalia stipriai paveikia asmenybę, o dailės terapija šiems dalyviams padėjo toliau išvardintais aspektais: dalyviai įvertino galimybę patirti kūrybišką problemų sprendimo procesą (savarankiškai pasirinkimai kūryboje ugdo autonomiškumą gyvenime); kūrybino proceso metu kai kuriems dalyviams kūnas įgavo visumos jausmą: „[...] dabar galiu įsivaizduoti kaip dvi mano kūno pusės vėl susijungia per piešinį. Po insulto tai buvo pirmas kartas, kai pajutau savo kūno vientisumą“; meno kūrimas skatino tikėjimą, viltį gyventi ir pasitenkinimą gyvenimu: „kažkada norėjau pasiduoti [...] apmąstydamą šį piešinį supratau, ką reiškia gyventi šia akimirka ir mėgautis grožiu kasdienėje veikloje. Tokiu būdu žmogus gali gyventi pakankamai patenkinamą gyvenimą“. Taigi, principinis dailės terapijos aspektas leisti rinktis pačiam, savarankiškai atlikti sprendimus, būti nevertinamam estetinė kūrybos prasme, leido dalyviams jaustis gerbiamais ir padėjo įgyti pasitikėjimo savimi, ko pasekoje atsirado viltis: gyventi, tikėti, būti dabartyje su tuo kas turima ir jaustis pakankamu.

Kaip negalia taip ir įvairios kitos ligos ar sutrikimai gali sustabdyti žmogų nuo kokybiško jo gyvenimo ritmo. Todėl svarbu iš esmės išsiaiškinti kaip dailės terapija daro poveikį asmens vidiniams pokyčiams. Atliktas tyrimas, kuriame nebuvo negalią turinčių žmonių, bet įtrauktos įvairių ligų ir sutrikimų turinčios moterys, tame tarpe ir depresija (Holmqvist ir kt., 2019). Tiek verbalikoje

(kokybinio interviu metu), tiek meno kūrinuose autoriai ieškojo gyvybingumo afektų (angl. *vitality affects*) ir saugaus/nesaugaus prisirišimo ženklų, tam, kad apibūdinti jų atsiradimą dailės terapijos metu ir nustatyti jų svarbą dalyvių vidiniams pokyčiams (angl. *inner change*). Šiame tyrime moterys, patyrusios vidinį pokytį, apibūdino padidėjusį emocinį sąmoningumą – sugebėjo atpažinti ir apibrėžti savo jausmus. Buvo apibūdintas platus jausmų ir emocijų spektras, kuriuos dalyvės patyrė terapijos metu, įskaitant: sielvartą, nepasitenkinimą, trapumo jausmą, nevilties jausmą, nerimą ir kančią ir malonius jausmus: viltį, ramybę, džiaugsmą, dėkingumą, palengvėjimą, laisvę, šilumą, galią. Taigi emocijų amplitudė buvo susijusi su tuo, kad vaizdų pagalba moterys prisiminė dalykus, kuriuos patyrė anksčiau: pažeminimas, apleistumas, vienišumas, atstūmimas, patyčios, o vidiniai pokyčiai buvo susiję su savotišku tapatybės pasikeitimu, kuris buvo apibūdinamas kaip: savo įvaizdžio priėmimo jausmas, viltis, laisvės ir palengvėjimo jausmas. Nagrinėjant duomenis, pastebima, kad visi šie paminėti aspektai dažniausiai būdingi ir negalią turintiems (dažniau pastebima tarp ją įgijusių gyvenimo eigoje, bet yra aktualūs visiems) žmonėms, todėl šis tyrimas atskleidžia svarbią, pagrindinę dailės terapijos esmę – gydomąją galią.

Po naujausiai atliktų mokslinių tyrimų toliau pateikiama lentelė sudaryta iš tyrimų, kuriuose dailės terapija buvo taikoma žmonėms su negalia, atliktų 10-ies metų laikotarpyje. Šių tyrimų rezultatai išlieka aktualūs iki šiol, nes dailės terapija Lietuvoje vis dar nėra taikoma daugelyje valstybinių įstaigų, taip pat svarbu norint suprasti, kas jau yra atlikta, be to, naujausių tyrimų atliktų šia tema nėra daug. Dėl to išskiriamas siekis atskleisti dailės terapijos taikymo tęstinumą ir naudą dirbant su šia asmenų grupe. Pateikiami šie svarbiausi anksčiau atlikti tyrimai (žr. lent. Nr. 1):

Autorius	Tikslas	Imtis/Tikslinė grupė	Intervencija	Trukmė	Instrumentai	Poveikiai
(Symon s ir kt., 2011)	Suprasti suaugusiųjų dalyvavimo patirtį vizualiajame mene, kuriems atliekama ambulatorinė fizinė rehabilitacija, perspektyvos ir nustatyti ar menas reikšmingai prisideda šiame kontekste	9 (4 vyrai, 5 moterys). Turintys neurologinių sutrikimų (insultas (3), parkinsonizmas, išsėtinė sklerozė, cerebrinis paralyžius ir kt.)	Dailės terapija įtraukta į ergoterapijos programą, kurią vedė kvalifikuotas dailės terapeutas	1 sesija per savaitę, 6 mėn.	Kokybinis tyrimo metodas, pusiau struktūruoti 30-60min. trukmės interviu	DT prisidėjo prie to, kad dalyviai siektų individualių reabilitacijos tikslų
(Baumann ir kt., 2013)	Ištirti meno programos panaudojimo galimybes, siekiant pagerinti pacientų emocinę ir psichinę sveikatos gerovę, kuri gali būti	20 insultą patyrusių pacientų (įtraukti dėl patirto insulto turintys funkciniai, pažinimo ar kalbos sutrikimų)	Papildoma esama insulto reabilitacija stacionare ir įprastas gydymas. Pasirinktinai: 2D, 3D meno	1k. per savaitę po 1val., 4 – 6 sesijos	Kokybinis tyrimo metodas, refleksijos, interviu. Vertinama programos vertė ir	5 dažniausiai pacientų paminėtos „vertės sritys“: malonumas; teigiamai vertintas ryšys su vedėjais; mokymasis ir

	neigiamai paveikta dėl neigiamų išgyvenimų, susijusių su insultu ir hospitalizacija		kūrimas; kūrybinis rašymas arba klausymasis; muzikos terapija; judesio terapija arba kombinuotas meno kūrimas pasirinktinai sujungiant kelias sritis		prasmė pacientams	kūrybiškumas; išitraukimas į vertingą veiklą, bei atsitraukimas nuo nuobodulio ir atsipalaidavimas; atkurtas ryšys su savimi ir gyvenimu
(Kim & Kang, 2013)	Siekiama spręsti insulto patyrusių pacientų ir jų globėjų gyvenimo tikslo siekimo (angl. <i>Purpose in life</i>) lygio pokyčius, taikant dailės terapiją naudojant spalvas	28 pacientai, patyrę insultą prieš ilgiau nei 6 mėnesius, turintys nedidelį neurologinį deficitą ir nepastebėję pagerėjimo bei neturintys psichinių ligų diagnozių, bei 28 jų globėjai	Spalvų terapija	1k. po 2 valandas per savaitę, iš viso 16 sesijų	Kiekybinis tyrimo metodas; intervencinė ir kontrolinė grupės. vertinami 3 subkriterijai: gyvenimo prasmės matavimas, gyvenimo vertybių pasirinkimas ir gyvenimo tikslas	Spalvų terapijai progresuojant į vėlyvąją fazę, pacientai ir globėjai rinkosi vis daugiau spalvų ir taikė platesnį spalvų sodrumo bei intensyvumo diapazoną.
(Ali ir kt., 2014)	Išsiaiškinti ar insultą patyrusiems pacientams, dalyvaujantiems interaktyviose dailės terapijos grupinėse sesijose, sumažės nerimas ir depresija ir ar pagerės savijauta ir dalyviai aktyviau įsitrauks į reabilitacijos procesą	6 insultą patyrę pacientai (vyrų)	Piešimas ir tapymas, figūrėlių lipdymas iš molio bei piešimas iPad ir fotografavimas fotoaparatu. Sesijas vedė dailės psichoterapeutas	6 sav., 2k. per savaitę po 50min	Kiekybinis tyrimo metodas, intervencinis prieš ir po tyrimo dizainas. Nerimo ir depresijos skalės (HAD) ir terapijos rezultatų (TOM) rodikliai	Vidutinis grupės HAD balas buvo 8 balai prieš pradedant tyrimą ir 6 balai po dailės terapijos intervencijų ciklo, vadinasi, pacientai iš ribinio nenormalaus nerimo kategorijos (8 – 10 balų) perėjo į 6, kuri yra normalioje 0 – 7 ribose

1 lent. Tyrimai atlikti 10-ies metų laikotarpyje

Apibendrinant lentelės rezultatus, DT padėjo dalyviams efektyviai išnaudoti savo laiką (ypač svarbu tiems, kurie dėl savo negalios nebegali dirbti), suprato, kad gali toliau tęsti meninę veiklą namuose ar kitur, taip pat dalyviai atrado malonumą naujoje srityje (ypač svarbu tiems, kurių sveikata sutrikdė jų laimės jausmą), atgavo pasitikėjimą planuoti išitraukimą į būsimą veiklą, atsirado viltis (požiūris), kad ateitis bus geresnė (Symons ir kt., 2011). Dalis pacientų dalyvavimą DT taip pat siejo su kitais teigiamais jausmais ir patirtimi: jautėsi linksmesni, įkvėpti/energingi, atsirado pasitikėjimas savimi, jautėsi ramūs, optimistiškesni, didžiavosi savimi, jautė asmeninio pripažinimo jausmą ir įgalinimą. Be to, prie DT naudingumo įrodymo prisidėjo ir tai, kad visi pacientai pareiškė norą tęsti meninę veiklą, todėl šio tyrimo poveikiai žmogaus emocinei ir psichikos gerovei, suteikė papildomų

įrodymų apie meno vertę insultą patyrusiems pacientams (Baumann ir kt., 2013). Spalvų terapija gali pagerinti pacientų, turinčių negalią po insulto ir jų globėjų gyvenimo tikslo lygį, tačiau anketos balai nepasiekė sveikų žmonių lygio (Kim ir Kang, 2013). Vadinasi, galima atkreipti dėmesį, kad spalvų terapija būtų naudinga kaip pagalbinė priemonė gerinant insultą patyrusių pacientų ir/ar juos slaugančių asmenų gyvenimo kokybę. Dailės priemonių atžvilgiu, pastebėta, kad iš esmės, net tie tyrimo dalyviai, kuriems buvo sunku pradėti tyrinėti dailės priemones, imdavo molio ir bent trumpam paminkydavo jį rankose, kitiems, naujos priemonės ar šiuolaikinės technologijos kūrybiniame procese buvo didelis pasiekimas (Ali ir kt., 2014).

Lietuvoje atliktų naujų tyrimų dailės terapiją taikant negalią turintiems suaugusiems nėra daug, tačiau buvo atlikti magistro darbai, kuriuose buvo atskleista: moterų savivertė po dailės terapijos statistiškai reikšmingai pagerėjo (Aravičienė, 2016), kūrybiškumas padėjo atskleisti pozityvių patirčių galimybes siekiant sumažinti nevilties jausmo išgyvenimus (Križiūtė, 2017). Be to, kultūros ir meno formuojama aplinka gerina negalią turinčių asmenų toleranciją ir skatina gerus socialinius santykius. Šių reiškinių atsiradimą Lietuvoje 2004-2013 metais inicijavo ir koordinavo Audronė Brazauskaitė ir Snieguolė Dikčiūtė, pasitelkamos performanso (angl. *performance* – įvykdimas, vaidinimas) ir hepeningo (angl. *happening* – įvykis, atsitikimas), postmodernistinio meno rūšis ir modernaus meno formas (Brazauskaitė ir Dikčiūtė, 2015). Šių meninių socialinių performansų (toliau – MSP) tikslas aprėpia daugelį aspektų, įskaitant tiek negalią turinčius asmenis, menininkus ir likusią visuomenės dalį, kadangi MSP, iš principo pagrįsti tarpdisciplininių menų terapijos metodais, įtraukia kartu juose dalyvaujančius: neįgalius asmenis, profesionalius menininkus ir kitus dalyvius (savanorius, soc. darbuotojus) ir jų sąveiką su žiūrovais. Todėl MPS svarbų vaidmenį atlieka dalyvių socialinės atskirties ir stigmos mažinimo kontekste, vyksta socialinės integracijos didinimas, psichologinės, socialinės, fizinės sveikatos gerovės sukūrimas ir kt. „Kūrybinis darbas su neįgaliumi asmeniu visapusiškai praturtina visus proceso dalyvius“ ir vis dėlto „svarbiausia dalyvių tarpasmeninių sąveikų galimybė“ įrodo, kad menas yra pažinimo objektas ir liudytojas. Todėl meno integravimas į visuomenę suartina ją, o meno terapija dalyviams leidžia pasijusti saugiams, suteikia pasitikėjimo savimi, atsiranda galimybė būti pamatytiems, išgirstiems, suprastiems. Tokiu būdu menas iš esmės tampa vilties pagrindu. Tačiau Lietuvoje nėra atlikta tyrimų apie suaugusių negalią turinčių žmonių vilties jausmo patyrimą dailės terapijos procese.

Apibendrinant, asmens negalia neatsiejamai ir daugiareikšmiškai turi įtakos jo gyvenimui. Vilties jausmas dailės terapijos kontekste atsiskleidžia daugiamačiu pavidalu, įskaitant reikšmingiausias, poveikį vilties jausmui, kuriančius aspektus: požiūris į savivaizdį plačiąja prasme,

ties savęs vertinimą, ties savo ateities matymą, padidėjusi savivertė, taigi ir motyvacija veikti, gyvenimo prasmės suopratė, praktinis savo gebėjimų ir galimybių įgalinimas, galimybė atsiskleisti emociškai ir kt. Todėl įveikti iššūkius su kuriais susiduriama turint įgimtą ar įgytą negalią ugdant viltį yra ne tik naudinga, bet ir gyvybiškai svarbu. „Dailės terapija orientuojasi ne į patologiją, o į sveiką žmogaus dalį” (Dapkutė, 2023), vadinasi, remiantis duomenimis, galima teigti, kad DT yra visapusiškai naudinga specifinė terapjos forma. Todėl mūsų, kaip visuomenės, didžiausia pareiga yra leisti ir suteikti visas galimybes žmonėms su negalia patirti gyvenimą, kaip įmanoma geriau, atliepiant kiekvieno žmogaus individualias galimybes, atskleidžiant jo potencialą bei išvelgiant asmens stipriausias savybes, tokiu būdu skatinant vilties jausmo patyrimą.

3. Empirinis tyrimas

3.1. Tyrimo metodologija

Šiame skyriuje pateikiama šio tyrimo metodologija ir organizavimas. Kad atsakyti į šiame tyrime iškeltus uždavinius buvo pasirinktas kokybinis tyrimo tipas, naudojami indukcinės teminės analizės ir piešinių formaliųjų elementų analizės metodai bei jų palyginimas. Toliau pateikiami šių metodų ypatumai, paaiškinama kuo jie pasižymi ir kodėl juos pasirinkau.

Tyrimas vyko laikotarpiu nuo 2022.10.17 iki 2022.12.20. Toliau pateikiamas išsamus mokslinio tyrimo organizavimas.

Tyrimo tikslas – atskleisti, kaip suaugę žmonės su negalia patiria vilties jausmą dailės terapjos procese.

Tyrimo objektas – žmonių su negalia vilties patyrimas dailės terapjos procese.

Tyrimo subjektas – suaugę žmonės turintys negalią.

Vieta – vienas iš Vilniaus neįgaliųjų dienos centrų (tikslė jo vieta neatskleidžiama siekiant išlaikyti tyrimo dalyvių konfidencialumą).

Tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti, kaip negalią turinčių asmenų vilties jausmas pasireiškia patiriamas dailės terapjos procese.

2. Atskleisti, kokiais vizualinės raiškos formaliaisiais elementais patiriamas vilties jausmas pasireiškia piešiniuose.

3. Aptarti sąsajas tarp piešinių ir verbalinės išraiškos.

3.1.1. Teorinis tyrimo metodų pagrindimas

Šiame empiriniame tyrime buvo siekiama atskleisti žmonių su negalia vilties jausmo patyrimą dailės terapijos procese. Tyrimo temą pasirinkau neatsitiktinai: studijų laikotarpiu asistuojamąją praktiką atlikau Vilniaus „Vaiko raidos klinikoje“, kurioje tuo metu dailės terapeuto paslaugos nebuvo teikiamos, todėl savo praktiką derinau su ergoterapijos specialiste, dailės terapijos metodus pritaikydama vaikams turintiems fizinę negalią. Taip pat studijų laikotarpiu dirbau VšĮ Palangos vaikų rehabilitacijos sanatorijoje „Palangos gintaras“, kur dailės terapeuto iki šiol nėra, todėl konsultuodamasi supervizijose, studijose įgytas žinias praktiškai taikiau įvairių psichosocialinių sutrikimų turintiems vaikams bei fizinę ir proto negalią turintiems vaikams iki 18 metų. 2022 metų rugsėjo mėnesį Vilniuje vykusioje ECArTE konferencijoje ir jos atidaryme dalyvavau kaip savanorė, gyvo garso ir veiksmo tapybos spektaklyje „Taikos diena“. Šiame meniniame socialiniame performance savanoriai sąveikavo su pagrindiniais aktoriais – turinčiais negalią. Tokiu būdu buvo skleidžiama žinia, jog „visi karai didina negalią“ (angl. *all war increase disability*), atkreipiant visuomenės dėmesį į vieną iš pažeidžiamiausių socialinių grupių (European consortium for arts therapies education, 2022). Šis performansas paskatino mane gilintis į vilties fenomeną moksliniu požiūriu, o sukaupta praktinė patirtis bei dailės terapijos paslaugų nebuvimas tose įstaigose, su kuriomis susidūriau, buvo akstinas gilintis į dailės terapijos taikymą negalią turintiems asmenims. Galiausiai, tiriamajai praktikai atlikti pasirinkau vieną iš Vilniaus neįgaliųjų dienos centrų (dailės terapijos paslaugos jame taip pat nebuvo teikiamos tyrimo atlikimo metu), kur dailės terapijos metodus taikiau asmenims turintiems negalią. Asmeninė preferencija temai ir/ar specifinei (dalyvių) socialinei grupei tyrimo duomenims įtakos nedarė, kadangi nesirėmiau nei savo išankstiniu asmeniniu požiūriu, nei nuomone DT patyrimo kontekste, tačiau sukaupta patirtis leido giliau suprasti jų išgyvenimus. Kadangi buvo siekiama atspindėti tiesioginį dalyvių vilties patyrimą, atskleidžiant jų suteiktą autentišką to jausmo prasmę DT procese, tyrimui atlikti buvo naudojama kokybinė tyrimo (teminė) analizė bei piešinių formaliųjų elementų analizė.

Indukcinė teminė analizė arba kokybiniai tyrimai apskritai nuo kiekybinių skiriasi tuo, kad duomenys kyla ne iš skaičių, bet iš žodžių (rašytinių ar verbaliai išreikštų), taip pat duomenimis laikomi ir vaizdai (piešiniai, schemas) ir kita medžiaga (Braun ir Clarke, 2013). Vadinasi, kokybinei analizei atlikti galima pasitelkti daug daugiau duomenų juos tiriant gerokai giliau, nei tik apskaičiuojant gautus duomenis išreikštus skaičiais. Todėl kokybinių tyrimų esmė rodo, kad tokiu būdu yra analizuojama žmogaus prasmė, suteikta konkrečiam fenomenai, kuri priimama kaip to

žmogaus unikalus asmeninis patyrimas (Braun & Clarke, 2013). Kitaip tariant, teminei analizei buvo pasirinktas indukcinis duomenų analizės metodas, kai remiamasi subjektyviu dalyvių patyrimu, o ne iš anksto suformuotomis (dedukcinė analizė) teorijomis (Braun ir Clarke, 2006). Taigi, gaunamas didelis kiekis duomenų, kuriuos teminės analizės metodinė sistema leidžia paversti į vientisą struktūrą (duomenis suskirstant į temas ir potemes) ir suteikti jiems prasmę (angl. *makes sense of it*) analizuojamo reiškinių kontekste (Braun ir Clarke, 2020).

Formalaus meno kūrinų elementų analizės metodo pradininkais laikomi autoriai, kurie kėlė idėją, kad forma yra pagrindinė kūrinio savybė:

- Conrad Fiedler (1841–1895): pagrindinė jo transliuojama mintis buvo ta, kad menas yra esminis žmogaus sąmonės vystymosi instrumentas (Fiedler, 1978). Jis vienas pirmųjų kūrinio formos teoriją tyrė moksliniu aspektu.

- Heinrich Wölfflin (1864–1945): praplėtė kūrinio analizę atskiriant (ne paneigiant) meną nuo socialinės ir/ar istorinės perspektyvos (iškėlė formą aukščiau simbolinės reikšmės) pabrėždamas paties matymo būdo svarbą, t.y. regimąsias formas (Ogilvie, 2023). Matymo būdas – tai jo išskiriamos penkios kontrastingos kūrinio formalios analizės kategorijos (pirmtakės): 1. Linijiškumas ir tapybiškumas; 2. Plokštuma ir gylis; 3. Uždara (tektoninė) ir atvira (atektoninė) kompozicija; 4. Elementų daugialypiškumas ir vienybė; 5. Vaizdinio aiškumas ir sudėtingas (neaiškus) vaizdas (Wölfflin, 1915 - 2015).

- Roger Fry (1866–1934): tęsė H. Wölfflin formalistinę sampratą teigdamas, kad meno kūrinys yra linijų, formų ir spalvų rinkinys (Redazione, 2016).

- Clive Bell (1881 –1964): teigė, kad yra viena savybė – tai „reikšminga forma“ (angl. *significant form*), be kurios negali egzistuoti meno kūrinys ir tos savybės turėjimas reiškia, kad joks kūrinys nėra visiškai bevertis (Bell, 1914). Vadinasi, vizualųjį meną vienija vienintelis bendras aspektas – forma.

- Henri Focillon (1881 –1943): ikonografiją apibūdino kaip „tos pačios reikšmės formų kaitos arba tos pačios formos reiškinių kaitos“ fenomeną (Focillon, 1992).

Šiai dienai formali meno analizė nurodo pastebimas vaizdines meno kūrinio savybes (jo elementus) ir yra laikomas objektyviausiu vaizduojamojo meno analizės būdu (Penzes ir kt., 2020). Pasirenkant duomenis analizuoti šiuo metodu, svarbu atmesti kūrinio kontekstą (metaforas, tiesiogines prasmes, reikšmes, simbolius), ne ieškoti tiesioginio vaizdo suvokimo, o apibrėžti formalius to kūrinio aspektus, kurie ir nusako jo esmę: „vizualieji elementai suteikia kūriniai formą,

nesvarbu, kokia jų prasmė“ (Mickūnaitė, 2012). Formalūs elementai skirstomi į šešias kategorijas (Penzes ir kt., 2020):

1. Forma; 2. Kompozicija; 3. Medžiagiškumas (angl. *surface quality*); 4. Koloritas; 5. Erdvė ir 6. Šviesotamsa. Toliau šios charakteristikos pasiskirsto į subkategorijas:

1. Forma apima geometriškumą ir kontūro ypatybes;

2. Kompoziciją apima simetrija, ritmas, linijos kokybė (angl. *line quality*), dinamiškumas bei vientisumas (angl. *linearity/one-dimensionality*);

3. Medžiagiškumas apima skirtingas tekstūras, įskaitant skirtingų priemonių panaudojimą ir jų skaičių;

4. Naudojamų spalvų skaičius, spalvos sodrumas, ryškumas, atspalviai ir spalvų maišymas;

5. Erdvės panaudojimas, užpildytas plotas bei tuščia arba potenciali erdvė (angl. *suggestion of space*)

6. Šviesos šaltiniai, šešėliai, apšviesti plotai (angl. *floodlight*), šviesotamsos pasiskirstymas (angl. *clair-obscur*).

Remiantis vien formalių elementų analize kūrinio reikšmė ignoruojama, kadangi šis metodas ne siekia gilintis į kontekstą, o priešingai – atmeta prasmes, todėl šiame tyrime buvo papildomai remiamasi dalyvių refleksijomis, pagal kurias analizuojamas kūrinio simbolinis ir/ar emocinis reikšmingumas tiriamajam. Taip pat buvo aprašyta subjektyvi tyrėjo analizė, ieškoma subjektyvių formalių elementų pagal kuriuos piešiniai buvo grupuojami išskiriant dominuojančius objektus skirstant juos į temas ir/ar grupes, atskleidžiant antrinę arba sutartinę prasmes remiantis dalyvių refleksijomis bei įvairiais šaltiniais (Panofsky, 2002).

Apibendrinant, teminės analizės ir formaliųjų elementų analizės metodai papildė vienas kitą siekiant tyrimo tikslų. Teminės analizės metodas buvo pasirinktas, nes naudojantis strateginiais šios sistemos etapais galima aiškiai ir lanksčiai aprėpti didelį kiekį informacijos, pradedančiajam tyrėjui prieinamu būdu. Be to, tyrimo duomenų analizės procesas motyvavo savo subjektyvia eiga, kitaip tariant, šis metodas leidžia tyrėjui, žvelgiančiam į giluminius dalyvių interviu, koduoti duomenis, juos apibendrinti bei pabrėžti svarbiausius, jo manymu, aspektus, juos aprašyti remiantis tais duomenimis, o ne savo išankstinėmis nuostatomis (Braun ir Clarke, 2006). Piešinių formaliųjų elementų analizės metodas buvo pasirinktas, nes jis šiuo metu yra laikomas objektyviausiu meno kūrinų vertinimo/stebėjimo metodu, be to, buvo įtrauktas į dailės terapijos studijų programą ir dėstyta kaip atskira disciplina.

3.1.2. Tyrimo dalyviai

Tyrimo dalyvauti sutiko 10 asmenų turinčių negalią, tyrimo imtis buvo sudaryta taikant tikslinę atranką. Tyrimo dalyviai buvo renkami viename iš Vilniaus neįgaliųjų dienos centrų, ten atliekant tiriamąją praktiką. Tyrimui reikšmės neturėjo dalyvių lytis, buvo įtraukti visi, atitikę šiuos kriterijus:

Tyrimo dalyvių įtraukimo kriterijai:

- Suaugę vyrai ir moterys nuo 18 metų
- Asmenys turintys negalią
- Gyvenantys Vilniuje bei lankantys Vilniaus neįgaliųjų dienos centrą (konkrečiai neįvardinama dėl konfidencialumo)
- Turi įgūdžių verbaliai išreikšti savo mintis
- Dalyvavimas savanoriškas
- Gautas raštiškas sutikimas dalyvauti tyrime.

Tyrimo dalyvių atmetimo kriterijai:

- Turintys klausos ar suvokimo sutrikimų
- Dėl negalios visiškai negalintys verbaliai/raštu reflektuoti savo terapinių patirčių.

Iš 10-ties dalyvių (nuo 25 metų iki 77 metų amžiaus), penki dailės terapijos sesijas lankė reguliariai ir užbaigė pilną DT ciklą. Iš jų, 3 dalyviai atvyko į interviu, todėl į tyrimą įtraukti šie 3 asmenys (žr. lent. Nr. 2). Tyrimo dalyvių amžiaus vidurkis – 56 metai, du dalyviai buvo turintys gyvenimo eigoje įgytą fizinę negalią, viena dalyvė – psichinę negalią. Sociodemografiniai duomenys (tokie, kaip šeiminė padėtis, darbinis statusas) buvo renkami tam, kad suprasti, jog jie gali daryti įtaką vilties jausmo patyrimui DT procese bei gyvenime apskritai.

Vardas	Amžius	Sveikatos būklė, dėl kurios priklausoma žmonių su negalia sąjungai	Diagnozės kilmė	Turintis vaikų	Žmonės gyvenantys kartu	Darbinis statusas
Aurimas	28	Fizinė negalia	Įgyta negalia	Ne	Mama	Bedarbis
Eglė	63	Psichinė negalia	Įgyta negalia	Taip	Sutuoktinis	Pensininkė
Janina	77	Fizinė negalia	Įgyta negalia	Taip	Sesuo	Pensininkė

2lent. Tyrimo dalyvių charakteristikos ir sociodemografiniai duomenys

Tyrimo imtis buvo laikoma pakankama atsižvelgiant į tyrimo dizainą bei tikslą, taip pat paskaitų metu pateiktas rekomendacijas pagal pasirinktus duomenų analizės metodus. Šio tyrimo tikslas yra atskleisti autentišką subjektyvų dalyvių vilties jausmo patyrimą dailės terapijos procese, o indukcinės teminės analizės metodas leidžia į tyrimo dalyvių patirtis pažvelgti išsamiai. Vadinasi, giluminis kiekvieno dalyvio refleksijos ištyrimas yra imlus laikui ir tyrėjo resursams. Dalyvių homogeniškumo šiame tyrime nebuvo siekiama negalios kontekste, tačiau visų į tyrimą įtrauktų dalyvių diagnozės kilmė buvo būtent įgyta negalia. Kitus homogeniškumo aspektus lėmė tikslinės atrankos kriterijai: visi turintys negalią; visi vyresni kaip 18 metų; visi gavo dailės terapijos intervenciją; visi buvo lankantys neigaliųjų dienos centrą. Tačiau, tyrimo dalyviai skiriasi lytimi, savo amžiumi, negalios tipu bei šeimine padėtimi, todėl dalyvių heterogeniškumas taip pat atitinka kokybinių tyrimų išlygą – atrasti ir atskleisti tai, kas sieja jų skirtingus išgyvenimus – tai ir yra siekiamybė (Braun ir Clarke, 2006).

3.1.3. Tyrimo organizavimas ir procedūros. Tyrimo eiga

Kartu su neįgaliųjų dienos centro administracija ir tyrimo dalyviais buvo sudaromas tinkamas dailės terapijos sesijų tvarkaraštis (žr. lent. Nr. 3).

42sav.	Spalio 17d., 18d.	48sav.	28d., 29d.
43sav.	24d., 25d.	49sav.	Gruodžio 5d., 6d.
45sav.	Lapkričio 7d., 8d.	50sav.	12d. (<i>neįvyko</i>), 13d.
46sav.	14d., 15d.	51sav.	Interviu savaitė
47sav.	21d., 22d.		

3lent. Dailės terapijos sesijų ciklas: tvarkaraštis

Buvo numatytos 16 dailės terapijos sesijų – kiekvieną pirmadienį ir antradienį, atsižvelgiant į dalyvių užimtumą (pavyzdžiui, Aurimas dėl kitų savo veiklų dalyvavo tik antradieniais, kiti praleido sesijas dėl ambulatorinio ir/ar stacionaraus gydymo ir kt.). Viena sesija neįvyko dėl dalyvių nesusirinkimo esant prastoms žiemos oro sąlygoms. Toliau pateikiamas tyrimo dalyvių DT sesijų lankomumas; buvo atvejų kuomet dalyviui dėl išorinių veiksnių teko išeiti iš sesijos anksčiau prieš tai pranešus visiems, tokiu atveju žymima „1/5+“ (žr. lent. Nr. 4).

Sesija (Nr.)	Aurimas	Eglė	Janina
1.		+	+
2.	+		+
3.		+	+
4.	+	+	+
5.		+	+
6.	+	+	+
7.		+	
8.	+	+	
9.		+	
10.		+	1/5*
11.		+	
12.	+	+	+
13.		+	
14.	+	+	
15.	+		+

4lent. Tyrimo dalyvių DT sesijų lankomumas

15 susitikimų buvo suskirstyti į 3 orientacinius etapus: susipažinimas; vidurinis DT sesijų tarpsnis; artėjimas link grupės uždarymo ir atsisveikinimas (žr. Priedą Nr. 1). Kiekviena sesija truko nuo 1,5 valandos iki 2 valandų, jos struktūrą sudarė: pasisveikinimas – pasidalinimas (5-15min), apšilimas (15-25min), kūrybinis procesas (30-40min), refleksija (15-20min), apibendrinimas – atsisveikinimas (10-15min), susitvarkymas (5min). DT sesijų patalpa paprastai buvo naudojama meninės raiškos užimtumui vykdyti, todėl daugumai dalyvių ši patalpa buvo gerai pažįstama, kitiems nauja. Šiose patalpose taip pat jau buvo visos reikalingos dailės priemonės, kurios esant poreikiui taip pat buvo naudojamos šalia mano atsivežtos dailės priemonių įvairovės.

DT procese visada dalyvauja trys šalys: terapeutas, pacientas ir piešinys (ar kitas kūrinys), kuris yra trečioji terapinio proceso sudedamoji dalis. Taigi, kūrybiniame procese svarbus buvimas atviram prieš save, priimant tai, kas vyksta ir kyla iš vidaus. Todėl, prieš pradėdant veiklą, dalyviai buvo supažindinami su esminėmis proceso taisyklėmis: konfidencialumas, punctualumas, saugumas, pagarba vienas kitam, atvirumas prieš save (veiklos tikslas nėra pasirodyti geresniu nei esama ir pan.), atsakoma į jiems kilusius klausimus. Prieš prasidedant kiekvienai sesijai, dalyviai supažindinami su

dailės priemonių charakteristikomis ir primenama, kad gali naudoti viską arba paprašyti ko dar reikėtų. Jeigu naudojamas direktyvus dailės terapijos metodas – duodamos nuoseklios nuorodos kūrybiniam procesui atlikti. Šiame rašto darbe yra pateikiamas DT sesijų planas (žr. Priedą Nr. 1).

Užbaigus DT sesijų ciklą, buvo paskirta savaitė, per kurią kartu su dalyviais sutarėme kiekvienam individualiai tinkantį laiką dėl interviu. Su kiekvienu dalyviu buvo susitinkama individualiai, toje pačioje patalpoje, kurioje vyko DT sesijos, visų dalyvių interviu truko apie 1val. Po interviu dalyviams buvo atiduoti jų dokumentai: dienoraščiai, archyvuoti piešiniai.

3.1.4. Duomenų rinkimo metodai

Dailės terapijos sesijoje visi dalyviai susirinko savo noru. Kad atsakyti į suformuotus tyrimo uždavinius buvo numatyti šie duomenų rinkimo būdai:

- Refleksija žodžiu
- Refleksija raštu
- Pusiau struktūruotas interviu
- Piešiniai
- Tyrėjo stebėjimo/refleksijų dienoraštis

Kai kurie duomenų rinkimo metodai buvo atmesti, kiti pritaikyti kaip papildomi, o pagrindiniai duomenys išliko: teminei analizei – pusiau struktūruotas interviu, formaliųjų elementų analizei – piešiniai.

Refleksijos raštu: prieš pradėdant veiklą, po dokumentų užpildymo, visiems buvo padovanotos rankų darbo knygutės (dienoraščiai) ir paprašyta juos pildyti po kiekvienos sesijos savo laisvu laiku (dar esant dienos centre arba grįžus namo). Dienoraščio viduje kiekvienam buvo pateikti mano kontaktai (kilus bet kokiems klausimams dėl tyrimo) ir 3 klausimai, su kuriais dalyviai buvo supažindinti, kaip gairės padedančios reflektuoti dailės terapijos sesijas ir susieti jas su savo patyrimu. Po pirmos sesijos, paaiškėjus, kad vieni dienoraščius nešis namo, kiti išreiškė norą palikti juos toje pačioje patalpoje, kur vyko sesijos, buvo priimtas sprendimas juos palikti kabinete ir pildyti sesijos metu, kad nekiltų asociacija su namų darbais ar kitas nepageidautinas frustracijos jausmas. Surinkus šiuos duomenis po visų DT sesijų buvo nuspręsta dienoraščių refleksijų neįtraukti į duomenų analizę dėl dalyvių kalbos pasirinkimo rašant (kai rašoma ne lietuvių kalba), be to, ne visi savo dienoraščius pildė reguliariai, kiti pildė lakoniškai, dar kitiems dėl jų sveikatos būklės rašymas buvo fizinis iššūkis, todėl raštas sunkiai įskaitomas.

Refleksijos žodžiu: piešinio (ar kitų kūrybinių) refleksijos, visiems davus raštiškus sutikimus, buvo įrašomos. Iš pradžių buvo numatyta kiekvienos sesijos refleksijas analizuoti transkribuojant, suteikiant kodus ir atliekant teminę analizę. Tačiau atlikus interviu su kiekvienu dalyviu paaiškėjo, kad gautas medžiagos kiekis bus imlus laikui, todėl nuspręsta sesijų refleksijas naudoti kaip papildomą medžiagą analizuojant piešinius. Refleksija žodžiu – tai asmeniniu mąstu konkretizuojami jausmai ir emocijos, kurie kilo kūrybinio proceso metu. Taip pat refleksijos ir/ar apibendrinimas kiekvienos sesijos metu skatina bendrystę, atsivėrimą, be to, padeda labiau suprasti, kaip negalia turintys asmenys patiria dailės terapiją vilties, savęs ir savo ateities vertinimo kontekste.

Pusiau struktūruotą interviu sudarė: raktinis klausimas įžangoje; jausmai, emocijos iškilusios DT sesijų metu; klausimai susiję su viltimi piešimo procese; piešinių aptarimas ir kt. (žr. Priedą Nr. 2). Pusiau struktūruotas interviu truko apie 1val su kiekvienu dalyviu, vyko toje pačioje patalpoje kaip ir dailės terapijos sesijos. Su visais dalyviais buvo laikomasi konfidencialumo kitų dalyvių atžvilgiu, tačiau buvo sunku išvengti dalyvių pasisakymų apie kitus dalyvius interviu metu (net jei tai buvo gerieji pavyzdžiai norint pailustruoti teigiamą ir kitiems vizualiai pastebimą DT poveikį), todėl siekiant išlaikyti konfidencialumą bei laikantis tyrimo etikos principų, šios dalys nebuvo koduojamos.

3.1.5. Duomenų analizės metodai

Analizuojant gautus interviu duomenis teminės analizės būdu, buvo svarbu tinkamai suprasti to metodo struktūrinių dalių reikšmes, kurias pateikia V. Braun ir V. Clarke, išskirdamos esmines šio proceso dalis (Braun ir Clarke, 2006):

- Susipažinimas su duomenimis (duomenų transkribavimas, pakartotinis skaitymas, užrašai)
- Kodų generavimas (sisteminis duomenų ypatybių kodavimas)
- Temų paieška (kodų grupavimas į galimas temas)
- Temų peržiūrėjimas (tikrinama ar kodai atitinka temas, temos nesikartoja, visi duomenys sudaro vientisą struktūrą)
- Įvardijamos temos (siekiama patikslinti kiekvienos temos esmę, apibrėžiami pavadinimai, aiškus bendras analizės pasakojimo kontekstas)
- Teminės analizės ataskaitos rengimas (galutinė pasirinktų ištraukų, citatų analizė, analizės susiejimas su tiriamu objektu, mokslinės analizės ataskaitos parengimas)

Kiekvieno etapo metu ir viso bendro proceso kontekste, V. Braun ir V. Clarke pabrėžia, kad tai nėra mechaninis darbas paeiliui įgyvendinant šias tiriamojo darbo stadijas, o kaip tik reikalaujantis ir

įsitraukimo, ir atsitraukimo – erdvės pamąstymui tam, kad sukurti reikalingas įžvalgas (Braun ir Clarke, 2020). Šio metodo autorės taip pat nurodo, kad etapai nebūtinai turi būti atliekami iš eilės, bet prie jų galima sugrįžti tiek, kiek tyrėjui reikalinga: „analitinis procesas apima pasinėrimą į duomenis, skaitymą, apmąstymą, klausinėjimą, vaizduotę, susimąstymą, rašymą, atsitraukimą, sugrįžimą” (Braun ir Clarke, 2020). Vadinasi, tyrėjo galimybės bei resursai gali daryti įtaką tiek tyrimo imčiai, tiek duomenų analizavimo gyliui – tą patį reiškinį analizuodami skirtingi tyrėjai, gali atskleisti skirtingas išvadas. Todėl kokybinio tyrimo duomenys vadinami subjektyviais, bet laikantis tyrimo atlikimo etikos yra sutinkama, kad gauti rezultatai yra reikšmingi ir patikimi.

Duomenų apdorojimas vyko ilgiausiu, bet man asmeniškai tinkamiausiu – rankiniu būdu (žr. Priedą Nr. 3). Tokį sprendimą lėmė asmeninė preferencija bei profesinis refleksas fiziškai pabūti su duomenimis per artumą ir tapatumą – norėjosi rankomis liesti gautus kodus, juos savo tempu pažinti iš arti, skirti jiems laiko, vizualiai juos matyti realioje erdvėje ir tokiu būdu patirti įžvalgas, leidusias sudėlioti gautus duomenis į atitinkamas temas ir potemes.

Ne visi formalūs elementai nurodomi literatūroje yra aktualūs konkrečiam kontekste, todėl šiam tyrimui atlikti buvo sukurta formaliųjų elementų vertinimo-stebėjimo lentelė (žr. Priedą Nr. 6, 7, 8), atsižvelgiant į gautus tyrimo duomenis (piešinius). Buvo vertinami šie formalūs aspektai: popieriaus kryptis; piešinio kompozicija; linijos charakteristika; spalvų tinkamumas; koloritas; priemonės, jų skaičius; įsitraukimas.

3.1.6. Tyrimo patikimumas

Stengiausi nuosekliai ir aiškiai aprašyti tyrimo metodologiją, nes tai yra vienas iš aspektų, leidžiančių skaitytojui įsitikinti tyrimo patikimumu. Remiantis literatūra, atliekamos teminės analizės metu, tyrėjas tampa duomenų analizės instrumentu, priimančiu sprendimus dėl kodavimo, temų, dekontekstualizavimo ir kt., vadinasi, pats tyrėjas yra atsakingas už sąžiningą duomenų patikimumo užtikrinimą (Nowell ir kt., 2017). Vadovaujantis šiais ir toliau pateikiamais aspektais yra sutinkama, kad šis tyrimas yra laikomas patikimu:

- Verbalus vilties patyrimo atspindėjimas DT procese, refleksijų ir interviu metu, buvo įrašomas.
- Piešiniai saugiai dokumentuojami kiekvienam individualiai skirtuose segtuvuose, kiekvienas piešinys paties autoriaus buvo pažymėtas jo suteiktu pavadinimu, vardu ir data tam, kad užtikrinti jo suteiktą prasmę, autorystę (visi vardai pakeisti) ir chronologinę seką.

- Patikimumas (angl. *dependability*) susijęs su tuo, kad tyrėjo interpretacijos ir išvados yra aiškiai išvestos iš duomenų (Nowell ir kt., 2017), todėl tyrėjas parodo, kaip jos buvo atliktos (žr. Priedą Nr. 5).

- Tyrėjas pateikia, kaip buvo atlikta teminė analizė (žr. Priedą Nr. 3).

- Renkant duomenis iš anksto buvo pasirinkta įrašyti dalyvių refleksijas, tam, kad piešinių formaliųjų elementų analizę būtų galima papildyti dalyvių pasisakymais, tokiu būdu išsaugant jų autentišką kūriniai suteiktą reikšmę.

- Aprašant gautus duomenis, kartu vyksta ir pasyvus analizės proceso aprašymas, todėl paneigiamas aktyvus tyrėjo vaidmuo (Braun ir Clarke, 2006). Kitaip tariant, tyrėjas taip pat reflektuoja savo pastebėjimus atsitraukdamas nuo gautų duomenų ir gali tai aptarti. Todėl aprašant gautus duomenis taip pat buvo remiamasi tyrėjo stebėjimo/refleksijos dienoraščiu.

- Remiantis literatūra, refleksyvumas yra esminė audito dalis (angl. *audit trail*) ir atliekama tam, kad pasižymėti asmenines tyrėjo vertybes, įžvalgas, pastebėjimus, taip pat metodinius sprendimus juos pagrindžiant ir pan. (Nowell ir kt., 2017). Todėl šio tyrimo metu, vedant dailės terapijos sesijas bei interviu proceso metu, buvo žvelgiama savikritiškai, pildomas tyrėjo refleksijų dienoraštis atspindintis tiek vidinį, tiek išorinį dialogą.

Apibendrinant, visi paminėti šio tyrimo etapai buvo aptarti su darbo vadove dr. Audrone Brazauskaite ir konsultante dr. Toma Jasiukevičiūte-Zelenko. Taip pat sutinkama, kad šis tyrimas laikomas patikimu remiantis tyrimo etika, kurios buvo laikomasi šio tyrimo metu (žr. Skyrių 3.1.7).

3.1.7. Tyrimo etika

Atliekant tyrimą laikiausi pagrindinių etikos principų (Žydžiūnaitė & Sabaliauskas, 2017):

- Visų tyrimo dalyvių vardai buvo pakeisti. Ant piešinių užrašyti vardai buvo užtušuoti.
- Visi tyrime dalyvavo savanoriškai, pateikė raštišką sutikimą (žr. Priedą Nr. 4). Dalyviai buvo supažindinti su tyrimo tikslu, eiga, trukme ir kt., be to, atsakyta į iškilusius klausimus.

- Pagarbos asmens privatumui principas: kiekvienas grupinėje dailės terapijoje galėjo pasisakyti tiek, kiek jautė galintis ir norintis. Dalyviai buvo supažindinti su dailės terapijos proceso taisyklėmis, kurios nusako apie pagarbą sau ir kitam, taip pat refleksija nebuvo privaloma, tik rekomenduojama laikantis savanoriškumo principo.

- Dalyviai buvo supažindinti, kad savo dalyvavimą tyrime gali nutraukti bet kuriuo metu, taip pat galėjo prašyti nenaudoti surinktų duomenų per 3 dienas nuo raštiško sutikimo pateikimo.

- Konfidencialumo ir anonimiškumo principas: dalyvių vardai buvo pakeisti ir išliko anonimiški, visuose tyrimo etapuose buvo laikomasi konfidencialumo visos informacijos, kurią apie save atskleidė tyrimo dalyviai atžvilgiu, o surinkti ir analizės metu apibendrinti duomenys naudojami tik studijų tikslais.

- Teisingumo principas: prieš pradėdant dalyvauti tyrime dalyviams buvo pristatyta potenciali dailės terapijos teikiama nauda jiems, tokiu būdu suinteresuotumas yra abipusis. Kadangi šiame tyrime buvau ir tyrėja ir rinkau duomenis, siekiant išsaugoti lygiavertiškus santykius, sąmoningai pasirinkau ne atlikti pilotinį tyrimą su šiais asmenimis, o kurti pasitikėjimu grįstą terapinį ryšį, tam, kad abi šalys kuo labiau įsijaustų į terapinę aplinką.

- Geranoriškumo ir nusiteikimo nekenkti principas: visa gauta informacija apie dalyvius yra saugoma laikantis anonimiškumo ir konfidencialumo principų. Siekdama apsaugoti dalyvius nuo galimos fizinės, psichosocialinės ir kt. žalos, į kodavimo lauką sąmoningai neįtraukiau tų pasisakymų, kurie lietė trečiąsias šalis (gimines, draugus ir kt.) bei kitų grupinėje dailės terapijoje dalyvavusių asmenų.

- Tyrėjo ir dalyvio galios santykio principas: atliekant šį tyrimą, siekiant tyrimo tikslų, nebuvo naudojamos tyrėjo galiomis. Dalyvaujantiems tyrime pabrėžiau, koks man svarbus jų sutikimas, buvimas iš esmės ir subjektyvus kiekvieno asmeninis patyrimas. Vadovavausi principu, kad tyrimo dalyviai yra savo patyrimo ekspertai, todėl jų indėlis – refleksijos, interviu, atvirumas, pasitikėjimas yra svarbūs.

Apibendrinant, laikydamasi tyrimo etikos visuose tyrimo etapuose, siekiau visapusiškos dalyvių teisės į jų laisvę (savanoriškumą), užtikrinti palankias sąlygas dalyvauti tyrime, tinkamas abiems šalims (tyrėjai ir dalyviams) bei išlaikyti gautos informacijos konfidencialumą, anonimiškumą ir kt.

3.2. Tyrimo rezultatai. Temų aprašymas

Analizuojant interviu medžiagą išryškėjo dvi temos: „giluminiai virsmai susitikus su savimi per dailės terapijos prizmę“ bei „dailės ir vilties sandūra – įkvėpimas gyventi“. Būtent šios temos labiausiai atsiskleidė dalyvių verbalinėse refleksijose (pusiau struktūruotame interviu), atliepdamos 8 potemes: 1. Viltį, kaip požiūrį; 2. Atvirą „susitikimą“ su savimi (DT proceso metu); 3. Viltis ir stiprybė; 4. Dalyvių atradimai, kurie išryškėjo tik su laiku; 5. Prisiminimai; 6. Gilus dailės terapijos patyrimas; 7. Dalyvių grupėje sąveika; 8. Galimybės (būti), galimybių poreikis ir/ar poveikis. Temos ir potemės pateikiamos lentelėje (žr. lent. Nr. 5).

Vilties jausmo patyrimas dailės terapijos procese	
Giluminiai virsmai: susitikus su savimi dailės terapijoje	Įkvepianti dailės ir vilties sandūra
Viltis kaip požiūris verčiantis „ <i>keltis</i> “	Prisiminimai iškilę proceso metu ir šiandien kuriami prisiminimai: „ <i>prisiminsiu ir apkabinsiu</i> “
Atviras „susitikimas“ su savimi per piešinį	Per save perleistas dailės terapijos patyrimas
Stiprybė turėti vilties	Dalyvių grupėje sąveika
Tai, kas geriausio galėjo nutikti, atėjo su laiku	Galimybė (būti)

5lent. Temos ir potemės

Toliau aprašomos temos ir potemės iliusruojamos remiantis dalyvių citatomis (tekste išskiriama kursyvu). Jų pasisakymai pateikiami taip, kaip buvo transkribuota, t.y. šnekamoji kalba nebuvo taisoma. Žymėjimas: transkribuojant tekstą laužtiniuose skliaustuose buvo užfiksuota ne tik pažodžiui perteikta informacija, bet ir dalyvių emocijos, tyrėjos pastebėjimai, paaiškinama apie ką kalbama (pavyzdžiui, jei dalyvis pirštu rodo į piešinį) ir pan. Ženklas „[...]“ rodo, kad cituojama reikšminė sakinio dalis. Pauzių žymėjimas sekundėmis: „1sek/“; „2sek/“; „3sek/“ ir t.t. Paryškintasis tekstas (angl. *bold*) transkribavimo metu buvo naudojamas pažymėti tas vietas, kuriose dalyvis savo žodžius labiau pabrėžė arba jas akcentuodamas pasakė garsiau.

3.2.1. Giluminiai virsmai: susitikus su savimi dailės terapijoje

Analizuojant negalią turinčių dalyvių vilties jausmo patyrimą dailės terapijos procese, išryškėjo keli „sluoksniai“ temų, apimantys du pagrindinius polius: pirma, tai giluminiai virsmai, kurie liejosi iš dalyvių vidaus. Virsmai todėl, kad tik susitikus per piešinį ir tik perėjus dailės terapijos sesijų ciklą dalyviai prisiminė arba pirmą kartą suvokė, kad viltis savaime neatsiranda, kad jos turėti reikia būti stipriam, be to, turėjo galimybę pažvelgti į savo jau nueitą kelią (tiek terapiniame procese, tiek gyvenime): „*dabar kai sudėjom viską į krūvą va dabar pasimatė*“ (Aurimas). Taigi, ši tema atskleidžia keturias potemes: viltis kaip požiūris verčiantis „*keltis*“; atviras „susitikimas“ su savimi per piešinį; stiprybė turėti vilties; tai, kas geriausio galėjo nutikti, atėjo su laiku. Toliau pateikiamas kiekvienos potemės aprašymas papildytas interviu citatomis.

3.2.1.1. Viltis kaip požiūris verčiantis „*keltis*“

Pusiau struktūruoto interviu analizės metu išryškėjo negalią turinčių dalyvių vilties jausmo samprata, kuri, paaiškėjo yra esanti kaip požiūris, kuris veda į veiksmą ar, kitaip tariant, verčia „stotis ant kojų“ ir/ar nepalūžti: „*viltis tai yra su nepasidavimu kažkas*“ (Aurimas). Todėl vilties jausmas

buvo glaudžiai susijęs su savo ateities vertinimu, pirmiausia, tai jos matymu apskritai, kuris išryškėjo Janinos (ir kitų dalyvių) piešiniuose ir antra – vilties jausmas tapatinosi su tikėjimu, kurio pagrindas ne lūkesčiai, o reali siekiamybė, artima svajonė: „*nu dabartis nepasakyčiau, todėl kad aš nesurenku vaikučių savo, taip. Kaip viltis čia mano [...]*“ (Janina). Čia Janinos viltis susijusi su siekiamybe vėl suburti šeimą kartu, taigi tikėjimas dėl savo ateities ar to tikėjimo kryptis (tikėjimas nukreiptas į konkretų aspektą), priklauso nuo konkretaus žmogaus situacijos. Tai paaiškėjo ir kitiems dalyviams atskleidžiant, kas jiems yra viltis: „*kaip ir visada, sveikatos, ko daugiau palinkėsi [šysposi], sveikatos, stiprybės, nepalūžti. [...] tokias netektis kad lengviau priimti. Pasiimu viltį su savim. Tikėjimą, kad tau viskas bus geriau*“ (Eglė). Apskritai negalią turinčio žmogaus viltis glaudžiai susijusi sveikatos atžvilgiu, tai reiškėsi per piešinius: „[rodo savo svarbiausią piešinį] *turbūt būtų paskutinis [...]. Todėl, kad stiprus ažuolas, norėčiau sveikatos kaip tokios sveikatos kaip to stipraus medžio ažuolo, ko daugiau žmogui bereikia. Tik sveikatos. Stiprybės 1sek/ nu tai vilties [juokiasi]*“ (Eglė). Tiek simboliai, tokie kaip Eglės ažuolas, tiek viso piešimo proceso idėja gaubiamas vilties atsispindėjo per dailę: „*piešiniuose tai tie patys bus [šypsosi] trys. Tas [rodo į piešinius] tas, tas. Trys. Nu dar gal „Taurė“ keturi. Visi portretai ir taurė [...]. Apie viltį jie labiausiai kalba. Viltis, nepasidavimas [...] nepasidavimas į ateitį kas ateity bus, toliau nepasiduot*“ (Aurimas). Negalią turinčių suaugusių tyrimo dalyvių vilties jausmas buvo nukreiptas į savo ateitį, grindžiamas tikėjimu, kad „bus geriau“ – todėl, tai aliuzija į norą gyventi, nepaisant to, kas nutiko (pavyzdžiui, esant tokiems sveikatos pokyčiams, kaip įgyta negalia), vadinasi, koncentracija orientuota į savo ateities matymą vienareikšmiškai yra teigiamas vilties aspektas, kuris atsiskleidė tyrimo dalyvių interviu medžiagoje.

Praplečiant mintį, tai ar viltiškumas yra nukreiptas į savo sveikatą ar nepasidavimą apskritai, ar kt., svarbiausia išskirti, kad jo išraiška per tikėjimą parodė, kad, jei negalią turintis dalyvis tiki, vadinasi jis turi vilties, o jei turi vilties, vadinasi yra noras: „*tik reikia noro. Noro yra reiškiąs gali daryt viską. Nebūtų noro i neatvažiuočiau. Vis tiek atsirado noras kažkaip. Aš viskas ir pradėjau eit*“ (Aurimas). Todėl, pasak dalyvių, turintis noro žmogus yra turintis vilties. Aurimas nusprendė išbandyti dailės terapiją, tai buvo smalsumo išraiška naujiems dalykams, jis buvo pasiryžęs patirti kažką naujo, nes nežinojo, kas jo laukia ir tikėjo, kad jam tai bus nauja, vadinasi, šis asmuo yra norintis gyventi. Todėl, pasak įgytą negalią turinčių dalyvių, viltiškumas – tai gyvenančio žmogaus bruožas. Šiai minčiai savaip paantrino ir Janina, teigianti, kad viltis yra kartu ir ateitis: „*kad reikia gyventi, reikia kovoti, gal nenuleisti rankos, kaip ten nebūtų 1sek/ nenuleisti rankų kaip bebūtų 1sek/ būtina. Ir tikėti, kad bus geriau, kaip ten gyvenimas nesklando*“ (Janina). Pasak šios dalyvės, dėl gyvenimo reikia kovoti, todėl vilties jausmas galima sakyti yra kaip „kraujo brolis“ neatsiejamam

troškimui gyventi. Kitaip tariant, be vilties nebūtų ateities – „jeigu tu turi vilties tai reiškias tu stengies iš paskutinių“ (Aurimas). Paradoksalu, kad turėti jėgų dalyviams padėjo pats vilties turėjimas, tuomet norą stengtis, gyventi, nepasiduoti ir palaikė vilties jausmas.

Tęsiant duomenų analizės metu išgrynintą vilties, kaip požiūrio (į save ir savo gyvenimą) aspektą, pastebėjau, kad vilties jausmas apėmė daug sričių, lemiančių žmogaus gyvenimo gerovę: „viltis yra nepasidavimas, įveikimas, tikėjimas, paskutinė viltis, kaip paskutinis šansas“ (Aurimas). Dalyvių teigimu, gyvenimo gerovę lemia ne tik tikėjimas, kad „bus geriau“, bet būtent Aurimo įvardintas nepasidavimas daro įtaką asmens veiksniumi. Vadinas, negalią turintis tyrimo dalyvis, norėdamas siekti savo gerovės, neatsiejamai dėl jos ėmėsi veiksmų, kaip šiuo atveju, dalyvauti dailės terapijos sesijose ir savo vilties jausmo vedami, t.y. tikėdami, kad tai duos jiems kažką gero, naujo ar tiesiog pagerins būti ateityje, pateisino šį požiūrį: „kad kažkaip tai gerai viskas bus arba bent tikėsimės, kad bus gerai 1sek/ tikėsimės kad mažiau tų kliūčių būtų. Kažkaip atrast per dailę viltį pavyko. Išeidavom smagūs, patenkinti [juokiasi]“ (Eglė). Vilties jausmas dalyvius atvedė prie geresnės gyvenimo kokybės savo kasdienybę paverčiant patenkinama, „smagia“.

Pasak tyrimo dalyvių, vilties galima turėti tiek dėl savęs, tiek dėl kažko kito: „man atroda svarbiausia man sveikata, kad susitikti su vaikučiais. Viltis vėl ir ką 1sek/ nu džiaugtis mūsų gyvenimu [su šypsena ir viltimi akyse]“ (Janina). Šiuo atveju, Janina linkėjo sveikatos sau, kad galėtų mėgautis ateitimi, tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad jos viltį taip pat palaiko kiti žmonės, kuriuos ji myli. Taip pat vilties jausmo išskėlimas nulėmė ir ryškesnę meilę sau bei savo gyvenimui: „vilties daugiau, dar daugiau stiprybės [...]. Į gyvenimą, į save patį. Ir toliau tokiam būt. Dar stipriau, dar daugiau motyvacijos“ (Aurimas). Todėl galima teigti, kad pasitikėjimo savimi atradimas per dailę, kaip Aurimo pasitvirtinimas, kad „gali per gyvenimą eiti toliau“, įsivardinęs sau, kad yra pakankamas, kad ir toliau toks nori būti, tai padidėjusios savivertės ir dar daugiau atsiradusių jėgų stengtis – sužadinto vilties jausmo, negalią turinčio žmoguje, rezultatas.

Remiantis dalyvių patyrimu, galima sakyti, kad viltis yra tai, kas „stumia“ žmogų į priekį: „viltis kad aš žinau, kad reikia padaryti man, kad reikia kažkas [...] charakteris mano labai minkštas bet reikia mane stumti trupučiuką [...] ir aš eisiu toli“ (Janina). Pasakodama apie savo piešinį „Šeima“, Janina liudijo įgalinusi save, kad tai, ko ji nori – viltis ją atvedė veikti, atsirado suvokimas, kad tai gali būti įmanoma. Dar geriau, kad ji savo svajonę po šios sesijos įgyvendino pati, savo jėgomis. Vadinas, vilties jausmas įgalino negalią turintį asmenį, todėl jo augimas darė teigiamą poveikį šio asmens gyvenime. Taip pat, viltis vedė žmogų į priekį, todėl pasak Aurimo, atsirado mąstymas, kad „aš galiu“: „nu su dažais būtų sunkiau jaučiu. Nežinau ką čia daryčiau su dažais. Nu kažkaip. Ateičiai

bus išmėginta“. Todėl mažus, akivaizdžiai pastebimus žingsnelius žengiant (tokius kaip pasiryžimą naujas dailės priemones išbandyti ateityje) įgalinamas vilties jausmo potencialas negalią turinčiame žmoguje.

Apibendrinant dalyvių refleksijas, vilties jausmas buvo daugiasluoksnis fenomenas, kurio išraiškos persipindamos viena su kita, galiausiai vis tiek nugula į vieną tašką, kurio esmė buvo ta, kad turintys negalią dayviai „keliasi“ turėdami vilties: „*viltį savo piešiniuose pastebėjau. Kažkaip kad ta viltis ryškėjo. Daug kliūčių yra visko, bet kad būtų ta viltis ir tikėjimas. Gyvenime kliūčių yra daug. 2sek/ su sveikata jeigu blogai, palūžti. Paskui vėl keliesi [...] jeigu turi vilties keliamės. Kaip tas ažuolas*” (Eglė). Vadinasi, pagrindinis bendras aspektas, jungiantis visų dalyvių pasisakymus buvo tas, jog vilties jausmo turėjimas apskritai, reiškė norą būti: „*jeigu neturėsi vilties tai tu pasiduos man atrodo*“ (Aurimas). Todėl turėjimas vilties – tai teigiamas savo ateities vertinimas plačiąja prasme, kuris verčia negalią turinčius tyrimo dalyvius judėti pirmyn.

3.2.1.2. Atviras susitikimas su savimi per piešinį

Dalyvių įsivardinimas sau, kas jiems iš tikrųjų svarbu – tai savo asmenybės ir vilties atspindėjimas piešiniuose. Kartu ir pripažinimas sau – ką pirmiausia pastebėjo apie save, ko jie viliasi: „*viltis atsispindėtų 2sek/ kaip čia viltis 1sek/ čia 2sek/ ojj [sunkiai atsidūsta] nu va šitas [tyliai sako]. Šitas ir šitas [rodo į piešinius] „Šeima“ ir „Mano gyvenimas“ (Janina), kur paminėti jos piešiniai, visos sesijų ciklo refleksijos (interviu) metu kartojosi pabrėžiant šias asmenines vertybes. Viena vertus, piešinys atstojo viltį: „kad mano gyvenimas, kad būtų pas mane visos ir langas šviesus ir durys atidarytos ir viskas taip ir šito židiny s mėgstu į židinį pažiūrėti, pasėdėti, kad būtų ir ten visi sėdėtų prie manęs ir aš ten vadovauju [juokiasi]“ (Janina), kitu atveju viltis kaip siekiamybė ir/ar svajonė, tačiau kartu tas pats vaizdinys atstojo realybę gyvenime ir/ar asmenybės dalis: „tas susitikimas tokia kaip viltis kas ten viduj, o išorė tai realybė, tokia kaip yra, durys atviros, šiluma, kaminas rūksta, šviečia šviesa pro langus [paaiškina savo piešinio-savo dalis]“ (Janina). Tokiu būdu tikrasis „mano gyvenimas“ ir piešinio pavadinimas „Mano gyvenimas“, atsakymo į klausimą, kuris vaizdinys buvo svarbiausias metu, įvyko „susitikimas“ su piešiniu, kurio esmė sukosi apie pagrindinį motyvą – save ir, kad „aš esu svarbi“. Vadinasi, negalią turinčių dalyvių viltis atsispindėjo per vaizdą piešinyje.*

Per vaizdinį atsispindėjo ir kitos savybės, taip pat išreikštos objektais, kurie atspindėjo patį žmogų: „*tas sportas, taurė vėl čia šitas [rodo į piešinius] ta širdis ir čia visai ta kliūtis išspręsta [...]. Ir mūrinis namas toks irgi buvo apie stiprybę*“ (Aurimas). Parodydamas save taip, kaip mato ar įsivaizduoja, Aurimas tiesiogiai „susitiko“ su savimi per jo paties nupieštą vaizdą. Toks akivaizdus

susidūrimas dalyviams padėjo iš tikrųjų pamatyti, kuriame taške jie esantys, kur norėtų būti. Todėl, procese, kurį lydėjo terapeutas, dalyviai siejo savo gyvenimo patirtis su piešiniu: „[...] *vis tiek prisiminiau už ką aš tą taurę gavau, ką dariau, kad gaut taurę*“ (Aurimas), ko pasekoje savo pasiekimų įvertinimas leido prisiminti savo pastangas ir pripažinti pasididžiavimą savimi. Taip pat per piešinį atrado naujas galimybes: „*ką darysiu dar ateity. Kitais metais jeigu viskas gerai, važiuosiu 1sek/ toks žvilgsnis į ateitį*“ (Aurimas). Be to, pamačius savo piešinį prieš akis ir išjautus jį, vaizdas tapo realios situacijos liudininku: „*tai gavosi, kad šitie du piešiniai [rodo į piešinius] veiksmą paskatino. Čia kad vot, a taip dar dar dar vo taip galvojau, bet čia kažkas galvojau reikia daryti*“ (Janina). Vadinasi, tai, kas nesąmoninga pavertus sąmoningu – apčiuopiamu piešiniu, negalią turintiems dalyviams padėjo pamatyti platesnį savęs vaizdą, aiškiai suvokti tuos dalykus, kurių anksčiau neįvertino ir/ar, jei dar laukė patvirtinimo iš aplinkos, tai piešinys buvo tarsi liudytojas.

Piešinyje dalyviai taip pat išvelgė savo charakteristikas identiteto atžvilgiu, susiedami piešinio detales su gyvenimiškomis situacijomis, realiais įvykiais, objektais ir kt. Piešdami dalyviai rinkosi tokius vaizdinius, kurie jų asmenybei buvo priimtini ir/ar aktualūs: „*stiprybė atsikartoja daugiausiai, trys piešiniai, keturi piešiniai kur stiprybė [...] čia namas koks tu esi. Koks stiprus esi, iš ko padarytas*“ (Aurimas). Svarbu pažymėti, kad fizinę negalią turintis Aurimas pats sau tai garsiai aiškindamas, įvardino save piešinyje, lyg užtvirtindamas savąjį identitetą. Sąmoningas ar nesąmoningas asmens preferencijas buvo galima pastebėti ir objektyviai stebint piešinių visumą. Pasikartojantys objektai buvo identifikuoti: „*5sek/ Ką aš čia pastebiu? Daugiau medžių čia pripaišyta visur [šypsosi]. Daugiau gamta paliesta man atrodo [...] daug žalios spalvos, rūžava 2sek/ čia žalia norėjau, bet turbūt neradau pieštuko [juokiasi]*“ (Eglė). Taigi, dominuojanti spalva taip pat nusakė apie negalią turinčių dalyvių identitetą tiek, kiek autorius atskleidė apie ją arba konkrečios spalvos troškimas kaip šio momento atliepančios būsenos išraiška, taip pat buvo tarsi dalyvių pasirinkimų pėdsakai. Pasikartojantys objektai, kaip autorių identitetas: „*ir saulė visai atsikartoja čia čia čia ir tenais jau keturi ir tenais penki. Saulės daug. 3sek/ Irgi tokia ryški su lūpdažiu ta saulė visur [...] va vienintelė kur nėra akių, bet yra lūpdažis, šypsena. Lūpdažis svarbus labai. Aš juokiuosi kitą kartą dažausi sakau Jūs nekreipkit dėmesio, aš lūpų nesidažius kaip nesiprausus [juokiasi]*“ (Eglė). Piešinys – tai veidrodis, o objektai ir detalės jame, kaip autoriaus atvaizdas. Didelis dėmesys skirtas saulės simboliui, smulkmeniškai detalizuotas siužetas vienaip ar kitaip transliavo jo svarbą. Taigi, nesąmoningas savo vertybių, supratimo, norų perkėlimas popieriaus lape, tai Eglės objektai atspindintys asmenybę: „*ir ligoninėse gulėdavau tai jau jeigu man labai blogai tai jau aš tada ne, tai jeigu man geriau jau tai pas mane visa laiką lūpos padažytos 1sek/ kaip sveikatos indikatorius*

lūpdažis lūpos padažytos [juokiasi]” (Eglė). Sveikatos simbolio – padažytų lūpų atsikartojimas piešiniuose, viena vertus, pamatinių vertybių perkėlimas ant popieriaus, kita vertus, siekiamybės, vilimosi išraiška, nes piešinys susietas su savimi. Vadinasi, objektų (spalvų, detalių, simbolių ir pan.) buvimas piešinyje, buvo reikšmingas negalią turinčių dalyvių atspindėjimas savo pasaulio matymo, savęs vertinimo bei išraiška to, kas jiems buvo svarbu.

Remiantis dalyvių interviu duomenimis, tam tikras priemonių, spalvų pasirinkimo asortimentas taip pat atliepia ir to žmogaus sveikatos būklę. Dalyviai kruopščiai rinkosi, kokias priemones jie naudodavo, todėl jų sprendimai turi paskirtį: *„gal yra kiek ir nuotaikos pakėlimas [...] norisi tų ryškių spalvų, kad kažkaip tai save pakelti” (Eglė). Taigi, ne tik objektai, bet ir spalvos buvo naudojamos tikslingai. Eglė įsivardino sau, kad šios spalvos atstojo jai pagalbą sau tuo momentu. Kita vertus, dar vienas aspektas, pagal kurį dalyviai atskleidė pastebėję patys save, tai kaip tik per mažas spalvų naudojimas: „tik mažai kur spalvota. Daugiausia viena spalva žiūriu piešiniai [...] o jau ant pabaigos jau žiūriu spalvoti jau, kur ne kur spalvoti jau. Ir kaip atvirukus piešiau ten spalvas dėjau“ (Aurimas). Vadinasi, kūrinį peržiūros metu Aurimas pastebėjo, koks iš tikrųjų nedrąsus galėjo būti pradžioje ir kaip viskas pasikeitė link sesijų pabaigos etapo, net jeigu bepiešiant tuo metu jis to nesureikšmino. Todėl piešinys ir buvo tiesos atspindys, nes tokiu būdu pastebint save per piešinį dalyviai su negalia išvelgė realybę, o po to – pokyčius savyje.*

Žvelgiant iš kitos pusės, dailės terapijos sesijų metu dalyviai surado savo emocijas. Užčiuopė tas vietas, kuriose labiausiai skauda: *„sunkiausias 1sek/ žinokit 2sek/ ir vėl va šitos 2sek/ [rodo į savo piešinį „Šeima“]. [...] todėl, kad skausmas buvo 2sek/ labai sunku susidurti ir aš dabar negaliu vot taip man kažkas iš karto ašaros [nutyla balsas]“ (Janina). Didžiulis skausmas buvo žiūrint tiesiai į tai, ką nupiešei, kartu pripažinti giliausius savo jausmus. Tačiau, tokiu būdu Janina per savo vaizdinį popieriaus lapę, suprato, kas jos viduje. Kita vertus, tyrimo dalyviai savo piešinių visumoje (nepaisant objektų reikšmės), pirmiausia išvelgė save tokius, kokie jie yra. Kai visi piešiniai interviu metu buvo sudėti šalia vienas kito, jie pamatė viso proceso rezultata, kuris buvo jų atspindys: „[pradedu juoktis] kad aš ne dailininkė [juokiasi]“ (Janina). Sveika dalyvių saviironija atskleidė, kad piešimas „gražiai“ neprilygsta piešimui iš širdies. Tai tapo nebesvarbu – tą parodė Janinos juokas. Galiausiai, ji pastebėjo ne savo skausmą piešinyje, o vaikiškumą, kurį liudijo spalvos – net didžiausias skausmas piešinių visumoje buvo tik spalvotos dėmės. Janina žiūrėdama į piešinius matė ne kritiką, o savo gyvenimo paveikslus (tiesiog gyvenimą). Todėl pačios sukurtų kūrinų linijos neprofesionalumas sukėlė ne nusivylimą savimi, o geranorišką, lengvą, nuoširdų, viską paleidžiantį juoką. Taip pat piešinių visumoje dalyviai pirmiausia pastebėjo ne savo piešimo gebėjimus, o charakterio savybes: „ką aš*

pastebiu? Stiprybę gal. Stiprybės daug. Ką dar? Stiprybė [pabaldeno pirštais į stalą] aaa, ryžtas gal. Viltis 1sek/ ryžtas [...] kadangi nepasidaviau“ (Aurimas). Koks kelias nueitas ir kiek tai pareikalavo jėgų – teigiamas savęs įvertinimas buvo daug svarbiau, nei mokėjimas piešti. Tam įtakos turėjo ir teminė dailės terapija: „nu apie savo vidų gal kažką [...] piešiniai buvo apie save koks tu esi. Čia stiprybės [rodo į piešinius], ten sveikata, sportas“. Nors tema buvo tik instrukcija, tai rodė, kad negalią turintys dalyviai patys atrado, kas jiems svarbu, turėjo galimybę nupiešti tai, kas yra būtent apie juos: „dailės terapija būtent tai vat skiriasi kažkuom, prasmės dar 1sek/ jo, tokios temos, pieši, įdomiau, jo. Vis tiek daug ką apie save gali nupiešt, aprašyti. Save išreikšt gali. Gali pasidalint, aprašyt tą paveiksliuką ką jis reiškia. O ką tu darbelį padarysi kokį kankorėžį ir ką tu apie jį aprašysi 1sek/ nieko. Ką jis reiškia? Nieko. Ką apie tave reiškia? Nieko. Kad tu kankorėžis? [juokiasi]“ (Aurimas). Prasmė buvo atrasta tada, kai piešinio turinį pavyko susieti su savo gyvenimu. O tai įvyko todėl, kad dalyviai buvo atviri patys su savimi.

Apibendrinant, dailės terapijos proceso metu, vilties patyrimas atsiskleidė „susitikimo“ su savimi per piešinį, metu. Negalią turinčių dalyvių atvirumas individualiame lygmenyje leido jiems patiems pažvelgti į save iš popieriaus lapo, prie kurio jie prisilietė: „kažkokie gilūs šitos čia nu kaip čia, pasąmonė veikia ir tu pieši, tau pačius svarbiausius dalykus“ (Janina). Individualus lygmuo turimas omenyje tuomet, kai dalyviai nebūtinai norėjo dalintis su kitais, savo vidiniais išgyvenimais, bet išliko nuoširdūs sau: „pokalbis pokalbiu, svarbiausia buvo 1sek/ čia išsilieti viską [rodo į piešinius]“ (Janina). Dėl to, reikšmingu dailės terapijos privalumu buvo laikoma išliekamoji vertė. Apie savo išgyvenimus dalyviai, turintys negalią, galėjo atsiverti asmeniškai, jei buvo toks poreikis, taip pat galėjo kreiptis pagalbos kitur, svarbiausia, kad turėdami savo piešinį, dalyviai jau susidūrė su savo tiesa ir turėjo to įrodymą (piešinį): „nugaravo tas pokalbis, o piešinys lieka ir prisimeni emocijas [prisimena vizitą pas psichologą]“ (Janina). Toks palyginimas su kitos krypties terapija, Janinos suvokimu, jai buvo nauja įžvalga – tai dailės terapijos dovana. Sesijos taip pat dalyviams suteikė galimybę išsilaisvinti iš to, kas viduje skauda: „pats procesas ir į piešinius išsilieti, į piešinius sudėti savo tas emocijas [...] savo **paslaptį**, savo šituos vot taip čia mano taip čia **giliai giliai** vo šitos [rodo nuo skrandžio link gerklės linijinius judesius aukštyn] dėl šito man žinokit giliai tokia buvo pasislėpta, šitoks skausmas“ (Janina). Vieni savo „paslaptį“ išlieję popieriaus lape tik tuomet ją atrado ir „saugojo“, tuo tarpu kiti dalyviai, piešimo procese ieškojo prasmės, funkcijos, saviraiškos: „tu nors į juos [piešinius] pažiūrėsi jau žinosi apie ką. A ką pažiūrėsi į kankorėžį tu nesuprasi kas 1sek/ jokios prasmės nėra“ (Aurimas). Galiausiai, visi turėjo laisvę rinktis: nuo priemonių iki piešinio konteksto, nuo refleksijos poreikio ir/ar noro kalbėti iki to, ką naudingo dalyviai sugebėjo iš šio proceso pasiimti

sau: „*tas piešinys labiausiai įsiminė* [rodo į piešinį „Aš kaip namas“] *čia vot aš nu tokia kaip aš esu* [...]. *Visus apglėbianti tokia*“ (Janina). Vadinasi, būdami atviri su savimi, visi dalyviai turintys negalią pajuto svarbiausius DT aspektus, kad per piešinį gali kalbėti, atrasti ir išjausti.

3.2.1.3. Stiprybė turėti vilties

Analizuojant duomenis išryškėjo, kad kartu su savęs atradimu, dalyviai turintys negalią išskyrė ir tai, kas dar svarbu, kad jie turėtų vilties. Kitaip tariant, dalyvių vilties jausmo patyrimui įtaką darė keli faktoriai, kurie atsiskleidė interviu metu. Tai negalią turinčių dalyvių susidūrimas su savo galimybėmis sau neįprastoje (terapinėje) aplinkoje: „*pamačiau ką galiu* [...]. *Pamačiau, kad galiu viską įveikt*“ (Aurimas). Apsisprendimas pabandyti sudalyvauti kitokioje, nei sau įprasta būti, aplinkoje, vis dėlto buvo reikalaujantis pasiryžimo. Ryžtas buvo vienas iš vilties jausmo sudedamųjų dalių, nes tik vilties turintis dalyvis ryžosi tam dalykui, kurio nebandė prieš tai ar nežinojo apskritai: „*apsisprendimo vis dėlto reikėjo vis tiek*. [Minimas vardas] *sako eik eik* [...]. *Nes aš pas jį būna kažką papiešiu kol mes ten žaidžiam* [žaidimo pavadinimas] *aš ten rašau ir kažką nupiešiu 2sek/ ir nuėjau*“ (Aurimas). Todėl galima sakyti, kad dalyvių vilties jausmas stiprėjo kas kart, kai jie atrasdavo naujas, savo kaip žmogaus, galimybes: „*pirmą kart tai ką aš paėmiau, pieštuką* [...] *ir jo jau su pieštuku jau aš nieko nepiešiau* [...]. *Antra kreidelės ir tušinukas*. [...] *jau nebeištrinama priemonė*“ (Aurimas). Nuo paprasto pieštuko pasirinkto pirmos sesijos metu, stipriai kontroliuojamai linijai, tiksliam vaizdo perkėlimui ant popieriaus lapo – iki drąsių minčių ir ketinimų, t.y. vilties, kad ateityje išbandys ir dažus: „*su dažais pamėgint kada ką*“ (Aurimas). Vadinasi, kiekvieną kartą kai lavinama asmens savigarba (kaip Aurimo perėjimas nuo paprasto pieštuko iki spalvotų ir net skystų dailės priemonių), kartu stiprėjo dalyvių savivertė: „*pasitikėjimą savim, kad galiu piešt* [užtikrintai] *1sek/ čia svarbiausia. Matau, kad galiu*“ (Aurimas). Būtent šis pamatymas, „*kad galiu*“, daugiareikšmiškai stiprino negalią turinčių dalyvių valią ir viltį.

Sesijos metu išjaustas fizinis skausmas, buvo kaip tos dienos pergalė, o piešimas – vaistai: „*kaip man buvo* [rodo į piešinį] *kantrybė man, todėl kad didžiausi skausmai buvo pas mane vo čia kada* [...] *todėl kad labai skausmas, iš skausmo*“ (Janina). „*Kantrybė*“ kaip ugdoma asmeninė savybė ir kaip Janinos piešinio pavadinimas, kalbėjo apie tai, kad piešinys atitiko jos fizinę būklę ir kartu piešdama, ji išbuvo su tuo jausmu. Panašiai įvyko ir Aurimui, kai mintys kovojo su kūnu „*sėdėt ar bėgt*“, nugalėjo kantrus vilties jausmas, kad jam pavyks, kad jis pakankamai stiprus išpabandyti savo jėgas: „*pirmą dieną atėjau sako šnekėt aš toks aha jau galvojau ką daryt* 1sek/ *sėdėt ar bėgt. Bet galvojau pasiliksiu* 1sek/ *nes kažkaip nemėgstu šnekėt daug jeigu daug žmonių*. [...] *man pavyko gerai. Įveikiau*

savo gal šnekėjimo baimę. Ir piešimo ir šnekėjimo baimę. Nu įveikiau 2sek/ nebūtų dailės tai nežinočiau ar aš galiu piešt ar ne. Nežinočiau, kad nežinočiau, kol nepasiūlė, nebūčiau išbandęs“ (Aurimas). Todėl galima sakyti, kad dailės terapija ugdydama skirtingas dalyvių charakterio savybes, tokias kaip: ryžtą, drąsą, smalsumą, pasitikėjimą savimi, didino savivertės jausmą – įgalino juos savarankiškai augti toliau.

Galiausiai, didėjanti dalyvių savivertė arba tie dalyviai, kurie visą laiką vertino save teigiamai, pagarbiai, reiškėsi kaip stiprios, turinčios didelį psichologinį atsparumą asmenybės: „[...] praradau viską, **viską** praradau [...] tokie buva atsitikimai ir aš visą laiką tikėjau, kad nenuleisiu [rankų], kaip nors turėsiu tą tikėjimą“ (Janina). Tačiau tam, kad galėtum nepailstamai tikėti savimi ir savo gyvenimu, reikėjo turėti vilties. O vilties jausmas, pasak dalyvių, kilo iš vidinių resursų: „va kaip čia [rodo į piešinį] atsikelt ir eit toliau [...] parklumpi ir vėl judi toliau“ (Eglė). Per visą dailės terapijos sesijų ciklą dalyviai patyrė daug įvairių emocijų, nuo juoko iki ašarų. Todėl jie galėjo pastebėti, kiek visko patyrus, galima ne tik gyventi toliau, bet pažvelgus atgal savimi didžiuotis: „buvo daug įvairių emocijų, bet tas sunkiausias emocijas buvo sunkiausia kažkaip išgyvent jas 2sek/ bet išgyvenom [sunkiai atsidūsta ir nusijuokia]“ (Janina). Janinos kūno kalba vis dėl to įrodė, kad ne gailestį dėl savęs, o kaip tik stiprybės įrodymą pozicionavo jos juokas. Vadinasi, viltis persipindama su šiomis savybėmis, tiesiogiai siejosi su psichologiniu atsparumu: „jeigu žmogus turi vilties reiškias jis yra stiprus žmogus“ (Janina).

Apibendrinant, stiprybė turėti vilties reiškė neatsiejamą abiejų savybių esatį. Vilties jausmą lėmė ir negalią turinčių dalyvių kantrybė ir psichologinis atsparumas, ir tikėjimas savimi ir/ar jį supančiu pasauliu, bet pirmiausia iš visų – teigiamas savęs vertinimas: „tiesiog turėti tą tikėjimą kaip bebūtų. **Kaip bebūtų nenuleisti rankų**“ (Janina), nes be tikėjimo savimi, viltis virstų (be)viltiškumu. Todėl remiantis refleksijomis galima sakyti, kad tam, kad turėti vilties, negalią turintys dalyviai neatsiejamai turi įdėti į tai daug noro ir vidinių resursų atrasti savo viduje stiprybę to norėti, todėl vilties jausmas priklauso nuo pačių dalyvių požiūrio: „bet čia priklauso daug nuo savęs, kad nenuleisti rankų [...]. Stiprybės viduj turi turėt žmogus“ (Janina). Remiantis šiais dalyvių apibrėžimais, daroma prielaida, kad tik stiprus žmogus turėdamas vilties bus sugebantis nepasiduoti dėl savo traumos, nepasiduos ir toliau siekti tikslų. Todėl šios išvardintos savybės ir buvo vedančios negalią turinčius dalyvius į priekį: „toliau nepasiduot [šypsosi]. Turėt jėgų toliau kovot ir svarbiausia niekad nepasiduot. Sunku, o ką daryt, norisi pasiduot, bet nesinori. Ne, pasiduot tai nesinori, bet sunku kovot. [...] jau galvoji aj namie pabūsiu, nee reikia važiuot. [...] 2sek/ turėt jėgų turėt vilties. Toliau sakau sportuot, kad jokių išėiginių čia nebūtų. Niekada nepasiduot. Ir kad sveikatos būtų.

Svarbiausia tai, kad sveikatos būtų, o daugiau kol galiu tol galiu, nes nebus sveikatos negalėsiu sportuoti ir piešimui reik irgi sveikatos. [...]. Toliau mėgint savo jėgas [...]. Mėgint viską. Dažus mėgint, flomasterius spalvotus“ (Aurimas). Neprarandantys vilties tyrimo dalyviai buvo stiprios valios, todėl kartu neleidžiantys sau pasiduoti, ieškančios, tyrinėjančios. Vadinasi, išanalizavus interviu duomenis, galima teigti, kad vilties jausmo patyrimas įgalino augimą ir stiprino įgytą negalią turinčią asmenybę iš vidaus.

3.2.1.4. Tai, kas geriausio galėjo nutikti, atėjo su laiku

Visi dalyviai duodami interviu pripažino, jog per pirmą susitikimą nežinojo ar jiems tiks šios sesijos, tam tikrame lygmenyje abejojo savo buvimu, abejojo ar jiems to reikia ir pan.: *„pirmas susitikimas nu aš nu kaip, abejojau, galvojau kas ten, todėl, kad nežinoma man“ (Janina). Todėl taip pat visi dalyviai įžvelgė, kad tik su laiku įmanoma atrasti ką nors vertingo, naujo, o kad tai įvyktų reikėjo pabandyti ir skirti tam laiko. Taigi, jau interviu metu dalyviai buvo užtikrintai žinantys, kad tai buvo labiau naudinga, nei baisu: *„kad nieko čia baisaus nebuvo. Ką čia baisaus 1sek/ pašnekėt ir piešt. Tema duodi ir piešiam. Nieko baisaus čia nėra. Iš pradžių nenorėjau galvojau aj... [...] nes aš tokių dalykų nelabai, nelabai nu tokių dalykų“ (Aurimas). Todėl tik interviu metu buvo aišku, kad savo kūrybos apžvalga dalyviams suteikė galimybę įsivertinti nueitą kelią.**

Be to, paaiškėjo, kad sesijų metu buvo įdedama daugiau darbo emociškai, nei atrodė fiziškai, o tai įsivertinti dalyviai taip pat galėjo tik praėjus visą sesijų ciklą: *„tiek mažai piešinių?“ (Aurimas). Vadinasi, dalyviams su negalia pavyko įsijausti, norėjosi dar daugiau sužinoti apie save, o dailės terapijos sesijų tvarkaraštis, reguliarumas, stabilumas jiems suteikė saugumo: *„o jeigu dar pirmadieniais būčiau tai būtų dar geriau“ (Aurimas). Taigi pastovus dailės terapijos lankymas pagreitį įgavo pamažu. Tik pilnai pabaigus visas sesijas, su laiku atsirado naujas požiūris, dalyvių suvokimo laukas prasiplėtė ir susikūrė naujos įžvalgos: *„[...] dabar aš vot pagalvojau, kad aš buvau nu neteisiii, neteisi [gailiai nutęsia paskutinio žodžio galūnę] kad buvo tokios man jau, o jėzau marija, kada viską praradau, kad nenuėjau pas psichologą, nenuėjau, neišleidau visos šitos, neiškalbėjau. Čia aš dabar nu supratau, kad kai ten siūlė pas psichologą, žinokit kad reikia“ (Janina). Vadinasi, dailės terapijos sesijos suteikė jausmą, kad saugu buvo išleisti savo skausmą, išreikšti emocijas ar iškalbant jas ar išpiešiant, svarbu buvo parodyti sau pačiam, kad jos egzistuoja ir priimti visą save, neignoruojant giliai paslėptų jausmų. Taigi buvimas atviru prieš save – lydėjo dalyvius viso proceso metu. Kūrinių peržiūros (interviu) metu, dalyviai atvirai įsivertino savo, kaip paaiškėjo, nedrąsius pasirinkimus: *„dabar pastebėjau kad reikėjo 1sek/ būčiau paėmęs tas spalvas. Iš pradžių vieną spalvą****

paimi ir pieši sau. Reikėjo visom spalvom iš kart. Nu čia ateičiai bus 1sek/ jau tada teks išnaudot visas. Jau bus spalvoti piešiniai. Gražesni bus. Jo, trūksta spalvų 1sek/ spalvų tai trūksta. Nieko nepadarysi“ (Aurimas). Šis etapas buvo svarbus negalią turintiems dalyviams, nes jis didino vilties jausmą dėl ateities. Vadinas, įsivertinus savo nueitą kelią, jiems atsirado drąsos, kad ateityje jau elgsis laisviau: jau bus mažiau baimės atsiverti, drąsiau tyrinės dailės priemonės.

Prisimindami pirmuosius susitikimus ir matydami paskutinės sesijos piešinį, dalyviai patys suvokė, kad per piešinius įvyko asmeninių pokyčių: *„medžiai keli kartojas. Ten ryškesnis, o čia jau išvis 2sek/ qžuolu pavirto į stiprybę“* (Eglė). Vadinas, dalyviai turintys negalią, pajautė padidėjusį stiprybės jausmą, tvirtumą savyje, tiek per piešinius, tiek viduje: *„labai gerai [nusišypso], jau labai gerai! Po išbandymo 1sek/ išbandžiau save [skamba pasididžiuojantis savimi, šypsosi, šioje pokalbio vietoje kūnas atsipalaidavo]“* (Aurimas). Savęs išbandymas po traumos, po ilgo laiko praleisto be kūrybinės veiklos, piešimo apskritai, galiausiai pakėlė savivertę, atsirado svarbus ir aiškus žinojimo jausmas: *„piešt galiu. Jau seniai piešiau sakiau, kad daug metų nepiešiau [...]. Rankos reiškias moka piešt dar. Dar įsivaizduoja kaip piešt. Dar išeina“* (Aurimas). Fizinis kūnas per bandymą atsiskleidė kaip „veikiantis“, todėl Aurimas suprato, kad sugeba atlikti tokius judesius ir atrado papildomų galimybių, kurių pagalba pavyko per piešinį naujai perteikti savo mintis. Antra vertus, lygiai taip pat, savo mintis sudėliodami į vietas, dalyviai vėl atrado žinojimo jausmą: *„ir nežinojimo kažkokio buvo paskui atradom vėl žinojimą, savo kliūtis įveikėm“* (Eglė). Piešdami savo kliūtis ar prisiminimus, iš naujo juos išgyvendami, dalyviai patys įgijo naują požiūrį į tuos pačius dalykus – vadinas, negalią turinčių dalyvių nerimą pakeitė vilties jausmas.

Apibendrinant, dailės terapijos sesijos dalyviams su negalia buvo kaip „pamokos“ suvokti savo praeities klaidas ir suteikta galimybė iš jų pasimokyti. Taip pat tai buvo galimybė dalyviams per tam tikrą laiką pajusti, kad nežinojimas kinta, o vilties jausmas plečiasi tuomet, kai patiriamas pergalės jausmas: *„nu kaip skyrėsi. Aš euforijoj buvau jau! Man viskas taip čia šviesa jau [juokiasi] euforija buvo jau [...] nuo tos nežinomybės, neaiškumo kas čia bus pasikeitė prie šviesos“* (Janina). Šviesa – kaip vidinė pergalė, kad sunkūs emociniai „akmenys nuriedėjo“, o atvirumas išlaisvino sielą ir atsirado euforijos jausmas. Taigi, laikas, viltis ir bandymas – atvedė negalią turinčius dalyvius jų pačių jėgomis patirti ir suvokti, kad jie yra įgalūs būti atsakingais už savo ateitį: *„pasitikėjimo kažkokio 1sek/ nu kad toliau piešt galiu“* (Aurimas). Vadinas, sumišę jausmai, kurie buvo pradžioje, visapusiškai pakito tik per laiką, nes dalyvių vilties jausmas jų neapleido: *„aš nu kokia dėkinga, nu nežinau kaip, jums [...] aš galvoju, kad jūs būsit labai gera nu jau gydytoja [...] gydysit sielą“* (Janina).

Taigi galima sakyti, kad turėdami vilties, t.y. jų pačių įsitraukimo dėka, dalyviai galiausiai pajuto dailės terapijos gydomąjį poveikį, pripažindami, kad dailė gydo.

Temos apibendrinimas.

Remiantis tyrimo dalyvių interviu, išanalizavus duomenis buvo atskleista, kad negalią turinčių dalyvių vilties jausmas pasireiškė kaip požiūris, kurį turėdami dalyviai ir buvo vedami dalyvauti, tikėti procesu, savimi, vadinasi ir nepasiduoti. Kitaip tariant, jų pačių įsitraukimas į veiklą, pereinant iš abejojančio nusiteikimo ir/ar nežinomybės į tvirtą žinojimą ir įsivardinimą sau, kuo jiems tai buvo naudinga parodė, kad vilties jausmas skleidėsi per įsitraukimą į DT apskritai ir stiprėjo kiekvienos sesijos metu patiriant savęs atradimą per piešinį. Taigi, remiantis dalyvių interviu analizės duomenimis, vilties turintys tyrimo dalyviai su negalia, buvo turintys noro: gyvendami judėti pirmyn – suklypus „*keltis*“, augti – būti smalsūs, t.y. teigiamas požiūris į savo ateitį. Vadinasi, vilties jausmo patyrimui turėjo įtakos dalyvių nusiteikimas – pradinis noras kurti, tyrinėti, išbandyti (save, savo gyvenimą, aplinką ar piešinį).

Dalyvių su negalia interviu buvo stipriai jaučiama koreliacija tarp vilties jausmo ir stiprybės nepasiduoti. Analizuojant duomenis paaiškėjo, kad turintys vilties dalyviai su negalia, turi ryžto, vadinasi, vilties jausmas visapusiškai gali lemti jų veiksnumą gyvenime. Todėl galima sakyti, kad dalyvių vilties jausmas suteikė jiems stiprybės tiek gyvenimo kelyje negalios kontekste, tiek terapiniame procese. Be to, dalyviai patys analizuodami save DT proceso (piešimo) ir/ar refleksijos bei kūrinių peržiūros metu, išreiškė viltį būti išgirstais, suprastais ir gerbiamais. Taigi apibendrinant šią temą, galima sakyti, kad vilties jausmo patyrimas dailės terapijoje prasidėjo nuo negalią turinčių dalyvių viltingo noro būti (dalyvauti) ir tęsėsi per poreikį išreikšti save, būti matomais arba pripažystant sau: „ką jaučiu“ susidūrus su savo piešiniu.

3.2.2. Įkvepianti dailės ir vilties sandūra

Antros temos pavadinimas „Įkvepianti dailės ir vilties sandūra“ nusako, kad šioje temoje išskirtas gilus dailės terapijos proceso patyrimas, kuris lėmė negalią turinčių dalyvių pokyčius gyvenime, parodė, kad terapinis procesas gali būti ir suartinantis (grupėje) ir „sulipdantis“ dar nesuvoktas daleles apie save patį individualiame lygmenyje. Taip atsirado prasmingos veiklos poreikis, kuris lyg „klijai“ sustiprino ir sutvirtino vilties jausmo patyrimą. Todėl ši tema skirstoma į keturias potemes: prisiminimai iškilę proceso metu ir šiandien kuriami prisiminimai: „*prisiminsiu ir apkabinsiu*“; per save perleistas dailės terapijos patyrimas; dalyvių grupėje sąveika; galimybė (būti). Toliau pateikiamas kiekvienos potemės aprašymas papildytas interviu citatomis.

3.2.2.1. Prisiminimai iškilę proceso metu ir šiandien kuriami prisiminimai: „prisiminsiu ir apkabinsiu“

Ne veltui piešiniai yra autoriaus dokumentai, kurių saugojimas parodė, kad dalyvių prisiminimų branginimas ateičiai taip pat reiškė viltį, jog ateityje „aš prisiminsiu, kaip buvo tada“: „čia tavo toks vidus žinai atsispindi vis tiek. Atsiminimas bus vis tiek, kad kažkada piešei. Papkę, kažkada atsiversi 1sek/ data yra kelintais metais piešei, kur piešei atsiminsi 2sek/ kur kaip kada“ (Aurimas). Todėl įsivardinimas sau, kad vėliau turėsiu galimybę atsiminti sau brangius įvykius, vadinasi pripažinti, kad tai, kas įvyko sesijų metu, buvo reikšminga. Prisiminimai užėmė tam tikrą dalį visų sesijų atžvilgiu, nors teminė dailės terapija nebuvo tikslingai orientuota į praeitį. Vadinasi, pasitvirtino, kad tema buvo tik instrukcija, o dalyviai judėjo ta kryptimi, kurią jautė esant jiems reikalinga ir kuri atliepė jų vidines būsenas: „ką aš patyriau? [susimąsto] daug visokių prisiminimų [...] ir emocijų. Buvo gerų, bet buvo ir blogų biškeli taip 2sek/ šiek tiek buvo ir liudny [atsidūsta]“ (Eglė). Taigi emocijų spektras per piešinius buvo neatsiejamas nuo asmeninių dalyvių išgyvenimų, nuotaikos ir pan. Todėl ir asociacijos bei prisiminimai dalyviams kildavo atspindėdami dabartinį gyvenimą per praeitį: „čia labai stiprus piešinys [...] ir paskutinis dar. Čia qžuolas, aš pamenu kaip mama sakydavo toks didelis gal šimtametis qžuolas buvo platus, kamieną jinai sako apsikabink ir prisiglausk prie to qžuolo, tas qžuolas duoda stiprybės. [...] būdavo ir mama ir aš apsikabindavau tą qžuolą 2sek/ į ateitį toks buvo būti stipriai, sau toksai 1sek/ kaip qžuolas tas“ (Eglė). Tai, kas negalią turintiems dalyviams aktualu, iškilo jų prisiminimuose. Vadinasi, per piešinius prisimindami gyvenimo, mamos, gamtos ar kt. pamokas, dalyviai surado kelią, kaip jas, suteikiant sau stiprybės, pritaikyti šiai dienai: „į kaimą kai nuvažiuosiu tai apkabinsiu tiktai ir prisiminsiu tas valandėles [juokiasi]“ (Eglė). Taigi, dar kartą pabrėžiamas dailės terapijos sesijų reikšmingumas, nes tuo metu dalyviai susimąstydavo ir atrasdavo atsakymus, kurie slypėjo jų pačių viduje.

Analizuojant interviu duomenis taip pat išryškėjo, kad piešiant, dalyviai dažniau prisiminė jiems malonius dalykus. Tokiu būdu, iš savo gyvenimo iškeldami jaukius, širdį nuraminančius prisiminimus, jie geriau jautėsi dabartyje: „labiausiai patiko ir įsiminė prisiminimai, jaukūs nameliai vo šitos [rodo į piešinius], mano gyvenimas, gyvenimas vo taip čia“ (Janina). Kitaip tariant, galima sakyti, kad labiausiai Janinai patiko prisimenant savo gyvenimą atrasti, kad buvo daug gražių dalykų, kuriuos brangina iki šiol pabrėžiant, kad jie ir yra jos gyvenimo dalis. Dalyviams buvo ne tik maloniau, bet ir naudingiau prisiminti gerus dalykus: „patiko prisiminimus piešt savo 1sek/ geruosius daugiau 2sek/ gera buvo prisiminti. Negu blogį prisimint [juokiasi]“ (Eglė). Vadinasi, tuo metu, kuomet „geri“ prisiminimai per piešinį atsirasdavo dėmesio epicentre, dalyviai pakylėjo patys save,

džiaugdavosi vieni dėl kitų ir išgyvendavo laimės akimirkas. Kaip ir Eglės nuoširdus juokas interviu metu, parodęs, kad lyginant su liūdnais prisiminimais, „*geruosius*“ norisi prisiminti dažniau.

Apibendrinant, nors jausmų ir emocijų spektras patirtas sesijų metu buvo platus, dalyviai su negalia patys sau leido prisiminti gerus dalykus. Tai rodo, kad savisaugos instinktai puoselėti savo emocinę būklę veikė per teigiamų prisiminimų nesąmoningą iškėlimą į paviršių: „*apie šilumą tai toks apie prisiminimą. Čia graži vasaros diena. Ir grybai ir šitą ir berželis toks gražus. Mano mylimiausias medis berželis [...] tai ta meilė tokia tam berželiui, tai vietai apskritai [...] jis čia konkrečioj vietoj stovi*” (Eglė). Šilumą skleidžiantys prisiminimai buvo tarsi meile apgaubiantis prieglobstis, leidžiantis saugiau jaustis dabartyje. Vadinasi, turėdami gerų prisiminimų, dalyviai stipriau jautė vilties jausmą ir savo ateities atžvilgiu, nes malonūs praeities įvykiai buvo kaip patvirtinimas ir atrama dabarčiai, jog prisiminimai rytojui taip pat yra kuriami šiandien.

3.2.2.2. Per save perleistas dailės terapijos patyrimas

Didžioji dauguma dalyvavusių dailės terapijos sesijose, taip pat ir šio tyrimo dalyviai turintys negalią, susidūrė su nelengvu „grožio laiptelio perlipimu“, o kai kuriems taip ir nepavyko jo perlipti. „Grožio laiptelis“ – tai terminas susikūręs dailės terapijos proceso metu, kuomet dalyviai vienas kito arba savo piešinius vertindavo pagal grožį. Nors terapinės taisyklės buvo primenamos kas kart prieš pradėdant veiklą, taip pat apie vertinimą buvo primenama ir po kūrybinio proceso, refleksijos metu, tačiau dalyviams vis tiek buvo itin sunku perlipti šį laiptelį – nevertinti savo ir kito asmens kūrybinių: „*ar gražiai tai aš nežinau*“ (Aurimas). Taigi kūrybinio proceso metu, ne vienas dalyvis replikavo, kad pergyveno dėl to, kaip jam pavyks nupiešti: „*kaip estetiškai atrodyt 1sek/ tobula kad būtų, gražu 2sek/ ne koks darželis kad betkaip*“ (Aurimas). Per visą gyvenimą vertindami kitus, lygindamiesi su jais, dalyviai ir save vertino per kitą asmenį: „*sau taip neleidi nusileist kitiem 1sek/ brolis irgi moka perpiešt taip kaip aš. kažkaip visi mes piešiam. Nu dabar tai nieks nepiešia, aš dabar tiktai. Vienintelis*“ (Aurimas). Grožis, spalvos, detalės – asmeninis saviraiškos būdas, tačiau per žvilgsnį į kitą asmenį, dalyviai turintys negalią buvo labiau linkę vertinti, o ne vien išreikšti save: „*[...] kad tu netiktai save pastebi, bet dar ir kitą pastebi, kad pas kažką kitą ne taip kaip reikia [...] tai čia ne kiekvienas taip atkreipia dėmesį*” (Eglė). Negana to, jiems tai buvo įprasta, nes užaugo ne tik matydami tokius pavyzdžius, bet ir buvo auklėjami pagal savęs ir kito asmens vertinimo modelį: „*dailė vien dešimtukai buvo [pasididžiuodamas savimi]. Mažiausio nebuvo balo, vien dešimtukai pas mane [...]. Negali nužemint tos kartelės, tu turi stengtis toliau*“ (Aurimas). Taigi tam, kad atsirastų dalyvių sąmoningumas, kuo dailės terapija skiriasi nuo užimtumo, paaiškėjo, kad reikalingas didesnis

laiko tarpas, nes dailė, glaudžiai susijusi su praeities patirtimis, todėl asocijos neišvengiamos: „*mano parodos būdavo, kiek piešiau tiek į parodas eidavo*“ (Aurimas). Mokykla, pažymiai ir vertinimas už kūrybą – buvo pagrindiniai kilmės rodikliai, darę neigiamą įtaką dailės terapijos proceso sklandžiam patyrimui, kartu ir vilties jausmo patyrimui, įskaitant: laisvę kūrybinei raiškai, požiūriui „aš galiu“, atsipalaidavimui (ypač pradiniam sesijų etape), dailės priemonių pasirinkimui ir kūrybos nevertinimui pagal grožį.

Kita vertus, per kūrybinį procesą, dalyviai su negalia atrado savyje „duris“, per kurias įžengus tarsį patekdavo į kitą erdvę: „*atsipalaidavimą. Ne galvoji kažką tai, o kad sėdi paišai. Apie problemas negalvoji [...] pieši tas kas tik visos mintys apie tą ką tu dabar darai, o ne kas už sienos ar kas ten vakar buvo 2sek/ padeda truputėlį išizeminti į čia ir dabar tą tokį momentą. Čia ir dabar ką mes veikiame*“ (Eglė). Esamojo momento patyrimas buvo vienas iš dailės terapijos privalumų negalią turinčių dalyvių atžvilgiu, nes tuo metu jie jausdavo, kad likęs pasaulis šiek tiek atsitraukdamas suteikė erdvės čia ir dabar laiką skirti sau. Atitinkamai skirdami laiko sau, dalyviai pajuto, kad yra užspęstų emocijų, kurios būtent per dailės terapijos sesijas iškilo į paviršių: „*aš labai patenkinta, aš labai patenkinta, patenkinta, kad Jūs šituos gilūs mano šituos pakeliat į viršų*“ (Janina), o skirtingai nei kalbant su draugais – tai ne tas pats, kas lankyti terapiją: „*aš niekada negalvojau apie ten ateiti, pakalbėti kažkas, galvojau, kad aj, nu 2sek/ čia gal žmonės nežino kur kreiptis, vot reikia pakalbėti su draugais 1sek/ ne, su draugais, vis tiek, va šitas taip gilus, kaip čia ne tas pats*“ (Janina). Vadinasi, dailės pagalba dalyviams pavyko ne tik naudingai praleisti laiką, bet kartu jie atrado prasmę subalansuoti savo mintis, pojūčius kūne, suvokti jausmus, įvardinti emocijas ir kt.

Remiantis interviu duomenimis, dalyviai turintys negalią pastebėjo, kad terapeuto bendravimas, jo būdas apskritai, taip pat turi įtakos terapinio proceso patyrimui. Tai, kokį santyki jis sugebėjo užmegsti su dalyviais, galėjo turėti įtakos ateities sesijose: „*bet kažkas vot šitos Jūsų šiluma [...]. Ir man taip labai patika. Ir aš visą laiką galvojau, kad reikia nu 1sek/ įspūdis paliko. Paliko įspūdis vat šitos vienos užduoties vienas žodis įspūdis ir man norėjosi eiti, ateiti dar kartą*“ (Janina). Todėl sesijų lankomumas buvo vienas iš rodiklių, kad dailės terapija buvo ta dienos dalis, kuri įnešė naudą į dalyvių turinčių negalią kasdienę veiklą (vis dėlto, svarbu suvokti, kad dalyvavimas buvo savanoriškas). Be to, atsižvelgiant į tai, kad pradžioje terapinio proceso ir dailės fenomeno supratimas dalyviams kėlė neigiamą konotaciją: „*aj nežinau, nelabai norėjau. Galvojau nieko gero. Nes vis tiek galvojau prarasiu tą gal [žaidimo pavadinimas] galvojau eit neit [...]*“ (Aurimas). Todėl galima teigti, kad jis ženkliai skyrėsi nuo pajutimo, kurį dalyviai įgijo jau baigę dailės terapijos sesijų ciklą: „*negalvojau, kad taip, dailė tokia [...]. Ten kažkokie darbeliai tokie. O čia visai gerai. [...] piešimas*

gerai aišku. Pirštams duot padirbėt. Labai gerai čia. Geras užsiėmimas“ (Aurimas). Taigi tiek emociškai, tiek ir fiziškai (pirštai, plaštakos, rankos) raumenys buvo įveiklinami, todėl ne veltui šias savybes pastebėjo negalią turintys tyrimo dalyviai per savo asmeninį patyrimą. Pasak Aurimo, pamažu įsilieti į terapinio modelio sistemą, pavyzdžiui, laiką skirtą refleksijai – padėjo atsikratyti ir kai kurių baimių: „*nors man tai scenos baimė anksčiau būdavo, dabar tai kažkaip tai dingus ta baimė. Tas kalbėjimas apie jausmus naudinga vis tiek tu pasakoji iš širdies. Ir pačiam gal lengviau, išsipasakoji [...] atrodo šnekėčiau ir šnekėčiau*“ (Aurimas). Todėl galima sakyti, kad lengvumo jausmas išsipasakojus, palengvino ir pačios terapijos fenomeno priėmimą: „*sakau man kažkaip tai daugiau kaip psichologija, daugiau kaip dailės ta terapija, nu tokie dalykai*“ (Eglė), o būdami atviri su savimi kūrybinio proceso metu dalyviai suprato, kodėl žmonės apskritai lanko terapiją: „*[...] kad įdomu apie save gilintis. [...] jos tokia pačios paslaptiškiausios va šitos ten [...] iš pasąmonės eina*“ (Janina). Vadinasi, dailės kaip terapijos patyrimas padėjo negalią turintiems dalyviams pažinti save sumažinant baimę kalbėti bei gilintis į savo jausmus, kartu sušvelninant ir pačios terapijos fenomeno stigmą dalyvių tarpe.

Siekiant kokybiškos grupės dinamikos, laikas buvo orientuotas į kiekvieną asmenį kartu ir atskirai. Viena vertus, laiko pajautimas terapijoje kai kuriems dalyviams išsitiesė, kadangi procesas gana lėtas, reikalaujantis sutelkti dėmesį į kūrybinį procesą, ne visiems buvo pažinus: „*laikas tai truputėlį nuvargino. Kažkaip greitai papaišai, sėdi. Nu taip smagu buvo, gera, vis geriau negu be nieko 1sek/ prasmingiau*“ (Eglė). Kitiems, sesijai skirtas laikas buvo galimybė ir socializuotis ir išreikšti save, ir jaustis užimtiems: „*laikas greičiau praeina. Bet kaip turi ką veikt tai greit. Pašneki papieši. Greit laikas eina tai gerai 1sek/ atrodo dvi valandos bet čia labai greit [...]. Struktūra man gera. Galima būtų pusę dienos taip piešt [šypsosi]*“ (Aurimas). Kita vertus, visi dalyviai su negalia, savaip per tą laiką įžvelgė prasmės faktorių. Remiantis dalyvių interviu, prasmingai praleistas laikas buvo vienas iš skiriamųjų bruožų nuo šios terapijos ir kitų dienos centro užsiėmimų: „*nu čia jeigu toliau bus tai ateidinėsiu toliau save išmėgint, piešt. Čia tokio dalyko trūksta centrui*“ (Aurimas). Tam, kad užsiimtum kokia nors veikla, pasak Aurimo, ji turi būti įdomi ir prasminga: „*man rods piešimas geriau negu kažkokius darbelius daryt. Prasmingiau 1sek/ nes tu pieši savo jausmus dar kažką 2sek/ a jeigu ten rankų darbeliai dar kažką tai man nelabai. Ne taip įdomu*“ (Aurimas). Vilties jausmo patyrimui veiklos įprasminimas suteikė ypatingą reikšmę ir turėjo įtakos viso sesijų ciklo metu, todėl tai, kokius jausmus ir emocijas dalyviai išgyveno kūrybinio proceso dėka ir buvo lemtingas visapusiškas patyrimo faktorius.

Analizuojant interviu duomenis pastebėjau, kad visi negalią turintys dalyviai kiekvienoje sesijos temoje save rado, atpažino, pritaikė arba pažvelgė taip, kaip iki šiol nebuvo susimąstę: „*visos temos buvo geros. Nei viena bloga nebuvo*“ (Aurimas). Vadinasi, dalyvių problemos, išgyvenimai gali būti daugiau ar mažiau universalūs, tačiau svarbiausia vis dėlto buvo išbūti su iškilusiais jausmais tuo metu: „[i]kvėpia ir atsidūsta su sunkiu palengvėjimu] *emocijos netelpančios širdy*“ (Janina). Per piešinius dalyviai išgyveno tikrus jausmus ir/ar savo praėjusias patirtis per atsiminimus, tačiau saugioje aplinkoje, tai buvo galimybė apsvarstyti savo pasirinkimus ir pamatyti vaizdą prieš akis kaip rezultata: „[...] *buvo kelias, kur kliūtis reikėjo savo piešt. Bet čia toks buvo kur einu atsistoju [...]*“ (Eglė). Tokiu būdu kliūtys gyvenime tapo galimybėmis piešinyje. Dalyviai galėjo pamatyti įvairius galimus variantus arba nusipiešti tokį, kokio norėjosi, bet svarbiausia, jie pamatė, kad tai patyrė – jie išgyveno. Taigi saugi erdvė suteikė galimybę negalią turintiems dalyviams į savo patirtis pažvelgti naujai – nuo piešinio pereiti iki fizinio ir emocinio palengvėjimo. Todėl dirbant su konkrečiam sektoriui priklausančiais asmenimis, direktyvi ar teminė dailės terapija buvo naudinga, nes tema lydėjo į konkrečiai išsikeltą terapinį tikslą: „*jo, pamatai tobulėjimą dar kažką. Ir gali daugiau papasakot apie jį [piešinį]. Ką reiškia, kam piešei, kodėl piešei. Piešimas kažkaip geriau 1sek/ dailė, papiešt. Jeigu dar tokios temos tai visai gerai 2sek/ a jeigu ten ateini iš lempos pasako piešt ką nori tada neįdomu 1sek/ geriau kai pagal temas pieši. Be temos piešt tai jokio įdomumo betką nupieši ir viskas*“ (Aurimas). Vadinasi, galima teigti, kad pasak tyrimo dalyvių, tai ir yra gydymo esmė – judėti į priekį, tobulėti, skatinti viltį, motyvaciją. Šias savybes pastiprinę dalyviai per sesijų laikotarpį įsikvėpė imtis realių veiksmų savo gyvenime: „*stumdė trupučiuką [piešinys], man nesedėk, reikia ką nors daryti, sužinok kaip [...]*“ (Janina). Dalyviai pajuto galintys iš tikrųjų kažką savarankiškai padaryti dėl savo gyvenimo kokybės, kad būtų geriau. Be to, teminė dailės terapija, viena vertus orientuota į teigiamą savęs patyrimą (viltį), kita vertus suteikė laisvę: „*čia į ateitį [rodo į piešinį], čia į praeitį [rodo į piešinį]. Lyg tema užduota, bet pieši ką nori*“ (Eglė). Todėl vienu metu dalyvius motyvavo galimybė reikšti savo mintis, būti savimi, tyrinėjant pažinti save naujai, o kartu atliepti temą: „*įvairios temos gal [...]* Piešiniai įvairūs. *Nuu aptarinėjimai vis kitaip, kiekvieną dieną vis kitą šneki ne tą patį*“ (Aurimas). Taigi teminės DT dėka, dalyviai leido sau per kūrybą atitrūkti nuo monotoniškos kasdienybės. Taip pat, turėjo galimybę sau leisti daugiau, nei paprastai buityje, nes piešiant vyko kūrybiniai procesai, kurių dėka tuo pat metu buvo išjaučiamas tam tikras pokytis viduje: „*ne tiek viskas vienoda 2sek/ nes taip gal gyvenime primiršti tiesiog, nu tu gyveni kaip gyvenasi, o čia toks biški pasikylėji save kažkaip 1sek/ pastiprini save 1sek/ pakylėji [...]* pavyko save pastiprint

iki stipraus qžuolo, reiškias pavyko” (Eglė). Vadinasi – pastiprinus save, stiprėjo ir negalią turinčių dalyvių vilties jausmas.

Apibendrinant, pradžioje buvo svarbu atliepti dalyvių turėtą vidinį skeptišką požiūrį į terapijos fenomeną ir dailę apskritai. Tam, kad dalyviai pažintų, kaip galima nevertinant kūrinių išbūti procese, manau, kad reikia daugiau laiko ir praktikos šiam suvokimui ugdyti. Vertinantis mastymas yra įsišaknijęs sąmonėje nuo mokyklos laikų pažymių vertinimo sistemos dailės ir darbelių pamokose, o norint nevertinti – reikia būti sąmingu. Todėl tai reikalavo papildomų pastangų iš tyrimo dalyvių, taigi patyrimas turėtų būti ilgesnis, tam, kad įsisavinti (ne)naudą nevertinti dailės terapijos kūrinių. Šis procesas buvo reikalaujantis ir terapeuto kantrybės dėl dalyvių stereotipiškų įsitikinimų, baimių, drovumo ir pan., kurių lėmė per gyvenimą sukaupta jų patirtis: *„dar galima buvo pabandyt pamėginti su dažais kaip, papiešt [...] kažkaip nieks nepiešė aš nepiešiau [šypsosi]. Nu bet čia ateity gal“* (Aurimas). Svarbiausia, kad interviu metu, neišreikšti norai buvo išsakyti, vadinasi dalyviai įgavo drąsos ir lankstumo. Be to, dar sesijų laikotarpyje, jie patys pastebėjo, kad jaučiamas poveikis jiems buvo veiksmingas, tiek baimių sumažėjimu dėl viešo kalbėjimo, tiek prasmingos veiklos atradimu. Todėl pirminis požiūris į terapiją, nors dar nežinant, koks bus jausmas, koks bus patyrimas kūnui ir sielai: *„prarasiu vieną dieną“* (Aurimas) ir nuogastavimai, kad laikas praeis veltui, buvo paneigti praktiškai. Galiausiai, per save perleidę dailės terapijos patyrimą, negalią turintys dalyviai pasidarė sau išvadas, ne tik, kad kitą kartą dalyvautų, bet iš karto būtų mažiau besivaržantys imtis veiksmų: *„dabar taip galvoji kai jau po visko. Kai jau baigėsi. Jeigu dabar pradėtumėm iš naujo tai jau viską išnaudočiau. Ir flomasteriai eity, viskas. Ir dažai eity. Jau nebūtų viena spalva. Pradžia kaip išbandymas toks, o paskui jau išbandei, pamatei. Nu pradžioj gal negalvoji apie tas spalvas, daugiau kaip nupiešt“* (Aurimas). Tik vėliau, kai pamažu buvo išbandyta daugiau priemonių, dalyviai rinkosi drąsiau, įvairesnis spektras priemonių buvo išbandomas laisviau, patys labiau atsipalaidavo, sumažėjo baimės suklysti. Jei pradžioje galvojo, kaip nupiešti, tai po visko suprato, kad norėtų labiau atsipalaiduoti. Vadinasi, norint perlipti „grožio laiptelį“ arba, kitaip tariant, sumažinti vertinančio požiūrio gajumą, reikia laiko.

3.2.2.3. Dalyvių grupėje sąveika

Nors grupinė terapija apėmė platų spektrą privalumų, ji taip pat turėjo ir keletą mažiau pozityvistinių niuansų. Išanalizavus duomenis, paaiškėjo, kad šie aspektai nebūtinai buvo neigiami, bet jie turėjo įtakos terapiniam patyrimui individualiame lygmenyje. Dalyvių refleksijos, nors jos buvo savanoriškos, viena vertus kėlė jaudulį, kita vertus buvo drąsiau, nes „jei gali kitas, galiu ir aš“ ir trečias (nebūtinai neigiamas) niuansas – liko neiškalbėtų dalykų: *„nu žinokit aš 1sek/ negalvokit,*

kad aš apie save didelės nuomonės, bet aš nepasakysiu. [...] nu žinokit aš negaliu pasakyti, kad aš galiu kažkam tai pasakyti, nepasakysiu aš taip, kad nu todėl kad 2sek/ mes labai skirtingi. Mes labai skirtingi, gal žmogus nesupras. [...] nu šitos jaunas ir mintys kaip debesėliai ten [kalba apie kitą žmogų], jos [minimas kitas žmogus] kitoks požiūris į gyvenimą ir viskas [...] bet man atroda, kad visi patenkinti buvo ateiti. Visiem buvo naudinga“ (Janina). Analizuojant duomenis buvo svarbu atskirti, kur gali būti neigiami aspektai, o kur natūrali grupinės terapijos specifika. Tai, kad žmonės susirinko skirtingi, negalėjo būti išvengiama grupinės terapijos atveju, todėl galima teigti, kad refleksija buvo viena iš sudedamųjų dalių visame procese, o ne jo esmė. Dalyviai jautė terapijos naudą nepriklausomai nuo žodinio pasidalinimo ir kaip parodė interviu duomenys, tai kaip tik suteikė papildomo saugumo – tai, ko dalyviai nenorėjo išreikšti žodžiais viešai, pasiliko piešinyje: „pokalbis buvo kaip detalė pasidalinti, bet svarbiausia buvo piešimo procesas ir į piešinį jausmai sudėti“ (Janina). Taigi į grupę suburtos skirtingos asmenybės terapinio proceso metu taip pat mokėsi atrasti bendrumus tarpusavyje, priimti kitą žmogų norint išlaikyti grupę, su savo įpročiais ir įsitikinimais gebėti prisitaikyti prie kitų: „nu kiekvienas mes skirtingi ir ką man patinka jai gali nepatikti, nu reikia bendrą kažkoks, kad susiliejo su mumis, bendrą kažką rasti kokią temą, o čia man atrodo kad pasidarome arčiau, vot mano nuomonė, iš viso šito mano nuomonė, kad mes pasidarėme artimesni“ (Janina). Dailės terapija Janinai ir kitiems suteikė artumo jausmą, leido saugiai pasidalinti nors dalele savęs, ko iki šiol nė vienas dienos centre niekada nediršo ir be šių aplinkybių tai nebūtų įvykę. Šios grupės dėka, negalią turintys dalyviai pagerino kasdienius tarpusavio santykius: „[minimas vardas] taip sveikinosi su manim, nu taip mes šitos [minima veikla] ten darom [...], taip ir tik sveikinos, nu buvo toks kaip atstumtas, o dabar 1sek/ po šito artimesnis ir [minimas kitas vardas] ir aš, nu pažinom žmonių iš kitos pusės [...] pažinom viens kitą giliau“ (Janina). Vadinasi, buvimas grupėje dalyviams irgi buvo terapinis darbas – suteikė galimybę ugdyti savo valią, socialinius įgudžius, toleranciją.

Pasak tyrimo dalyvių, kalbėjimo motyvas grupėje buvo svarbus tiek individualiu tiek universaliu lygmeniu. Išoriškai buvo pastebimas asmens kalbos lakoniškumas, kuris, interviu analizės metu paaiškėjo, vyko dviem pakopomis – išoriniu ir vidiniu kalbėjimu: „kartojos dažnai žodis gerai [šypsosi]. Tai pats lengviausias, kaip rytas – gerai [šypsosi]. Pats lengviausias žodis. Viduj daugiau aišku. Vis tiek tu pasakoji toks dar su baime. Dar renkies ką išsakyt garsiai. Ka sakyt, kaip ką, nes dar į mintis neįeina vis tiek, pasimetęs, nes visi į tave žiūri tai taip“ (Aurimas). Viduje dalyviai sau įvardindavo daugiau, tačiau drąsa ryškėjo atitinkamai pagal jau lankytą sesijų skaičių, nes atsirado supratimas, visi bendrai įgijo daugiau buvimo grupėje praktikos. Kai kurių dalyvių motyvacijai dalyvauti tiek sesijose apskritai, tiek refleksijose, įtakos turėjo buvusi neigiama patirtis: „čia mažiau

žmonių, gal kažkaip tai įdomiau, ten daugiau gal tų žmonių buvo [...] čia buvom tokie gal individualiau. Daugiau dėmesio kiekvienam. Kiekvieną pakalbini tikslingai. A ten, nedirbo ten su kiekvienu atskirai” (Eglė). Vadinasi būti išgirstam vis dėlto buvo svarbu, bet jaustis gerbiamam terapeuto bei kitų dalyvių atžvilgiu, buvo grupės santykio esmė. Ryšys tarp dalyvių ir terapeuto turėjo tiesioginį poveikį bendram grupės klimatui, kuris ne tik padėjo išlaikyti dalyvius grupėje, bet ir leido jiems jaustis saugiai: *„nu grupė tai šiaip sau, vieni ten nukrypdavo nuo temos. Tai visiškai ne apie tą reikėjo kalbėt ką kalbėjo. Taip man atrodo Ieva tu biški ir sustabdei kai nukrypdavo nuo temos [šypsosi]. Nu man tada maloniau, kalbi apie tą ką reikia”* (Eglė). Vadinasi, terapeuto brėžiamos ribos arba tikslingas rūpinimasis terapinio proceso kokybe davė teigiamą naudą kuriant saugią aplinką ir pagarba vienas kitam bei pasitikėjimu grįstą tarpusavio ryšį.

Tvirtu ryšio kūrimas grupėje ir dalinimasis savo mintimis su kitais refleksijos metu taip pat suteikė galimybę būti bendrystėje: *„kad namie tai nepieši, vienam neįdomu 2sek/ įdomiau kai kolektyve kokiam [...] vis tiek ar dviese ar kiek ten 1sek/ gali pasidalint“* (Aurimas). Todėl kalbėjimas skatino socializaciją ir leido pasijusti visumos dalimi. Be to, dalindamiesi su kitais, dalyviai grupėje atrado save: *„jo grupėm įdomiau vis tiek, pažiūrėt kitus piešinius 1sek/ ką jie šneka, ką tu šneki. Kaip į tavo reaguos piešinius kaip tu į juos reaguosi. Ir kaip ten pasakyt nuožiūra ar kaip ten 1sek/ ką jie pašnekės apie savo piešinius ką tu apie savo ar skirsis [...] požiūriai skiriasi, ne tie patys požiūriai. Tada jau randi save kur aš esu“* (Aurimas). Skirtingi požiūriai ne trukdė dalyvauti, o priešingai – papildė vienas kitą. Dalyvių grupėje sąveikos dėka, dailės terapija taip pat atstojė galimybę įsikvėpti per kito žmogaus patirtį: *„[...] kad reikia nepasiduoti, sportas. Va ir [vardas] ir [vardas] ir kiti suprato, kad reikia nepasiduot, sportuot. – Kitus įkvėpei [...] galėjau papasakot kad daugiau žinotų“* (Aurimas). Vadinasi, įvairias traumas patyrę dalyviai vienu metu buvo ir skirtingi ir panašūs, todėl kiekvieno pavyzdys buvo įkvėpiantis ir suartinantis: *„man atrodo, kad ir aš čia įsiliejau į kolektyvą“* (Janina).

Apibendrinant, laikas terapijoje, tai buvo dėmesys asmenybei tiek individualiame, tiek grupiniame lygmenyje: *„tokio duoda sugrįžimo į tą buvimą tokį dabartinį ir priminimą ką mes čia veikiam ir dėmesį grupei galų gale, gerbimą kiekvieno asmens [...] tą pajaučiau”* (Eglė). Todėl pagarbos jausmas buvo terapijos ašis, taip pat būti išgirstam, pamatytam, suprastam buvo svarbu prisidedant prie dalyvių su negalia savivertės gerinimo. Nors dalyviai paviršutiniškai pažinojo vienas kitą iš matymo dienos centre, ryšį sukurti padėjo tik grupės susibūrimas ir bendrai visų dalyvių jėgomis sukurta saugi terapinė erdvė: *„čia toks veiklos ir erdvė tam skirta“* (Aurimas). Turėdami prasmingą laiką kartu, negalią turintys dalyviai turėjo galimybę iš tikrųjų pamatyti vienas kitą:

„daugiau pažysti tą žmogų tada 2sek/ dėmesys buvo svarbu kiekvienam žmogui. Vis tiek išklaustyt reikia žmogų 1sek/ apie jį daugiau sužinai ką jisai papasakos, ką jisai apie save mato tam piešiny“ (Aurimas). Gerbdami kitus dalyviai praplėtė savo pasaulėžiūrą, tapo tolerantiškesni vienas kito atžvilgiu, pamatė, kad žmonės yra labiau panašūs nei skirtingi ir vis dėlto giliau pažino save išgirde kitus: „sutinki nesutinki su kitais, kokia tavo nuomonė 1sek/ kokia mano nuomonė, kokia jų. [...] tik pažindamas kitus gali pažinti save“ (Aurimas). Todėl galima teigti, kad grupiniame santykiyje vyko asmenybę ir nuomonę formuojantys procesai, svarbūs individo savarankiškumui. Dalyvių grupėje sąveika formavo vilties jausmo patyrimą, įkvepiantį požiūrį į gyvenimą per vienas kito patirtį: „[...] papasakot kad žinotų, kad ne nuo gimimo traumos būna, o taip būna“ (Aurimas), taigi negalią turintys dalyviai vienas kitą motyvavo nenuleisti rankų. Tokiu būdu, būdami grupėje dalyviai sumažino vienatvės jausmą: „aš čia ne viena“ (Janina). Vadinasi, grupinės dailės terapijos patyrimas suteikė galimybę suvokti save per kitą asmenį.

3.2.2.4. Galimybė (būti)

Anot tyrimo dalyvių, dailės terapijos patirtis buvo visapusiškas galimybių laukas, kuriame jie galėjo būti tiesiog žmonėmis. Jaustis reikalingu buvo vienas svarbiausių aspektų, kuris skambėjo kaip beveik viltį praradusio žmogaus, tačiau buvo sužadintas iš naujo: „įdomus toks naujas užsiėmimas. 5sek/ nu gerai, kad būna tokių vat užsiėmimų. 2sek/ Kad ateina kažkas tai, užsiima su mumis“ (Eglė). Skeptiško požiūrio pradžioje perėjimas į prasmės atradimą terapinio proceso eigoje bei įsitraukimas į veiklą, parodė negalią turinčių dalyvių motyvaciją, teigiamą nusiteikimą ir poreikį būti reikalingais. Vadinasi, vilties jausmas, kad žmogiškas poreikis įgalinti save buvo pateisintas, sužadino dalyvių potencialą. Prie žmogiškojo faktoriaus prisidėjo ir tai, kad dailės terapijos kūrybinio proceso metu, buvo galima būti taip, kaip norisi ar kaip tuo metu atrodė įmanoma. Kitaip tariant, pradžioje, kai kuriems dalyviams dėl „grožio laiptelio“ buvo nedrąsu į kūrybinį procesą žengti pilnai atidengiant save visiems. Todėl supervizijų metu buvo priimtas sprendimas, leisti būti taip, kaip būnasi ir dalyviams tai pasteisino kaip papildomo saugumo suteikęs būdas kurti: „nu man lengviau tada nupiešt nes iš galvos man labai sunkiai kažkaip. Man lengviau kai į kažką žiūri. Kažką matau o tada jau lengviau nupiešt, galiu perpiešt 1sek/ atsiremi kažkaip. Atsiremi ir tada gali judėt toliau [...] a jeigu taip iš galvos tai, nu galiu nupiešt, bet ne taip gražiai bus kaip iš kai matysiu“ (Aurimas). Piešimas iš internetinių paveikslėlių (kuriuos pats kruopščiai išsirinkdavo) Aurimui buvo kaip atrama. Viso terapinio proceso metu tai nebuvo nei skatinama, nei draudžiama, todėl jo savivertės jausmas natūraliai išaugo iki noro išbandyti dažus: „kitais metais jeigu būsi mėginsim viską. Eis jau tas ką

nemėginau va dažai eis ir flomasteriai“ (Aurimas). Galimybė būti savimi leido dalyviams pajusti, kad kūryba buvo svarbi ne kam nors kitam, o jiems patiems: „*nu taip, davė žinokit, kad nenuleisti rankų. Įkvėpė vilties, taip, būtinai. Tikrai. Taip, čia labai daug man davė“* (Janina). Vadinasi, terapija vilties jausmo patyrimą suteikė kartu su galimybe kurti priimant save.

Analizuojant interviu duomenis, išryškėjo negalią turinčių dalyvių požiūris į dienos centrą, jo svarba kasdienėje jų veikloje. Dailės terapija taip pat buvo dienos centro dalis tuo laikotarpiu, todėl turėjimas vietos, kurioje dalyviai galėjo atskirti savo emocijas nuo namų ar kitų vietų, kitaip tariant, kur galėtų rūpintis savo psichosocialine, emocine gerove, buvo išskirtas kaip vienas svarbiausių aspektų lėmusių vilties jausmo patyrimą: „*kad tik geriau būtų, kad centras neužsidarytų, kad būtų kur ateit, palikt visas savo problemas namuose, čia ateit ir čia tikrai tą daryt kas vyksta ir dabar ir tikrai apie tą galvot. Nuo visų problemų atsijungt“* (Eglė). Atvykdami į sesijas dalyviai turėjo galimybę būti saugioje erdvėje, kurioje galėjo pajusti atsipalaidavimą, pergyvenimai liko „už durų“: „*tai biški pergyvenimo buvo [...]. Nu, bet nieko gal [...]. Atvažiavau čia* [rimtumą pakeitė entuziazmas]“ (Eglė). Nors pradžioje, pasisveikinimo metu vis dar būdavo jaučiama iš buities atsinešta įtampa ir/ar fizinis skausmas, pradėjus apšilimą dalyviai atslūgdavo – kaip Eglės rimtumas, kūnas ir balsas pakito ir sušvelnėjo vien atvažiavus į susitikimą. Taip pat išryškėjo, kad labiausiai dalyviams trūko erdvės, kurioje skirdami laiką sau ne pavargtų, o pasikrautų energijos: „*laisvo laiko reikėjo. Savo laiko sau, dvi valandas laisvo, kad pailsėti, negu sporto salė buvo čia tai neturi laiko pailsėt, o čia jau atsipalaidavimas“* (Aurimas). Terapija – visiškai priešingam tikslui skirtas laikas nei sportui, užimtumui, darbeliams ar kitoms veikloms, todėl dalyviams buvo malonu skirti „*laiko sau“* nesitikint estetinio rezultato. Galima sakyti, kad dailės terapija palaikė tiek psichologinę, tiek fizinę pusiausvyrą negalią turinčių dalyvių dienvakarijose: „*gerai žmogui palavint smegenis [šypsosi] buvo prasminga 1sek/ įdomu buvo“* (Eglė). Naujos dailės priemonės arba naujai panaudotos terapinėje aplinkoje parodė, kad dalyvių galimybės nebuvo apibrėžtos ar baigtinės. Todėl galima sakyti, kad „*įdomu“* buvo, nes dalyviai jautėsi įgalinti įprasminę savo galimybes: „*daugiausiai nustebino kad išeina piešt, kad moku piešt vis tiek. Tiek metų nepiešęs, nors ir po traumos, vis tiek išeina piešt va. Mažai kam būna taip. [...] kad gali pavaizduot ką nori pavaizduot 2sek/ kad tu gali gavęs temą kažkokią gali ją nupiešti. Papasakot ką nori pasakyt“* (Aurimas). Atitinkamai, sužadintas smalsumas lėmė motyvaciją ir toliau lankyti terapiją: „*ne veltui nuėjau. Išbandžiau save, pamačiau savo jėgas 1sek/ savo tobulėjimą“* (Aurimas). Taigi kasdienėje veikloje skirdami šį laiką sau, dalyviai su negalia pamatė, kad patys gali daugiau nei galvojo prieš tai, kad gali turėti daugiau galimybių išreikšti save, vadinasi

ir laiką išnaudoti prasmingai: „atsirado aiškumas kažkoks kas čia įvyko, kad prasmės atsirado [...] palaiptams jai paaiškėjo kad čia toks prasmingas laikas” (Eglė).

Terapinis procesas dalyviams suteikė tiek naudos, kiek jie patys buvo atviri su savimi, tačiau atsivėrimui įtakos turėjo ir terapeutas: „aš negaliu palyginti su kitokiais, bet aš galiu pasakyti man labai viskas patiko ir aš kai pagalvoju Jūs savo vietoj, rami, Jūsų neerzina, kažkas yra pas Jus vat tokio, kad galima pakalbėt yra va toks veidas, kad norisi išsilieti, norisi viską pasakyti“ (Janina). Atsivėrimo fenomenas buvo ypatingai reikšmingas, tiek jausmų ir veiksmy pripažinimo sau atžvilgiu, tiek bendravimo, socializacijos prasme. Dailės terapijos patirtis suteikė dalyviams galimybę užpildyti save tuo, ko jiems labiausiai trūko: „tos patirtys visos davė 3sek/ nu gal sveikatos daugiausia [atsidūsta]. Išeidavau iš tos valandėlės sveika 1sek/ atsipalaidavusi” (Eglė). Vadinasi, buvimas su savimi per piešinį bei grupinės terapijos patyrimas skatino dalyvius išjudėti iš praeities taško: „taip pripratęs nespaltvai piešt [...] o vat atsirado spalvos“ (Aurimas). Todėl galima sakyti, kad saugi terapinė aplinka, suteikė galimybę dalyviams tobulėti savarankiškai mokantis tiek iš kitų, tiek iš savęs paties, skatino įžvalgumą, motyvaciją, teigiamą požiūrį į save ir savo ateitį: „prasmingiau laikas praeis vis tiek. Kiekvieną kart tobulėji vis tiek 1sek/ kažką kitaip“ (Aurimas).

Apibendrinant, tyrimo dalyviai išjautė, kad galimybė ateiti į terapiją buvo jų gyvenimui ir/ar kasdienai prasmės suteikiantis laikas, kuris ne visuomet būdavo apibūdinamas žodžiais, bet įžodiniama atstojo lankomumas: „nu įdomios įdomios tos valandėlės buvo, bet kaip apibūdinti tiesiog nežinau [šypsosi] sunku įvardinti žodžiais” (Eglė). Vadinasi, kiekvienas sau atrado naudos, ką dailės terapija jiems „davė”. Reguliarūs susitikimai suteikė saugumo jausmą, o kūrybinis procesas leido būti taip, kaip būnasi, suteikdamas galimybę pabūti atviru sau tuo metu. Todėl tikrumo jausmas su kiekviena sesija mažino baimės jausmą ir stiprino vilties jausmo patyrimą įgalindamas negalią turinčius tyrimo dalyvius tobulėti: „gerai šita programa tikrai blogai kad mažai. Čia kiekvieną dieną reikėtų, o j tai yra kiekvieną savaitę. trūksta dar, nors pusę metų, daugiau dar. Čia mažai yra čia reikia 1sek/ reikia dar ateit tau nuo sausio iki gruodžio“ (Aurimas). Dalyviai turėjo galimybę per dailę išbandyti savo jėgas, iškalbėti ir/ar išjausti savo išgyvenimus, galėjo pasidalinti jais su kitais atrasdami bendruomeniškumo galią arba giliai paslėptus skaudulius išpiešti išlaisvinant save iš jų: „[...] man nėra tokie skausmai. Tokia žavi atvažiavau“ (Janina). Todėl galima teigti, kad dailės terapijos patyrimas dalyviams suteikė vilties būti pamatytomis, išgirstomis žmogiškomis asmenybėmis su neapibrėžtomis galimybėmis.

Temos apibendrinimas.

Išanalizavus duomenis, antroje temoje buvo atskleista, kad negalią turinčių dalyvių vilties jausmo patyrimą sužadino savęs priėmimas per kūrybinį procesą. Tai pasireiškė padidėjusia moyvacija imtis realių veiksmų gyvenime ir toliau „mėginti“ dailės priemones ateityje. Galimybės būti savimi dėka, ryškėjo dalyvių vilties jausmo patyrimas, nes dailės terapijoje bet koks žmogaus kūrinys buvo svarbus ir aktualus. Be to, dailės pagalba dalyviai atrado prasmę per piešinį pamatyti savo mintis, jausmus, pojūčius kūne, juos suvokti, įvardinti emocijas, pamatyti, kad jos yra ir priimti save. Vadinasi, dailės kaip terapijos patyrimas padėjo negalią turintiems dalyviams pažinti save, gilintis į savo jausmus, taip pat sumažėjo baimė kalbėti, kartu sušvelnėjo ir pačios terapijos fenomeno stigma dalyvių tarpe.

Vilties jausmo ir sklandžiam dailės terapijos proceso patyrimui trukdė mastymas atsineštas iš mokykloje pažymiais vertinamos sistemos už kūrybiškumą. Todėl vertinimą pagal grožį dalyviams nebuvo lengva „perlipti“, ko pasekoje ir laisvosios asociacijos šiame DT proceso etape (t.y. per pirmą dalyvių patirtį) buvo sudėtingos. Todėl kaip būsima terapeutė taip pat supratau, kad pravartu leisti būti procesui tokiam, koks dalyviams tuo metu buvo reikalingas, naudingas. Dėl to, teminė dailės terapija mano subjektyviu patyrimu pasiteisino dirbant su šia žmonių grupe, o norint siekti tolimesnių tikslų reikalinga ilgalaikė DT.

Skirtingą negalią turintys dalyviai buvo vienas kitam įkvepiantis ir suartinantis pavyzdys grupėje: „*kartu juokiasi, vienas kitą papildo, vienas kitam padeda, yra paslaugūs, rūpestingi, užjaučiantys*“ (ištrauka iš tyrėjos dienoraščio apie dalyvių tarpusavio santykį). Remiantis dalyvių interviu, visi individualiai pajautė įgalinę save dailės terapijos procese bei suprato, kad jų galimybių neapibrėžia jų negalia: „*man įdomu viskas, sužinoti kas, kaip ir kodėl sužinoti kodėl žmonės eina vot taip ir žinok aš suprantu, kad čia labai daug padėjo. Labai daug padėjo. Ir per piešinį*“ (Janina). Todėl apibendrinant šią temą, galima teigti, kad tyrimo dalyvių su negalia vilies jausmo patyrimui atsiskleisti padėjo: saugi terapinė erdvė, dalyvių atviras buvimas su savimi (pavyzdžiui, to, ko nenorėjo sakyti garsiai sesijos metu, piešinyje įvardino patys sau), savanoriško dalyvavimo bei kalbėjimo faktorius ir terapeuto dėmesys dalyviams tiek individualiame, tiek grupiniame lygmenyje.

3.3. Piešinių analizė

Siekiant atskleisti negalią turinčių suaugusiųjų vilties jausmo patyrimą DT procese buvo analizuojami šio tyrimo metu dailės terapijoje sukurti piešiniai. Buvo siekiama išskirti formaliuosius kūrinių elementus, tam, kad atskleisti kūrinių raidą. Be to, buvo aprašyta subjektyvi tyrėjo analizė,

ieškoma subjektyvių formalių elementų pagal kuriuos piešiniai buvo grupuojami (vizualus grupavimas), atrandamos sąsajos. Analizuojant kūrinio simbolinį ir/ar emocinį lauką buvo remiamasi dalyvių refleksijomis ir papildoma literatūra atskleidžiant papildomas arba sutartas subjektyvias kūrinio prasmes.

Tyrimo dalyviai, turintys įgytą negalią, kiekvienos sesijos metu sužinodavo temą, buvo aptartas sesijos laikas, atsakoma į iškilusius klausimus. Apšilimo dalis buvo skirta pamažu įvesti dalyvius į pagrindinę kūrybinę dalį, temą atitinkančius terapinius tikslus (žr. Priedą Nr. 1). Dėl to, apšilimas paprastai būdavo direktyvus arba pusiau direktyvus ir/arba grupinis (neturintis autorystės). Pagrindinėje sesijos kūrybinio proceso dalyje priemonės nebuvo ribojamos, todėl būtent antrosios sesijos dalies piešiniai buvo įtraukti į analizę tam, kad užtikrinti kūrinių autorystę ir autentiškumą. Dvi Aurimo apšilimo instrukcijos buvo koreguotos jo prašymu, todėl šie piešiniai buvo laikomi autoriniais ir į analizę buvo įtraukti (žr. Priedą Nr. 7).

Nors dailės priemonės nebuvo ribojamos, jau dailės terapijos sesijų pradžioje dalyviai pasirinko A4 formato akvarelinį lapą ir nenorėjo to keisti visos DT sesijų ciklo metu. Kitokį popieriaus formatą buvo siūloma išbandyti ir apšilimo metu ir pagrindinėje dalyje, tačiau dalyviai laisvai priimdami sprendimus vis rinkdavosi tą patį, jei apšilimo metu nebuvo numatyta kitaip (tokioms direktyvoms dalyviai neprieštaravo). Toliau aprašoma individuali kiekvieno dalyvio piešinių analizė.

3.3.1. Janinos piešinių analizė

Janina dalyvavo 9 sesijose iš 15, atsižvelgiant į lankomumą, Janina iš vienos sesijos išėjo anksčiau prieš tai pranešusi visiems (žr. lent. Nr. 4), todėl dalyvavo tik apšilimo metu ir 1 kūrinys buvo atliktas pagal pateiktas direktyvas, todėl iš viso analizuojami 7 jos kūriniai.

Janinos formalių piešinio elementų analizė (žr. Priedą Nr.6) atskleidė, kad dažniausiai pasikartojanti Janinos pasirinkta priemonė buvo spalvoti pieštukai. Tačiau buvo pastebėta, kad pirmoje sesijoje Janina vis dėl to pradėjo piešti ryškiais flomasteriais. Tokiam perėjimui įtakos galėjo turėti DT sesijos temos, kadangi pirmoji sesija buvo orientuota į pažintį (tiek dailės kaip terapijos, tiek dalyvių), todėl pirmoji sesija ir buvo viena iš labiausiai išsiskiriančių. Neatmetama, kad spalvoti pieštukai taip pat galėjo būti Janinos, kaip kūrėjos, piešimo strategija. Tačiau tiek flomasteriai, tiek spalvoti pieštukai yra priskiriami kontroliuojamų dailės priemonių kategorijai, kas dailės terapijoje nusako apie kūrėjos poziciją. Be to, pirmoji sesija buvo vienintelė, kuriai Janina pasirinko vertikalią popieriaus lapo padėtį, kitose dominuoja horizontali lapo kryptis.

Linijos sesijų pradžioje buvo trūkinėjančios ir trumpos, tarsi apgalvojamos. Pirmoje sesijoje prieš naudodama neištrinamas priemones Janina pasipiešė vaizdinį pieštuku, kas rodo atsargumą, sąmoningumą, galimai ir būdingą nerimastingumą. Vėlesnėse sesijose jau drąsiau buvo piešiama su neištrinamomis priemonėmis, tačiau linijos išlikdavo trumpos, jų gausa sudarydavo visumą. Sesijoms einant į pabaigą (6 ir 12 sesijose) linijiškumas įgavo tolygumo jausmą, linijos pailgėjo sukurdamos ramumo ir aiškumo jausmą. Tai galėjo liudyti ir pačios dalyvės viduje atsiradęs aiškumas, apsipratimas su daile kaip terapija bei laipsniškas emocijų išsigryninimas per piešinį: „*nuo tos nežinomybės, neaiškumo kas čia bus pasikeitė prie šviesos*“ (Janina).

Spalvinė raiška varijuoja tarp šiltų ir šaltų tonų. Janina ieškojo skirtingų atspalvių, tačiau koloritas kartojasi ir yra panašus visų sesijų ciklo metu. Dominuoja tokios pagrindinės spalvos kaip: ruda ir žalia bei grynos spalvos – mėlyna, geltona ir raudona. Kolorito ir priemonių panašumas ir kartojimasis gali būti tam tikra tiriamosios kaip kūrėjos pozicija ir/ar aliuzija į nenorą iki galo atsiskleisti kūrybiniame procese: „*pokalbis buvo kaip detalė pasidalinti, bet svarbiausia buvo piešimo procesas ir į piešinį jausmai sudėti*“ (Janina). Iki 6-os sesijos spalva buvo naudojama tik objektui apibrėžti, kas sukuria „kiaurą“ vaizdinį, nuspalvintos kelios smulkios detalės, o 6 ir 12-ose sesijose piešiniai pradedami spalvinti. Fonas visuose kūrinuose išliko neutralus, vadinasi koncentracija sutelkta į pačius objektus, o ne aplinką.

Janinos kūrinuose dominuoja plokščias vaizdas, t.y. centrinė perspektyva, kai vaizdas yra lygiagretus popieriaus lapui. Tačiau, iš asimetrinės kompozicijos ir daugiaplaniškumo (kai vieni objektai didesni, kiti mažesni), pastebėtas perėjimas, kuomet 6 ir 12-oje sesijose kompozicija lieka centrinė, o objektai išgryninti. Tam įtakos galėjo turėti tema, nes pastebima, kad tose temose, kuriose tiesiogiai liečiamas „Aš“ (3, 6 ir 12 sesijos) objektų padėtis esti lapo viduryje, sukuriantys aiškumo ir konkretumo jausmą.

Janinos aukštas įsitraukimo lygis buvo pastebimas visų DT sesijų ciklo metu, dalyvė suprasdavo ir įsigilindavo į temą, be to, neretai savanoriškai pasirinkdavo pradėti refleksiją. Todėl galima teigti, kad dailė kaip terapija Janinai buvo tinkamas būdas išreikšti save.

Pasirinktų subjektyvių formaliųjų elementų analizė.

Analizuojant Janinos piešinius grupėmis buvo svarbu išskirti dažniausiai pasikartojančius elementus. Šios dalyvės turinčios negalią kūrinius galima suskirstyti į 4 grupes: 1. Žmogaus vaizdavimas; 2. Namas; 3. Medžiai; 4. Stalas.

1. Žmogaus vaizdavimas

Šiai grupei priskirtų kūrinių vienijantis objektas – žmogus. Jo vaizdavimo būdą jungiantys formalūs elementai: trūkinėjančios ir/ar trumpos linijos; didelis dėmesys smulkioms detalėms; nenuspalvintas objekto vaizdavimas.

Janinos piešiniuose pastebima linijos kokybės raida: nuo itin trūkinėjančios (1 sesijoje) iki laipsniškai didėjančio vientisumo, kuomet vis dar dominuoja trumpų linijų jungimas tarpusavyje (2 sesija), o 3 ir 4 sesijose linija vientisa ir ekspresyvi bei smulkmeniška. Punktyrinė linija (1 sesijoje) rodo neryžtingumą ir/ar drovumą, sukuria baimės prisiimti atsakomybę jausmą (Lebedeva, 2021). Remiantis dalyvės refleksija, tai galėjo būti natūrali pirmosios sesijos išraiška, kuomet dailė kaip terapija jai dar nebuvo pažini, be to, ji piešė priešais save sėdinčio žmogaus portretą, kas Janinai galėjo sukelti papildomo spaudimo prisiimant atsakomybę už savo piešinį.

Toliau (2, 3 ir 4 sesijose) dalyvė vaizduoja save. Vaizduodama save profiliu (2 sesijoje) Janina akcentuoja patį veiksmą, istorijos kontekstą (savo prisiminimą), ko pasekoje jos portretas esti centrinėje lapo dalyje, tačiau vaizduojama tik pusė kūno. Viršutinės (savo) kūno dalies vaizdavimo detalumas bei šalia vaizduojamų kitų dviejų žmogaus figūrų detalumas sukuria jausmą, kad pats veiksmas vaizduojamas piešinio centre Janinai buvo svarbiausias: „proporcija mums nurodo, kur slypi energija ir kaip dalykai yra susiję vienas su kitu“ (Abt, 2005). Remiantis šia teorija, dalyvės portretas 4 sesijoje, įsiliedamas kartu su kitų žmonių vaizdavimu, sukuria lygiavertės santykio su jais jausmą. Vadinasi, lygiavertės žmogaus proporcijos vaizdavimas su kitomis figūromis taip pat nurodo jų santykį. Didelis dėmesys detalėms (veido bruožų, apdarų, žmogaus figūrų poravimo pagal spalvas) 3 ir 4 sesijose nurodo slypinčią vilties energijos kryptį, nukreiptą į žmones, kurią taip pat nusako ir pavadinimai „Pirmas pasitikimas“ bei „Šeima“ ir jautrus pasidalinimas: „*tai mano didžiausia svajonė* [ašaroja]“ (Janina) ir tiksliai išvardintas kiekvienas 4-ame piešinyje esantis žmogus.

Tuo tarpu savęs vienos frontalus vaizdavimas (3 sesijoje) išsiskiria tuo, kad didelis dėmesys skiriamas savo kūno vaizdavimui, t.y. dėmesys sutelktas į save, kurį taip pat lėmė sesijos tema, tačiau

Janinos figūra ir popieriaus lape ją supantis laukas tiesiogiai koreliuoja su realia jos aplinka ir būseną (Lebedeva, 2021). Jausmų išraiškai pavaizduoti buvo pasitelkiamos spalvos, linijos, figūros, kurias taip pat papildė ir pavadinimas „Kantrybė“, kurių visuma padeda geriau suprasti fizinę ir emocinę dalyvės būseną (Lebedeva, 2021). Ekspresyvos linijos aplink kūną sukuria tų jausmų intensyvumo pojūtį. Dalyvė taip vaizdavo savo aurą: *„pas mane čia tokia aura. Rožinė, geltona ir žalia [...] nu kaip mano gyvenimai visą laiką buvo kalneliai ir galima gyventi ir puikūs gyvenimai, bet paskui nusileidimai tokios 2sek/ a paskui vėl save paimu ir vėl į kalną. Buvo gyvenime labai daug gerų, buvo kad aš pati kalta negalėjau atleisti [...] aš pagalvoju, kad reikia trupučiuką atleisti žmonėms [...] nu čia apie vyrą sakiau, bet neatleidau, paskui galvoju, kad reikėtų“* (Janina). Vadinasi, smulkios detalės, tokios kaip širdies simbolis, apibrėžti keliai, bamba – aliuzija į nukreiptą energiją šių elementų vaizdavimui, kaip ir akiniai, akys, padažytos lūpos (šypsena), buvo vaizduojami kaip kūno ir gyvenimo konjunktūra – kitaip tariant, tai laiko juostos ir vientiso vaizdo derinys. Dalyvei tai buvo tarsi savo kūno patyrimo žemėlapis gyvenimo eigoje: *„čia akys 1sek/ operavo 1sek/ pakeitė lešiukai [...] čia operavo, čia operavo [vardina] nu čia aš parodžiau [juokiasi] svarbiausia bamba [juokiasi], kaip nebūtu, kad neskaudėtų mano viskas ten, širdis mano prie žmonių, mėgstu draugauti, pas mane daug žmonių aplink mane ir kaip neskaudėtų kaip būna dabar vot tokie skausmai [...] bet aš nu kantrybė, viskas praeina [šypsosi] ir šitas praeis ir šito skausmai [...] ir šypsena ir vėl viskas gerai kaip ten nebūtu“* (Janina). Bambos simbolis, remiantis literatūra, gali vaizduoti žmonių ir mirusiųjų karalystės ryšį (Becker, 1995), o Janinos piešinyje vaizduojamas ne tik fizinis skausmas, bet ir emocinis, kurį išpiešusi pasijuto lengviau: *„todėl šviesiom spalvom, kad aš nu atleidau, aš supratau, bet mirė [...] jis nežinojo, kad aš atleidau 1sek/ bet nedaug laiku save bloga“* (Janina). Todėl galima sakyti, kad subjektyvūs žmogaus vaizdavimo elementai Janinos piešiniuose buvo glaudžiai susiję su praeitimi (skausmas dėl santykių), dabartimi (fizinis kūno skausmas) ir vilties jausmu dėl ateities (susitikimas su šeima).

Apibendrinant, buvo pastebėta, kad linijos kokybei gali turėti įtakos dailės kaip terapijos įgyta patirtis, kitaip tariant, pirma sesija gali ženkliai skirtis nuo paskesnių sesijų dėl patiriamo nežinomybės jausmo naujoje, neįprastoje aplinkoje ir/ar situacijoje. Objektai vaizduojami centrinėje lapo ašyje gali reikšti, ne tik tai, kad jie yra svarbiausi, bet ir rodyti į ką nukreipta energija – vilties jausmo patyrimas kūrybiniame procese. Vaizduodama save ir savo kūną naudojant spalvas (geltona, raudona, violetinė), linijas, figūras ir simbolius (pavyzdžiui, širdis, bamba), tyrimo dalyvė, turinti fizinę negalią, rodė savo fizinius ir emocinius išgyvenimus patirtus gyvenimo eigoje. Vadinasi, vilties jausmo patyrimas labiausiai atsiskleidė iškomunikavus piešnio prasmę, nes tokiu būdu dalyvė pati

priėjo sau įžvalgos, kad nėra blogas žmogus, kad atleido senus skaudulius, įsivardino savo ateities troškimus ir viltis – visi šie veiksniai buvo lydimi minėtų formalių ir subjektyvių piešinio elementų.

2. Namas

2 sesija

4 sesija

12 sesija

Šiai grupei priskirtų kūrinių vienijantis objektas – namas. Atsižvelgiant į tai, kad objektų ir siužetų aktualumą galėjo lemti sesijos tema, analizuojant subjektyvių elementų kismą DT sesijų eigoje, paaiškėjo, kad namo vaizdavimas pastebimai pakito. Antroje sesijoje namas vaizduojamas viršuje, dešinėje pusėje – remiantis literatūra, toks objekto vaizdavimas erdvėje suponuoja ateities, taigi ir vilties jausmą (Abt, 2005). Šiame piešinyje vaizduojamas prisiminimas buvo įvykęs daugiau kaip prieš 30 metų, todėl galima sakyti, kad vilties jausmo patyrimas yra neatsiejamas nuo siužeto: „prieš 34 metus atnešė parodyti man [...] vot toks išpūdis [...] ilgai laukta anūkė [...] mano didžiausia dovana“ (Janina). Taip pat vaizduojama tik pastato dalis – pusė namo ir jo komponavimas dešinės pusės viršuje, sukelia ne tik trūkumo jausmą, bet ir vilties (susitikimo) troškimo pojūtį.

Ketvirtoje sesijoje, kurioje pagrindinis (pagal pavadinimą) yra šeimos siužetas, tačiau taip pat vaizduojamas namas. Sesijų metu Janina ne kartą išreiškė šeimos ilgesį ir geografinę atskirtį nuo jos, todėl savo dydžio santykiu namo elementas sukuria tolumos išpūdį piešinyje. Tokiu būdu, namas formuoja realybės ir emocinio sunkumo jausmą kairėje apačioje ir vilties, svajonės bei teigiamo požiūrio į ateitį jausmą dešinėje.

Dvyliktoje sesijoje namo vaizdavimas pakito: vietoje spalvotų pieštukų, naudojamos spalvotos kreidelės, namas pozicionuojamas centre, jo kontūras aiškiai apibrėžtas švelnia linija. Toks perėjimas nuo spalvotų pieštukų, kurie sukuria susidūrimo su emocijomis baimės jausmą, prie kreidelių naudojimo, kurios, priešingai – perteikia sunkią emocinę būseną, nes priemonę reikėjo spausti (Abt, 2005). Vadinasi, galima sakyti, kad per piešinį atsirado tiesioginis ryšys tarp fizinio kūno ir emocijų. 2 ir 4 sesijose spalva namui vaizduoti naudojama tik formai apibrėžti, o 12-oje sesijoje objektas pilnai užpildomas spalvomis bei apibrėžtas kontūras atliepia DT ciklo pabaigoje verbaliai išgrynintus asmeninius poreikius, ribas: „man iš karto krenta į akis medinis namas su šiltu stogu šiaudiniu. Todėl jos man ten šiluma labai šilta ir kvapas medinis toks jau kad jausmai 3sek/ nu ir šviesus vo šitos

langai pas mane ir kad būtų jaukumas ir židinys, kaminas [...] durys ryškesnės negu pats namas [...] atrakintos durys pas mane visą laiką [juokiasi] 1sek/ nu ir viskas man atrodo, kad aš tokia [...] aš galvojau apie nu kaip namas, tvirtai stovi tvirtai 2sek/ dabartinis laikas, kad čia stovėti dar 1sek ir žmonės, žmonės“ (Janina).

Apibendrinant remiantis dalyvės refleksija, langai, atrakintos durys – aliuzija į dalyvės atvirumą, priėmimą (prieinamumą), taigi ir socialinį poreikį (Lebedeva, 2021). Medienos kvapo akcentavimas galimai rodo Janinos ištikimybę vertybėms, kadangi, literatūroje mediena pažymima kaip seniausia ir svarbiausia statybinė medžiaga, taigi tapatinama su motiniškumu ir gyvybine galia (Becker, 1995), kurią viltingai ir akcentuoja dalyvė – norą gyventi (dar stovėti), žmonių (jos minėtų draugų) ir šeimos poreikis. Šiaudinis stogas – dalyvės asocijuojamas su šiluma, taip pat jungiantis ir vienijantis bei saugantis kitas namo dalis, elementas, tarsi nuoroda į tai, kad nepaisant savo negalios dalyvė mato savo gyvenimo kryptį, kurią palaiko viltis – galimybė puoselėti šias išvardintas vertybes.

3. Medžiai

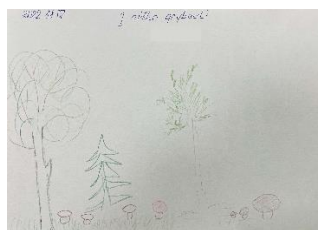
1 sesija

2 sesija

4 sesija

5 sesija

Šios grupės bendri objektai – medžiai. Pirmos sesijos vaizdinį Janina siejo su savo giminystės ryšiais, įvardino motinystės, močiutės ir proanūkio grandinę: *„jis žiūri į mane 1sek/ a man 1sek/ nu kaip, pas mane proanūkui [skaičius] metų, a man kažkokia nu motinystė, močiutės vot taip [...] ir vat žiūriu ir kokie gražūs lūpai, nosytės, vyriškumas, šypsena man vot tokie vot šitos žmogiškumo jausmas [...]“ (Janina).* Todėl pastebima, kad Janinos piešiniuose (1, 2, 4 sesijose) medžiai glaudžiai susiję su žmogaus vaizdavimu, 5 sesijos piešinyje taip pat numanomas žmogus „Į mišką grybauti“. Analizuojant Janinos kūrinius buvo pastebėta medžių judėjimo kryptis piešinyje, kuri, brėžiant numanomą rodyklę tarp šių pasikartojančių elementų, skaitoma iš kairės į dešinę (1 ir 5 sesijos) arba šie objektai vaizduojami dešinėje (2 ir 4 sesijos). Tokia įstriža linija nukreipta į viršutinį dešinį kampą literatūroje siejama su asmens evoliucija per tam tikrą laiką (angl. *development in time*) arba poreikį ir/ar galimybę tobulėti, augti (Abt, 2005). Todėl galima sakyti, kad evoliucija ir augimas atsikartoja

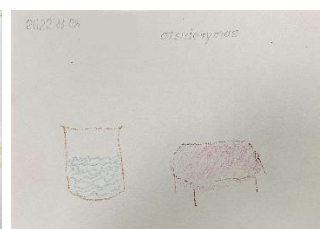
verbalinėje dalyvės išraiškoje (trys kartos), kartu atliepiant jau turimą patirtį gyvenime ir išreikštą norą jo tęstinumui. Taip pat pirmoje sesijoje dalyvė plačiau apibūdino šio iškilusio vaizdinio aplinką: „[...] *aš tai va taip įsivaizdavau reikia miško, prie upelio 1sek/ ežerėlio, kur ten maitins [...]*“ (Janina), kurioje dominuoja miškas, vanduo ir maitinanti galia – gyvybė ir saugus prieglobstis (Becker, 1995), kurį kaip mama suteikia kitiems ir kaip gavėja.

Apibendrinant atrsastas sąsajas tarp 1, 2, 4 ir 5 sesijų kūrinų, galima teigti, kad pasikartojančių elementų judėjimo kryptis į dešinę arba vaizdavimas dešinėje pusėje siejamas su teigiamu požiūriu į ateitį (Abt, 2005), o samplaika su žmogaus (šėimos) vaizdavimu gali rodyti dalyvės gyvenimą į šviesiąją pusę pakylėjančias sąsajas su jais. Vadinas, vilties jausmo išgyvenimas Janinai galėjo būti glaudžiai susijęs su jos artimųjų vaizdavimu piešinyje (per asociacijas – 1 sesijoje, per prisiminimus – 2 ir 5 sesijoje bei įvardintą svajonę 4 sesijoje).

4. Stalas

4 sesija

6 sesija

Šią grupę vienijantis objektas – stalas. Janinos refleksijose „stalas“ buvo dažnas leitmotyvas, naudotas abibūtinti šeimos bendrystei, tačiau kartu ir vilties išraiška (4 ir 6 sesijos). Taigi stalas Janinai – šeimą vienijantis objektas (4 sesija): „*mano didžiausia svajonė, kad visi susirinktų už stalo pas mane [skaičius] anūkai, [skaičius] proanūkai [...] vot taip čia*“ (Janina). Terapinio proceso metu Janina ne kartą išreiškė šeimos ilgesį ir geografinę atskirtį nuo jos, tačiau jos neapleido viltis dėl susitikimo. Šiuos aspektus dalyvė vaizduoja 6 sesijos piešinyje kaip aiškiai išgrynintus, du atskirus polius – objektais: stalo ir puodo pavidalu, kurie, anot dalyvės išreikšto vilties jausmo, norėtų, kad susijungtų (t.y. pastatyti puotą ant stalo): „*aš kaip šito puodą, bet nepilną 2sek/ svajojau pastatyti šitą puodą 1sek/ i kad būtų šeima aplink 2sek/ ir tada pas mane šitas puodas mano visas jausmas, meilė ir taip toliau būtų pilnas [...] vandens puotis pastatyti gėlių ir taip toliau [...] bet jis nepilnas todėl, kad man trūksta [...] aš mėgėja, kad aplink mano būtų šeima*“ (Janina). Dalyvė simbolizuoja vandenį siedama jį su savo jausmais ir viltimi juos užpildyti. Literatūroje taip pat vanduo siejamas su „visų galimybių išsipildymu“, taigi – vilties jausmu (Lapinskienė, 2002). Be to, „vanduo yra vienintelis

skystis galintis užpildyti okeanus“ (Becker, 1995), kitaip tariant, kaip ir Janinos vertybės – šeima, šiame piešinyje vienintelė galinti pripildyti jos jausmų ąsotį.

Apibendrinant, 4 ir 6 sesijų kūrinuose jaučiamas stiprus vilties jausmas išreikštas skirtingai: 4-oje „Ateities šventė“ vizualizuojama svajonė, o 6-oje pavadinimu „Atsidavimas“ jaučiama ir viltis į ateitį (pusiau pilnas ąsotis) ir tuštumos jausmas dabartyje (objektai centrinėje kompozicijoje atskirti). Literatūroje taip pat randama, kad stalas simbolizuoja vienybę ir savitarpio supratingumą (Lapinskienė, 2002).

Apibendrinant Janinos piešinių analizę, galima teigti, kad šio negalią turinčio asmens piešinius vienija tokie formalūs elementai kaip: trumpos linijos pereinančios į ilgesnes ir vientisesnes; priemonių kismas, nuo jausmus kontroliuojančių spalvotų pieštukų prie jausmų išveiką skatinančių spalvotų kreidelių; kompozicijos perėjimas nuo fragmentinės iki centrinės, sukuriančios aiškumo ir konkretumo – vidinių išgyvenimų įsivardinimo sau, pojūtį; spalvos naudojimas tik formai apibrėžti perėjimas prie visiško objektų nuspalvinimo. Plokščias (dvimatės kompozicijos) vaizdo perteikimas taip pat gali būti negalią turinčių asmenų, kaip kūrėjų, vaizdavimo būdas, kadangi taip lengviau perteikti mintis. Analizuojant pasikartojančius subjektyvius formalius elementus buvo pastebima, kad negalią turinčios dalyvės vilties jausmas perteikiamas suteikiant piešiniui vidinę asmeninę prasmę: žmogaus, stalo, medžių (miško), namo pasikartojantys objektai ir simboliai juose.

3.3.2. Aurimo piešinių analizė

Aurimas dalyvavo 7 sesijose iš 15, dvi apšilimo instrukcijos jam buvo adaptuotos individualiai (žr. Priedą Nr. 7), todėl šie kūriniai yra laikomi autoriniais, paskutinės (15 sesijos) metu buvo sukurti 2 piešiniai, taigi iš viso analizuojami 10 Aurimo kūrinių.

Aurimo formalių piešinio elementų analizė (žr. Priedą Nr.7) atskleidė, jog popieriaus krypties pasirinkimas pasiskirstė tolygiai (5 horizontalūs ir 5 vertikalūs). Dominavo centrinė perspektyva, dažnai simetriška, o objektai viso kūrinių ciklo metu buvo vaizduojami dvimatėje plokštumoje.

Išanalizavus Aurimo kūrinių formalius elementus, svarbus ir nepakitęs aspektas buvo pastebėtas linijos atžvilgiu, kuri taip pat tęsėsi per visą DT ciklą. Linijos kokybė pasižymėjo smulkiais brūkšneliais, trūkinėjančiomis, viena ant kitos sloksniuojamomis linijomis, štrichais bei išlikusiu dėmesiu smulkioms detalėms. Tam įtakos galėjo turėti Aurimo, kaip kūrėjo, piešimo strategija kopijuojant paveikslėlius sąmoningai išsirinktus juos iš interneto: „*nu man lengviau tada nupiešt nes iš galvos man labai sunkiai kažkaip*“ (Aurimas).

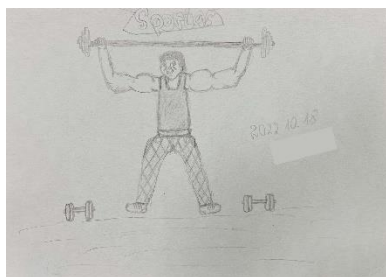
Svarbu pabrėžti, kad išanalizavus grynas formas Aurimo piešiniuose paaikėjo, kad po antros sesijos (Aurimo pirmosios), kuriai jis pasirinko paprastą kietą pieštuką – sekančiose sesijose ši priemonė nebeprisikartojo. Toliau jo naudojamose neištrinamose priemonėse taip pat pastebimas kismas jų skaičiaus atžvilgiu ir kolorito lygmenyje. Vienspalviai piešiniai vyravo pradžioje (2.1., 2.2., 4, 6, 12 sesijose), vėliau buvo naudojamos mažiausiai 2 ir 3 spalvos bei priemonės (8.1., 8.2., 14 sesijose) ir galiausiai priemonių bei spalvų skaičius išaugo iki 4 (15 sesija).

Aurimas į visas sesijas atvyko laiku, noriai įsitraukė į kūrybinį procesą ir gilinosi į DT instrukcijas. Pradžioje, refleksija Aurimui kėlė iššūkių, tačiau vėliau pats save įsivertino kaip įveikusį šį išbandymą: „įveikiau savo gal šnekėjimo baimę. Ir piešimo ir šnekėjimo baimę“ (Aurimas). Be to, pasibaigus DT sesijų ciklui jis pats išreiškė poreikį ilgalaikiai dailės terapijai: „trūksta dar, nors pusę metų, daugiau dar“ (Aurimas), todėl dalyvio įsitraukimą į DT procesą, kaip tyrėja, vertinu maksimaliai.

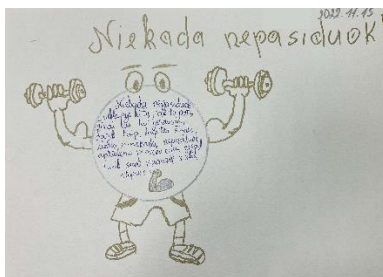
Pasirinktų subjektyvių formaliųjų elementų analizė.

Analizuojant Aurimo piešinius grupėmis buvo svarbu išskirti dažniausiai pasikartojančius elementus ir/ar temas. Šio dalyvio turinčio negalią kūrinis galima suskirstyti į 3 grupes: 1. Portretai; 2. Rankos – atrama ir stiprybė; 3. Kelias – viltis – ateitis.

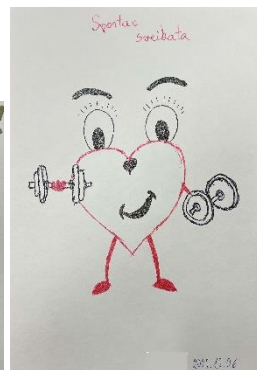
1. Portretai

2 sesija

8 sesija (8.1.)

14 sesija

Šią grupę vienijantis subjektyvus formalus elementas – „aš“ vaizdinys arba, kitaip tariant, portretas. Išanalizavus piešinius, buvo pastebėta, kad antroje sesijoje (Aurimo pirmoje) pasirinktas paprastas pilkas, kietas pieštukas portreto vaizdinyje nebuvo tęstinis, t.y. laipsniškai perėjo į kitas priemones. Paveikslas, kuriame naudojamas paprastas kietas pieštukas, sukelia stiprų kontrolės ir nerimastingumo pojūtį, kurį galėjo nulemti iš mokylos atsineštas požiūris į dailę: „mažiausio nebuvo balo, vien dešimtukai pas mane“ (Aurimas). Tą rodo ir skrupulingas detalių išbaigimas bei piešimas

kopijuojant paveikslėlius iš interneto. Atsižvelgiant į tai, kad toks pasirinkimas buvo tik pirmos sesijos metu, kuomet dalyvavimas tyrime galėjo kelti daugiausiai dviprasmiškų emocijų, literatūroje buvo atrasta, kad paprastas pieštukas gali rodyti vengimą įsipareigoti savo piešinio turiniui (Abt, 2005), ko pasekoje spalvų neutralumas taip pat pateisintų šias priežastis (žemas atsakomybės už savo piešinį lygis). Tačiau, atsižvelgiant į dalyvio pastangas kruopščiam vaizdavimui, pieštukas taip pat gali parodyti, kad dėmesys sutelkiamas į pagrindinius to, kas buvo norima pavaizduoti, bruožus, stengiantis sukurti paveikslą, kuris būtų kuo panašesnis į vidinio pasaulio vaizdą (Abt, 2005). Vis dėlto, brūkšninė linija (2, 8 ir 14 sesijose) sukuria jausmą, tarsi būtų baiminamasi nepataikyti, kur reikia, todėl dalyvis daug kartų sustojo tam, kad pasitikrintų, kas rodo didelį nerimastingumą (Vengeris, 2008).

8-oje sesijoje vis dar pastebimas nerimastingumas linijos struktūroje, be to, kadangi sesijos tema nereikalavo piešti portreto, tačiau dalyvis vėl vaizdavo save, galima sakyti, kad tokiu būdu atsispindi kontroliuojamos emocijos ir išmoktas vaizdavimas. Kita vertus, priešingai – atsižvelgiant į pavadinimą „Niekada nepasiduok!“, portreto vaizdavimas gali būti save išreiškiantis ir motyvuojantis. Šioje sesijoje akivaizdus naujų priemonių panaudojimas, kurios taip pat yra neištrinamos, sukuria drąsos ir laisviškos savo emocijų išlaisvinimo įspūdį, vilties jausmo potencialą.

14-oje sesijoje pastebimas stiliaus pokytis tiek simbolinio vaizdavimo, tiek priemonių bei spalvų pasirinkimo atžvilgiu. Spalvotais tušinukais perteikiamas juodos ir raudonos spalvų derinys kuria dvejopą jausmą. Raudona – dėl savo gyvybingumo kelia teigiamos energijos ir perversmo jausmą, kuris gali suteikti gyvenimą (Abt, 2005) – tai gali būti Aurimo vilties jausmo išraiška per piešinį. Tačiau raudonos ir juodos spalvų sąveika kuria grėsmės jausmą, dvejonę ar baimę. Raudona ir juoda kartu sukuria „norų išdidinimo“ įspūdį, kitaip tariant, „tikrovės dramatinizavimo“ jausmą (Lebedeva, 2021), kuris gali rodyti vilties slopinimą pašąmoningame lygmenyje arba beviltiškumą dėl savo troškimo neišsipildymo baimės (piešinyje vaizduojamas ant kojų stovintis žmogus – tarsi išreikšta viltis atsistoti).

Vietoje kūno vaizduojama širdis – žmogaus jausmų centras, rodantis meilę, džiaugsmą, nuoširdumą (Lapinskienė, 2002), dalyviui šis piešinys simbolizuoja jo geros būklės sveikatą ateityje: „*aš ateityje būsiu sportuojantis, toliau siekiantis savo tikslų, nepasiduodantis, viską naują išbandantis* 2 sek/ *sveikas [...] širdis apie sveikatą, nu kaip ir rašo ir apie sportą ir apie sveikatą, nes jeigu sportuosi būsi kaip ir sveikas, sveikesnis negu nesportuojantis [...] ir kad myliu sportą ir kad sveikesnis būsiu*“ (Aurimas). Svarbu paminėti, kad baigęs piešti, dalyvis besiklausydamas kitų refleksijos, paėmė raudoną tušinuką ir ėmė ryškinti kojas. Paklausus jo apie tai, dalyvis išreikškė

vilties jausmą: „kas dingę tą reikia dabar iš naujo stiprint. [...] kad ateity vis tiek ateis ta diena kai vaikščiosiu, jau čia atsistojęs“ (Aurimas). Apjungus refleksiją su formaliais elementais buvo pastebėta, kad raudonos ir juodos spalvų derinys gali būti glaudžiai susijęs su dalyvio troškimu. Juodos spalvos egzistavimas gali reikšti pasąmoningai suvokiamą šios svajonės realybės neatitikimą: „normalūs raudonos troškimai dėl juodos spalvos virsta griežtais ir atkakliais reikalavimais“ (Lebedeva, 2021), kuriuos dalyvis galimai kelia sau. Kita vertus, piešinyje indikuojamas vilties jausmas rodo teigiamą požiūrį į ateitį bei viltiškumą, kuris veda jį į priekį ir neleidžia pasiduoti.

Apibendrinant galima sakyti, kad vilties jausmo patyrimą per piešinį Aurimas pateikė pakankamai atvirai ir konkrečiai, tačiau to vaizdavimo būdas pakito nuo kontroliuojančio iki simbolinio mąstymo, kuris sukuria išsilaisvinimo iš susikaustymo jausmą bei rodo padidėjusį asmens kūrybiškumą (14 sesijoje): „dapiešiau akis, galvojau linksmesnis, nes vien širdis tai nelabai aišku, čia linksmi jau su akim, su nuotaika sportuoti, nieks manęs nevertė [...] nieks už tave nieko nepadarys, tik pats gali“ (Aurimas). Vadinasi, kontroliuojamos emocijos gali kilti dėl baimės susidurti su tikrove (Abt, 2005); o baimės įveikimas gali rodyti dalyvio atvirumą – išreikštą vilties jausmo patyrimą, kuri atskleidė aptartų formalių elementų kaita, dailės terapijos proceso eigoje: iš paprasto kieto pieštuko prie spalvotų tušinukų; iš bespalvio piešinio pereita prie idėjos išraiškos per spalvą (8 ir 14 sesija); iš siauro ir emocijas slopinančio vaizdinio (2 sesija) prie gilesnės reikšmės suteikimo piešiniui per metaforas ir/ar simbolinį mąstymą (14 sesija).

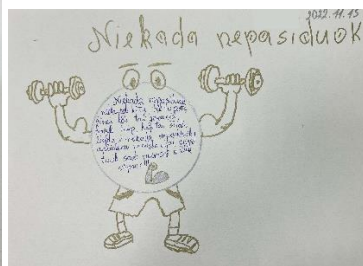
2. Rankos – atrama ir stiprybė

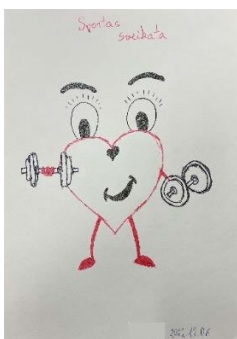
2 sesija

4 sesija

8 sesija (8.1.)

14 sesija

15 sesija

Šiai grupei priskirtų kūrinių pasikartojantis objektas – rankos ir jose laikomi daiktai bei jų sąsaja su stiprybe. Piešimas kopijuojant paveikslėlius iš interneto buvo aptartas supervizijų metu ir siejamas su išorinės paramos poreikiu, o analizuojant piešinius buvo pastebėta, kad tai glaudžiai susiję su pasikartojančių elementų vaizdavimu: objektais rankose. Literatūroje aptinkama, kad daiktai, kuriuos žmogus laiko rankose rodo poreikį į kažką atsiremti (Lebedeva, 2021), kaip ir vaizdą kopijuoti, o ne „piešti iš galvos“: „nu man lengviau tada nupiešt nes iš galvos man labai sunkiai kažkaip. [...] atsiremi ir tada gali judėt toliau“ (Aurimas). Kitaip tariant, išoriškai pozicionuojama dalyvio stiprybė gali rodyti siekimą išvengti problemų, tačiau piešinyje ir kūrybiniame procese atsiskleidė papildomos išorinės atramos svarba, jautrumas, vidinių resursų – stiprybės reikalaujantis vilties jausmas (rankose vaizduojami svarmenys), kad turėti jėgų teigiamai žvelgti į savo ateitį. Vadinasi, galima teigti, kad vilties jausmą turintis dalyvis savo energiją nukreipė ne į tai, ką prarado, o persijungė ir pakeitė tai kita veikla (Lebedeva, 2021). Aurimo atveju – sportu, kurį piešinyje vaizduoja užrašais ir rankose laikomais svarmenimis ir/ar vidinės stiprybės simboliu: „šypsena, kad laimingas sportuoju 1sek/ laimė, kad neliūdnas sportuodamas, visą laiką sportuoji su nuotaika, linksmas, ne taip kad apsiverkęs sportuoji per prievartą [...] sportuoji, sunku, norisi sustot pailsėt, bet ne, negali, toliau vis tiek važiuoji, nors ir skauda vos neverki, vis tiek toliau važiuoji, nepasiduot [...] suteikia stiprybę“ (Aurimas). Taigi kita veikla (sportas, kuriuo jis gali užsiimti turėdamas fizinę negalią) ir atramos suteikimas sau (piešimo proceso palengvinimas kopijuojant) įgalino dalyvį pasijusti savarankišku, ko pasekoje tik įgavus pasitikėjimo savimi, vilties jausmas, turint negalią, jį vedė į priekį išbandyti dar daugiau: „kitais metais jeigu būsi mėginšim viską. Eis jau tas ką nemėginau va dažai eis ir flomasteriai“ (Aurimas).

Analizuojant elementų išsidėstymą dalyvio kūriniuose, pastebėta, kad šioje grupėje dominuoja centrinė kompozicija. Viena vertus, vaizdinio erdvė centrinėje lapo ašyje gali atspindėti vaizduojamo turinio kontrolę, kita vertus, gali rodyti pasirengimą priimti tai, kas nauja ir ateina iš vidinio pasaulio (Abt, 2005). Todėl galima teigti, kad negalią turinčio dalyvio erdvės paskirstymas piešinyje rodo, kas

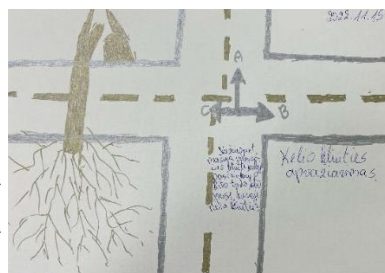
jam svarbu. Be to, tai, kas nupiešta centre, sukuria jausmą, kad tokiu būdu dalyvis rodo problemos esmę ir/arba tai, kas yra aktualu esamuojų laiku, nes centrinė ašis galimai simbolizuoja dabartį (Lebedeva, 2021).

Apibendrinant galima teigti, kad į viltį orientuota terapija negalią turintiems dalyviams suteikė galimybę gauti atramą iš išorės, jeigu jiems to reikėjo, ko pasekoje, dalyviai galėjo patirti, kad iš tikrųjų atrama slypi jų viduje. Kadangi dailė jiems padėjo pasijusti įgalintais išreikšti save, DT buvo priimta kaip komunikacijos būdas padedantis kultivuoti emocinį augimą, svarbų negalią turinčių dalyvių visapusiškai sveikatos gerovei: „*tas kalbėjimas apie jausmus naudinga vis tiek tu pasakoji iš širdies. Ir pačiam gal lengviau, išsipasakoji*“ (Aurimas). Todėl galima sakyti, kad vilties jausmo patyrimui vystytis padėjo galimybė saugioje terapinėje aplinkoje pabūti tikroju savimi – pripažinti savo vidinį pasaulį, viltis ir jausmus (tiek grupėje, tiek sau).

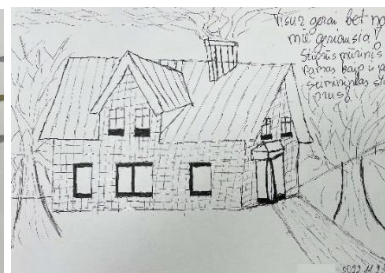
3. Kelias – viltis – ateitis

6 sesija

8 sesija (8.2.)

12 sesija

Šiai grupei priskirtų kūrinių pasikartojantis subjektyvus formalus elementas yra kelias ir jo sublimacija į iš „kelio“ virstančią temą – ateitį ir ją formuojantį vilties jausmo patyrimą. Kelias nuo priešistorinių laikų simbolizuoja žmogaus gyvenimą (Becker, 1995), todėl analizuojant negalią turinčių dalyvių vilties jausmo fenomeną buvo svarbu atpažinti šio dalyvio ikonografinio elemento – kelio, netiesioginį (6 sesijoje) ir tiesioginį (8 ir 12 sesijose) vaizdavimo būdą. 6-oje sesijoje netiesiogiai pavaizduotos kelio struktūros (dvi horizontalios linijos) išilgai kertančios popieriaus lapą sukuria judėjimo jausmą. „Judėjimas visada rodo ateitį“ (Abt, 2005), todėl ateities ir kelio judėjimo į priekį motyvas atspindi dalyvio teigiamą požiūrį į savo ateitį: „*nugalėtojo, kad tu nepasidavei ir dar ji simbolizuoja mane, kad aš nepasiduodu, visą laiką į priekį judu [...] kitais metais vėl laukia tas pats, mėginsim vėl pirmą vietą paimt*“ (Aurimas). 6-oje sesijoje nėra aiškios krypties į kurią pusę kelias nukreiptas, todėl, viena vertus, judėjimas į kairę gali rodyti šio dalyvio pastangas susigrąžinti praeityje prarastus dalykus (kas lėmė jo fizinę negalią), tačiau Aurimas šias linijas piešė iš kairės į

dešinę, todėl remiantis šio proceso stebėjimu ir kitų autorių atradimais, judėjimas šia kryptimi gali atspindėti sąmonės progresavimą ir/arba nusistovėjusią rutiną (Abt, 2005). Remiantis šio dalyvio turinčio negalią refleksijomis, galima teigti, kad nepalūžti jam padeda disciplina, o vilties jausmą rodo judėjimo kryptis vedanti į priekį (kaip piešinyje taip ir gyvenime).

Toliau, tiesiogiai vaizduojamas kelias atliepia sesijos tikslą (žr. Priedą Nr. 1), tačiau svarbu užtvirtinti, kad dalyvis vaizdavo būtent kryžkelę (8 sesija). Toks kelio vaizdinys gali būti aliuzija į perėjimą iš vienos gyvenimo fazės į kitą (Lapinskienė, 2002). Kitaip tariant, perėjimą į etapą, kuriame tiriamojo gyvenimas tęsiasi jau su įgyta fizine negalia. Tą gali paantrinti ir nulūžusio medžio vaizdavimas, kaip kliūtis kelyje, kurio sąveika su kryžkele reikštų „vitališkųjų medžio galių“ (Becker, 1995), kurias siejant su Aurimo kūno dalimis, atpažinimą, kaip kai kurių fizinių funkcijų praradimą (Vengeris, 2008). Šiame piešinyje pateikiamas vaizduojamų rodyklių aprašymas: „*važiuojant mašina pamačius kliūtį kelyje pasirinksiu kito tada kelio pusę kurioje nėra kliūties*“. Taigi anot Aurimo, turinčio fizinę negalią, vilties jausmas – tai teigiamas požiūris į ateitį, kuris priklauso nuo jo paties pasirinkimų.

DT ciklui einant į pabaigą, Aurimo kelio raida transformuojasi į takelį, vedantį į namą (12 sesija). Namas kaip subjektyvus formalusis elementas reprezentuojamas kaip tvirtas (sulipdytas iš plytų), aiškiai parodytas (atsiranda perspektyva), užimantis didžiąją lapo dalį centrinėje ašyje, todėl galima sakyti, kad takelis vedantis į namą, šiam dalyviui, padeda vizualiai išreikšti paties namo reikšmingumą autoriui: „*tvirtas, išmūrytas tvirtai 2sek/ nieks nenustums jau jo, nieks nepatrauks iš kelio tokio namo. Tvirtas, didelis, erdvės daug, aš ten gyvenu. Pusė būtų sporto salė, pusė gyvenama. [...] vienas tai ne, reikia kažką vis tiek 1sek/ vienam per daug tiek vietos 1sek/ norėtūsi, kad būtų 1sek/ šeima visa 1sek/ vienam per daug namo, ką tu su tuo namu darysi. [...] sanatorijoj gerai irgi, bet vis tiek norisi namo [apie pavadinimą „Visur gerai, bet namie geriausia“]*“ (Aurimas). Be to, autorius akcentuoja savęs, kaip namo, stiprybę, todėl svarbus grįžimo namo elementas, kaip saugios vietos įvardinimas bet ir savo tapatybės įtvirtinimas dabartyje bei viltis ateityje turėti šeimą, rodo ryžtą ir pasirengimą. Literatūroje, takelis link namo gali rodyti piešinio autoriaus buvimą pasirengusiu užmegzti santykius su naujais žmonėmis (Lebedeva, 2021), o perspektyvos atsiradimas piešinyje simbolizuoja pasikeitusį pasaulio matymą (Abt, 2005). Vadinasi, šioje sesijoje pastebėtas kelio vaizdavimo kismas, pokytis perspektyvos atžvilgiu ir piešinio kolorito specifika: „*nespalvinau, juoda balta. Pilkas namas tiesiog*“ (Aurimas), galimai rodo ribą, kurią apjungia baltos ir juodos spalvų derinys, kuomet balta – jau žinoma praeitis ir dabartis, o juoda – dar nežinoma ateitis ir/ar šiuo atveju, išreikšta viltis (Lebedeva, 2021).

Apibendrinant šią piešinių grupę, pasikartojančio objekto – kelio raida ir kismas, galima sakyti, buvo glaudžiai susijęs su šio dalyvio gyvenimo eigoje patirtais išgyvenimais įgytos fizinės negalios atžvilgiu, susitaikymu ir savo ateities vertinimu bei požiūriu į savo gyvenimą apskritai. Todėl remiantis Aurimo refleksijomis ir kitų autorių išvadomis, šią piešinių grupę galima apibūdinti pagal seką: kelias (pasikartojantis objektas), viltis (požiūris vedantis į priekį), ateitis (teigiamas požiūris į gyvenimą).

Apibendrinant Aurimo piešinių analizę, galima teigti, kad formalieji elementai, tokie kaip paprasto kieto pieštuko pasirinkimas pirmos sesijos metu, galimai rodė emocinį uždarumą, kuris perėjo prie spalvotų tušinukų, vadinasi, atsirado ir spalva ir neištrinamos priemonės (pastebėtas priemonių ir naudojamų spalvų skaičiaus pokytis: nuo vienos priemonės ir spalvos pradžioje (2 sesija) iki 4 spalvų ir 4 skirtingų priemonių ciklo pabaigoje (15 sesija)), kurios atliepė didėjančią ryžtingumą ir pasitikėjimą savimi, atsispindintį šio dalyvio piešiniuose. Taigi koloritas kito iš bespalvio į spalvomis išreikštas idėjas (mėlyna, juoda, juoda-raudona, sidabrinė, auksinė, geltona bei žalia apšilimo metu). Linijos kokybė išliko brūkšninė ir sluoksniuojama – tam įtakos galėjo turėti Aurimo, kaip kūrėjo piešimo strategija kopijuojant paveikslėlius iš interneto. Storos, paryškintos linijos (8.1., 8.2. ir 14 sesijos piešiniuose) – žmogaus, siekiančio tikslų, turinčio ryžto, požymis (Lebedeva, 2021). Kaip pastebėta iš Aurimo refleksijų ir piešinių formalių bei dažniausiai pasikartojančių elementų evoliucijos, galima sakyti, kad kūrybiniame procese atsiskleidė ir didėjo šio dalyvio tikslus žinojimas, ko nori iš gyvenimo. Išlikęs plokščias objektų vaizdavimo būdas (angl. *aspective*) gali būti pasirinktas dėl tiesioginės dalyvio reikšmės suteikimo pabrėžiant vaizduojamų elementų svarbą (Abt, 2005), tačiau 12 sesijoje atsiradusi perspektyva taip pat gali būti aliuzija į norą parodyti objektą iš visų pusių (tikslingai nurodant jo reikšmingumą), bet tai galėjo nulemti ir jau minėta dalyvio piešimo strategija. Išanalizavus šio negalią turinčio dalyvio erdvės pasiskirstymą piešinyje buvo pastebėta, kad tai, kas nupiešta centre, tokiu būdu vaizduojama, kas jam svarbu, rodo problemos esmę ir tai, kas yra aktualu dabartyje arba žvilgsnis į ateitį (viltiškumas). Išanalizavus pasikartojančius subjektyvius formalius elementus buvo pastebėta, kad įgytą fizinę negalią turinčio dalyvio vilties jausmas perteikiamas suteikiant vaizdiniui papildomą – simbolinę asmeninę reikšmę: vaizduojant savo portretą (nuo uždaro iki gilaus ir atviro savęs perteikimo piešinyje), rankų (atramos ir stiprybės simbolio) bei kelio, kaip vilties ir ateities sąsajos, ir reikšminių simbolių juose. Dėmesys detalėms ir žodžių naudojimas piešiniuose po visų kūrinių ciklo analizės, pastebėti kaip aliuzija į perfekcionizmą (Vengeris, 2008) ir/ar nepakankamą pasitikėjimą savo piešimo įgūdžiais (Lebedeva, 2020), tačiau norėjimas papildomai paaiškinti piešinio turinį taip pat rodo jo svarbą ir padidintą poreikį savirealizacijai.

Vadinasi, galima teigti, kad į viltį orientuota dailės terapija, šiam negalia turinčiam dalyviui, suteikė pasitikėjimo savimi: „*įveikiau savo gal šnekėjimo baimę. Ir piešimo ir šnekėjimo baimę*“ (Aurimas), padėjo pasijusti įgalintam išreikšti save fiziškai (per piešinį) ir atsiverti emociškai.

3.3.3. Eglės piešinių analizė

Eglė dalyvavo 13-oje sesijų iš 15, todėl iš viso analizuojami 13 jos kūrinų.

Eglės formalių piešinio elementų analizė (žr. Priedą Nr.8) atskleidė, kad jos piešiniuose dominuoja centrinė, uždara, dažnai simetrinė kompozicija ir horizontali lapo padėtis. Vaizdavimas plokščias (lygiagretus popieriaus lapui), vadinasi, dominavo centrinė perspektyva, išskyrus 5 sesiją, kurioje perspektyva buvo kuriama objektų dydžio santykiuje.

Taip pat buvo pastebėta, kad iš stipriai lūžinėjančios, trūkinėjančios linijos ir sluoksniuojamų mažų brūkšnelių piešiniuose (1, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10 sesijos) jaučiamas kismas link susiraizgiusios ir kartu švelnios eskizinės linijos (5 sesijoje) ir dalinai vientisos, kuomet trumpos linijos sąveikauja su naujai atsiradusiomis vientisomis, aiškiais linijomis (11, 12 sesijos). Galiausiai, jaučiamas stiprus perėjimas prie aiškios struktūros, išgrynintų vientisų linijų (13 ir 14 sesijos). Be to, pastarosiose sesijose, skirtingai nei iki jų, išsiskiria tai, kad objektai vaizduojami tiesiogiai, konkrečiai – galimai tai reiškia, kad Eglė per kelis ciklus (7, 13, 14 sesijos) sufokusavo tai, kas jai svarbiausia. Be to, iki tol vyravo didelis dėmesys smulkioms detalėms, o išgryninti objektai, priemonės ir spalvų tinkamumas bei galiausiai pilnai nuspalvinti elementai (13 ir 14 sesijose) tai patvirtina.

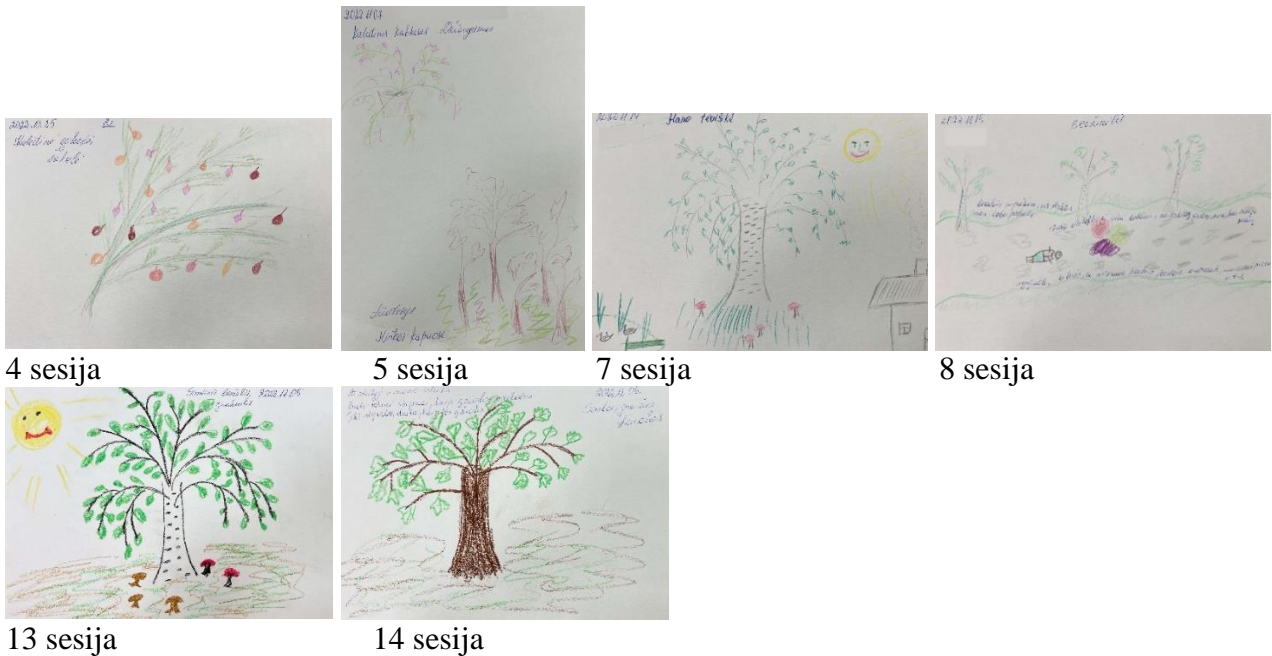
Priemonės kito mažiau, tačiau taip pat pastebimas perėjimas link DT sesijų ciklo pabaigos. Pradžioje Eglė piešė derindama spalvotus pieštukus su paprastu kietu pieštuku, pridėdama spalvotos kreidelės akcentus (1, 3, 6 sesijos). Vėliau, priemonių naudojimas išgryninamas iki spalvoto ir paprasto pieštukų, dominavusių didžiąją sesijų dalį (4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12 sesijose), o ciklo pabaigoje įvyko išgryninimas nuo prieš tai buvusios tik akcentine priemonės, iki vienos ir pagrindinės priemonės – spalvotų kreidelių (13 ir 14 sesijose).

Eglė nebuvo aktyviausia dalyvė ekspresyviaja prasme, tai galėjo būti susiję su jos įgyta psichine negalia. Daugiausia klausydavo ką kalba kiti, nors į diskusiją įsitraukdavo pagal nuotaiką. Į piešimo procesą įsitraukdavo maksimaliai, drąsiai klausdavo, jei kildavo neaiškumų, taip pat retai, tačiau savanoriškai pradėdavo refleksiją grupėje ir noriai lankė DT sesijas.

Pasirinktų subjektyvių formaliųjų elementų analizė.

Analizuojant Eglės piešinius grupėmis buvo svarbu išskirti dažniausiai pasikartojančius objektus ir/ar temas. Šios dalyvės turinčios negalią kūrinis galima suskirstyti į 3 grupes: 1. Medžiai; 2. Žmogaus vaizdavimas; 3. Namai. Toliau aprašomi ypatumai pastebėti šių grupių piešiniuose.

1. Medžiai

Šiai grupei priskirtų kūrinių vienijantis objektas – medis. Analizuojant šią Eglės piešinių grupę, pirmiausia buvo pastebėta medžio, kaip subjektyvaus formalaus elemento, raida: nuo dekoruotos medžio šakos (4 sesija) fiksuojamas stiprus perėjimas iki maksimaliai išgryninto vaizdinio – natūraliai augančio vientiso medžio (14 sesija). Pasikartojančio objekto vaizdavimas piešiniuose varijuoja nuo medžio, kaip antrinio elemento piešinio visumoje (4, 5 ir 8 sesijos) ir medžio, kaip centrinio objekto (7, 13 ir 14 sesijos).

Medžio šaka 4 sesijoje pasižymi aukštu piešinio konkretumu, kuomet objektas centre papildomai paaiškintas žodžiais: „Kalėdinė eglutės šakelė“ – taip susidariusi vienodų detalių gausa gali rodyti mąstymo konkretumą (Vengeris, 2008). Tam antrina ir spalvotų pieštukų naudojimas, kadangi, šiuo atveju, net esant spalvotam piešinio pateikimui, jaučiamas emocinis uždaramas (Abt, 2005), todėl kyla jausmas, kad po šiuo vaizdiniu gali slypėti kažkas daugiau nei tai. Tuo tarpu 5 ir 8 sesijose medžio vaizdinys atspindi emocijas. Objektai išsidėstę aiškiai apibrėžtose ir skirtingose lapo vietose – „Kalėdinis kaktusas Džiaugsmas“ kairėje pusėje viršuje ir „Liūdesys Miškas kapuose“ dešinėje pusėje apačioje (5 sesija). Pirmu atveju tokia objekto padėtis gali rodyti dvasines, tikėjimo

ir/ar vilties apraiškas, o antro objekto padėtis gali rodyti sąmonėje slypinčius instinktus, ryšį su motina gamta ir/ar moteriškumu (Abt, 2005). Taip pat pastebėtas linijos kokybės pokytis išskirtinai 5 sesijos piešinyje, kuomet eskizinės ir daugybinės linijos sukuria nerimastingumo jausmą (Vengeris, 2008). Dalyvės refleksija atspindi piešinio dualumą: „*man labai patiko užduotis [...] aš nupiešiau piešinėlį „Kalėdinis kaktusas“, rūžava spalva čia žydinti kaip, lapeliai, labai patenkinta 1sek/ o apačioj 2sek/ miškas kapuose. Šiandien yra 30 dienų kaip mano [įvardintas asmuo] mirė. Man ta [asmuo] buvo kaip mama. Vot mes šiandien važiuojam į tuos kapelius, į [minima vietovė]. [...] man taip nepatiko tos kapinės [vietovė], tai ten medžiai tokie vat pavaizdavau mišką [...] ir vot man taip gaila buvo palikt tą [asmuo] tokiam miške, man taip baugu buvo po tų laidotuvių“* (Eglė). Todėl galima sakyti, kad pastebimas emocijų raiškos pokytis, kuris atsiskleidė per tos pačios priemonės (spalvotų pieštukų) skirtingą linijos plastiškumą bei paties medžio vaizdinio pateikimą: nuo atskiros šakos (4 sesija) perėjimas prie pilno medžio vaizdavimo vingiuotomis daugybinėmis linijomis (5 sesija), iki aiškaus medžio vaizdinio tiesiomis linijomis ir išreikštomis šaknimis (8 sesija): „*berželiai nėra sodinami šalia kelio, bet man labai patinka medis berželis“* (Eglė). Matomos šaknys piešinyje gali būti interpretuojamos kaip asmens santykio su praeitimi ir/ar šeima, rodiklis (Vengeris, 2008). Todėl remiantis šios dalyvės refleksijomis, galima teigti, kad toks medžio vaizdavimas atspindi jos psichinei negaliai būdingus bruožus, darančius įtaką jos nuotaikai, taigi ir požiūriui į gyvenimą (energija nukreipta į praeitį). Kita vertus, toks medžio vaizdavimo pokytis (lyginant su 4 sesija) atskleidė ir vilties jausmo patyrimą emocijų raiškos atžvilgiu. Dalyvės piešiniai esti gilūs, turintys suteiktą prasmę (5 ir 8 sesijos), bei vaizduojantys malonius prisiminimus, kurie dalyvei kėlė šypsena, iš jų sėmėsi stiprybės ir vilties (7, 8, 13, 14 sesijos).

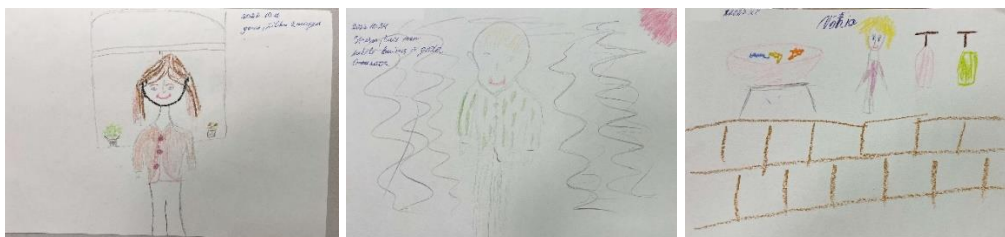
Medžio, kaip centrinio objekto vaizdavimas taip pat pastebimai kito. Didelis skaičius detalių pastebimas 7 sesijoje sukuria neaiškų įspūdį, kas piešinyje svarbiausias, nors centrinė figūra užima didžiąją lapo dalį. Tačiau piešinio kraštovaizdžio detalumas taip pat gali rodyti dalyvės emocionalumą ir jautrumą mažoms detalėms – energija nukreipta į aplinką (Lebedeva, 2021). 13-oje sesijoje pastebimas išorinių detalių mažėjimas ir centrinės figūros – medžio (vidinių jausmų) akcentavimas. Keletas detalių, tokių kaip grybai aplink medį gali rodyti siekį pasidalinti savo išgyvenimais (Vengeris, 2008). Dalyvės refleksija tai patvirtina: „*nu čia man daug kas gavosi, čia aš prisiminiau savo vaikystę. Pas mus kaime augo toks svyruojantis, labai gražus beržas. Mes vaikai eidavom grybaut ten po tuo medžiu [...]. Čia du raudonikius nupiešiau, tris baravykus [...]. Pavaizdavau tokią šiltą vasaros dieną“* (Eglė). Be to, šiame etape kardinaliai pakeičiamos dailės

priemonės – iš spalvotų pieštukų pereinama prie spalvotų kreidelių, kurios papildomai akcentuoja poreikį vidinių išgyvenimų ir jausmų išvekai.

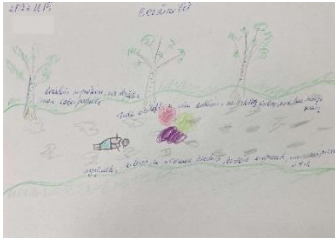
14 sesijoje pastebimas ryškus pokytis – visiškas išorinių detalių nebuvimas rodo, kad vienintelis ir pagrindinis šio piešinio elementas yra medis augantis iš žemės. Be viso to, kinta ir medžio tipas – iš beržo virsta ąžuolu. Literatūroje beržas siejamas su saugumu, moteriškumu (Lapinskienė, 2002), tačiau taip pat buvo randama, kad šios rūšies medis gali simbolizuoti žemą savivertę, tuštumos jausmą (Lebedeva, 2021), kurie gali būti susiję su dalyvės įgyta psichine negalia. Tuo tarpu ąžuolas dalyvei reiškė viltį jos vidinės stiprybės link: „*pavadinau tą piešinuką „Sveikas, gražus ąžuolas“. Stengiausi gražiai nupiešti, kad sveikas būtų, drūtas. Ir aš norėčiau ateityje būti tokiai sveikai kaip tas ąžuolas. Ir būti stipriai kaip tas ąžuolas. Jisai nupieštas nei sukirmųjės, nei lapeliai numesti, nieko. [...] ąžuolas duoda stiprybės“* (Eglė). Literatūroje taip pat ąžuolo mediena dėl savo savybių siejama su jėgos ir ištvermės įvaizdžiu, o iš lapų iki šiol nugalėtojams pinami vainikai (Becker, 1995). Todėl dalyvės piešinyje išsiskiriantis ryškus ąžuolo kamienas ir šakos labiau siekiančios dangų, nei praėjusiuose piešiniuose, galimai rodo šios negalią turinčios dalyvės čia ir dabar įtvirtintą savąjį „aš“ (Lebedeva, 2021) bei žymi teigiamą emocinį aktyvumą (Vengeris, 2008).

Apibendrinant, galima sakyti, kad dalyvės aplinkos elementų vaizdavimas yra neatsiejamas nuo centrinio (medžio – aš) objekto: „išorės juslinis suvokimas ir savo kūno juslinis suvokimas kinta kartu“ (Marleau-Ponty, 2018). Todėl ir medžio vaizdavimas Eglės piešiniuose glaudžiai susijęs su jos psichine ir emocine būseną, kitaip tariant, tiek dėl ligos, tiek dailės kaip terapijos galios padedant didinti negalią turinčio asmens emocinę raišką – vilties jausmo patyrimą. Spalvoti pieštukai – sąsaja su emociniu uždarumu; centrinėje lapo ašyje įkomponuoto medžio vaizdavimo pokyčiai: iš nusvirusių šakų (7 ir 13 sesija) į tiesias šakas (14 sesija), vaizdavimo priemonės kismas iš spalvotų pieštukų (7 sesija) į spalvotų kreidelių naudojimą (13 ir 14 sesijos), nuo šakos (4 sesija) iki vientiso medžio vaizdavimo (5, 7, 8, 13, 14), nuo daugybinių elementų aplinkoje (7, 13 sesijos) iki švarios aplinkos ir išgryninto centrinio objekto – ryškaus medžio (14 sesija) bei paties medžio tipo pokytis, iš beržo (7, 8, 13 sesijos) į ąžuolą (14 sesija).

2. Žmogaus vaizdavimas

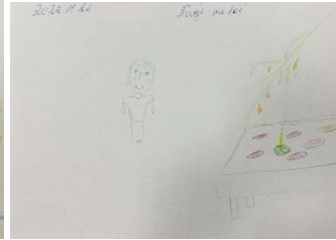
1 sesija

3 sesija

6 sesija

8 sesija

9 sesija

10 sesija

Šiai grupei priskirtų kūrinių vienijantis objektas – žmogus. Visuose piešiniuose, išskyrus 1 sesiją (dėl DT sesijų plano specifiškumo, žr. Priedą Nr.1), Eglė vaizduoja save. Analizuojant šios negalią turinčios tyrimo dalyvės portretus, buvo pastebėta, kad savo figūros vaizdavime dominuoja viršutinė kūno dalis, o apatinė tarsi nnykstanti (3, 6, 9 ir 10 sesijos), taip pat ir 1 sesijoje, tačiau jos metu buvo piešiamas priešais sėdintis žmogus, o tokį vaizdavimo būdą galėjo lemti fiziškai nematoma apatinė kūno dalis (po stalu).

Vaizduojant emocijas kūne, dalyvė tiksliai perteikė savo išgyvenimus per piešinį (3 sesija): „*pati save paščiau, bet nelabai čia, geltoni plaukai biški padažyti, čia megztukas toks 1sek/ čia man išeinamoji žarna, buvo man labai stresas 1sek/ ir aš suviduriavau 1sek/ va tada va buvo baisu ir gėda 1sek/ viskas aplinkui juoda 1sek/ čia tas baisumas ir gėda aplinkui. Nors ten kraštely matos mano mylimoji spalva ten toli toli kažkur tai rūžava. Jinai man davė šilumą pamiršt tą visą baisumą. [...] net spalva padėjo, mano mylimoji, išgyvent“ (Eglė). Paveiksle dominuoja išeinamoji žarna, juoda spalva ir vingiuotos linijos, tapatinamos su stresu, baisumu ir gėdos jausmu. Analogiškai, svarbus rožinės spalvos elementas vaizduojamas viršutiniame dešniąjame kampe, kuris pasak dalyvės, buvo tai, kas padėjo jai išgyventi. Remiantis dalyvės refleksija ir literatūra, juoda spalva tapatinama ir su depresija ir su pasiruošimu naujam gyvenimo etapui, o raudona ir jos atspalviai gali rodyti šilumą ir atsinaujinimą (Abt, 2005).*

Daugumoje piešinių buvo jaučiamas dalyvės vengimas dalintis savęs vaizdavimo formomis, energija buvo nukreipta į piešinio aplinką, o asmens figūra sumažinta (6, 9, 10 sesijos). Kilo jausmas, kad pastaruosiuose piešiniuose, portreto vaizdinys buvo tarsi slepiamas po kažkuo kitu: „*visos mintys apie naujus metus [šypsosi]. Čia šakelė tokia, eglutė. Stalas šventinis, nukrautas valgiu [...]. Čia aš nu su šypsena, raudonais žandukais [juokiasi] nuotaikej šypsausi, stalai nukrauti, staltiesė užtiesta [...]. Geras buvo jausmas, prisiminiau, kad artėja kūčios, turėsiu ką veikti ir megzti ir gaminti [...]. Daug darbo, bet malonus tas darbas, su šypsena“ (Eglė, 10 sesija). Kūno vaizdavimo specifiškumą – apatinės jo dalies neigimą, atliepia ir kitų piešinių refleksijos, kuriose dalyvė apie save dalinosi per kitus asmenis. Save kaip indą vaizdavo per anūko prizmę ir vonios kambarį susiejo su šiuo asmeniu*

(6 sesija): „*čia aš nupaišyta stoviu prie vonios. Čia vonelė tokia rūžava pas mane yra, čia žaisliukų primėtyta, čia anūkas mano maudysis. [...] čia rankšluosčiai kaba, nu ir čia plytelės vonios. Visa vonia [juokiasi]. [...] pasiilgau anūko ir vat išreiškiau savo norą*“ (Eglė). Taigi, priešdama save kaip indą, nesąmoningai savo asmenybę vaizdavo stovinčią šalia jo – tai galimai rodo jos negaliai būdingą charakteristiką. Taip pat savo gyvenimo kelią glaudžiai siejo su dukros gyvenimu, tokiu būdu, dalyvė tarsi nemato ir nevaizduoja savęs pačios nuo vaiko gimimo pradžios: „*savo visą gyvenimėlį išpaišiau [juokiasi]. Man kas svarbu, šventės, vestuvės kada mano buvo, šventė man didelė. Gimė dukra [...], nežinau [kaip dukrai bus], taip kad mano ateitis nežinomybėj. [...] taigi tik dėl vaikų ir gyveni [...]. Kažkaip tai laikausi, stengiuosi visais būdais, čia ateinu, mane tas centras gelbsti*“ (Eglė). Negalėjimui ir/ar nenorėjimui kalbėti apie save įtakos galėjo turėti įvairūs motyvai, tokie kaip: grupinė terapijos forma, lakoniškas žodynas, psichikos negalia ir kt. Tačiau toks kūno perteikimas per piešinį, kuomet apatinė jo dalis esti trumpa, silpnai ir neaiškiai išreikšta (3, 6, 9, 10 sesijos) gali rodyti emocinius sutrikimus, nesaugumo, nevertingumo ir/ar beviltiškumo jausmą, nepasitikėjimą savimi, išorinio palaikymo nebuvimą šeimoje ir kt. (Lebedeva, 2021).

Kita vertus, vaizduodma savo gyvenimo pakilimus ir nuopolių, dalyvė aiškiai išreiškė savo stiprybę turėti vilties (8 sesija): „*kelias yra vingiuotas 1sek/ nu kai būna kliūčių gyvenime, vingiuotas kelias, ne rožėm klotas gi yra tas kelias. Būna ir gerų dalykų, būna ir blogų [...]. Tada kliūtis, žmogus nukrenta, kažkokia tai kliūtis būna 1sek/ ant kelių tiesiog, kaip pasakyt 1sek/ krenti tiesiog, palūžti [...] čia aš esu palūžusi 1sek/ paskui kažkas tai tokio spalvoto, gražaus, pamatai ir vėl atsikeli. Kažkur tai atrandi stiprybės pas save. Tada vėl atsikeli, atsikvošėji su iškelta galva, nors kartais tau čia krūtinę spaudžia 1sek/ bet nepasiduodi*“ (Eglė). Analizuojant šį dalyvės piešinį, buvo jaučiamas stiprus vilties jausmo patyrimas. Naudojami spalvoti pieštukai koreliuoja su dalyvės refleksija atliepdami šiurkščius gyvenimo patyrimus, o brūkšninės linijos varijuoja nuo kietų ir tiesių iki minkštų ir vingiuotų, kaip ir dalyvės pateikto „vingiuoto“ gyvenimo apibūdinimo. Vadinas, priemonių naudojimas buvo atitinkantis dalyvės būseną ir poreikį perteikti savo išgyvenimus: žmogus vaizduojamas parklupęs ant kelių, o šalia jo – vilties jausmą dalyvei suteikiančios trys spalvos: rožinė, violetinė ir žalia. Tikslingas spalvų naudojimas sukuria įspūdį, kad spalvos padeda dalyvei nepalūžti per piešinį: „*ir ta rožinė ir violetinė ta rožinė, ir ta žalia 1sek/ čia mano tos spalvos visos*“ (Eglė). Literatūroje rožinė spalva siejama su vidiniu vaiku, jautrumu, kitų žmonių paramos poreikiu (Lebedeva, 2021), violetinė – duali spalva, siejama su mistika, tačiau pasižymi vidinio pasaulio, įkvėpimo ir tapatybės simbioze, tarpininkavimo (tarp žemės ir dangaus, kūno ir dvasios, ir pan.) bei pusiausvyros spalva (Becker, 1995). Ikonografiškai, žalia siejama su augimu, gyvenimo suteikimu

(Abt, 2005) ir yra vilties spalva (angl. *green is the color of hope*) nuo senų laikų (Pastoureau, 2014). Todėl galima sakyti, kad ši spalva apjungia išvardintas savybes ir kartu padeda neprarasti pusiausvyros negaliai turinčiai dalyvei, per kūrybinį procesą ir spalvas atrandančią savyje vilties.

Apibendrinant, kūno formos ir kitų elementų sumažinimas piešinio erdvėje bei apatinės kūno dalies nebuvimas gali rodyti psichinę negalią turinčios dalyvės sutrikimų simptomatiką. Paprasto kieto pieštuko bei spalvotų pieštukų naudojimas piešiniuose koreliuoja su emocine dalyvės būseną išreiškiant nežinomybės, uždarumo ir beviltiškumo jausmą, tuo tarpu kreidelės rodo dalyvės norą dalintis išgyvenimais, o į viltį orientuota teminė DT skatino negalią turinčios dalyvės emocijų išveiką. Taip pat spalvos ir jų deriniai (rožinė, violetinė ir žalia), intuityvus jų taikymas pagal tikslą iškėlė šios dalyvės vilties jausmo patyrimą kūrybiniame procese.

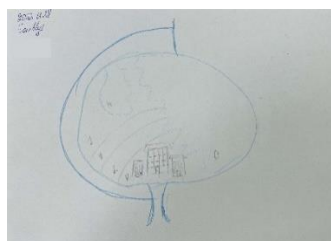
3. Namai

7 sesija

9 sesija

11 sesija

12 sesija

Šiai grupei priskirtų kūrinių vienijantis objektas – autorės vaizduojami jos pačios namai skirtingų DT sesijų rolėse, kitaip tariant – namo vaizdavimas ir jo kismas. Analizuojant Eglės kūrinius, šioje grupėje pirmiausia buvo pastebima fragmentinė kompozicija (7, 9 sesijos), sukurianti jausmą, kad pasikartojantis objektas yra svarbus, tačiau kartu dominuoja sumažinta jo proporcija, todėl kyla nevisavertiškumo ir nepasitikėjimo savimi jausmas. Tam įtakos galėjo turėti DT sesijų metu iškilę prisiminimai (7 sesija): „gyvenom tokioj lūšnelėj pradžioj [namas piešinyje], paskui persikėlėm į didesnį namą [...]. Čia augo mano tėvai dar [...]“ (Eglė). Taigi toks jausmas galėjo sietis su nepritekliumi vaikystėje ir jau anksčiau minėtu „ne rožėmis klotu“ gyvenimu (9 sesija), todėl 7 ir 9-oje sesijose pastebimas tik dalinis namo vaizdavimas arba jo proporcijų prilyginimas kitiems objektams (visi objektai vienodo dydžio).

Detaliai analizuojant piešinius taip pat buvo pastebėta, kad pilnai vaizduojamo namo centrinėje lapo ašyje proporcija pakito tuo atžvilgiu, kad pasikartojančio objekto dydis atitinka tikslą (11 sesija). Tam įtakos galėjo turėti į viltį orientuota DT tema apie saugų pasaulio ir savęs suvokimo santykį: „*aš nupiešiau gaublį. Čia pavaizdavau okeaną, vandenynas. Čia [vardina šalis, per kurias važiavo]. Čia Vilnius, čia kur aš gyvenu [rodo į namą]. Čia kaip miestas Vilnius, aš gyvenu mažesniame name. Su tušinu paryškinta čia, kad aš gyvenu. [...] niekur nepatiko, geriausiai namuose [šypsosi]. Toks ryšys su pasauliu, su žeme, su vandeniu, o tam taškely saugiausia*“ (Eglė). Pažymėtas taškas pasikartojančio objekto centre kelia saugumo jausmą, vadinasi, negalią turinčios dalyvės vertybių įsivardinimas sau kartu galimai priminė, kad buvimas čia ir dabar yra geriausia vieta būti. Ko pasekoje, 12 sesijos metu įvyksta tarsi visų dalyvės piešiniuose vaizduotų pasikartojančių objektų (namo) sampratos apibendrinimas, vaizduojamas centrinėje lapo ašyje, viena spalva: „*nupiešiau iš šiaudų ir molio pastatytą namelį. Šiaudinis stogas, iš šiaudų vat kai kojom mina ir stato tuos namelius tokius. Tokia šiaudinė trobelė, karkasas molinis. [...] aš numūrijau tokią šiaudinę trobelę 1sek/ tokia jinai trapi, kaip ir gyvenimas trapus. Tokia paprasta kaimo trobelė. Molis ir šiaudai šildo, daugiau jisai toksai paprasta lūšnelė. Kūrenasi, dūmelis eina, kaimiškas pečius toksai kur kepdavo duoną anksčiau [...] tai biški kažkiek tai vaikystę prisiminiau, tėtis kepdavo duoną [...]. Kai žiema, ant pečiaus pasišildydavai. [...] čia praeitis 2sek/ dabar pagerėjęs gyvenimas, geriau jaučiuosi*“ (Eglė). Šios sesijos metu pastebimas vilties jausmo patyrimas per piešinį, kuomet dalyvei įgarsinus tai, kad gyvenimas dabar yra geresnis ir ji atitinkamai jaučiasi, dalyvė priėjo įžvalgos apie teigiamą savo dabartinio gyvenimo ir emocinės būsenos vertinimą. Monochrominio piešinio elementai tarpusavyje susiję tiek spalva, tiek tiksliniu objektų vaizdavimu piešinyje ir numatomais objektais refleksijoje (namo viduje) – minimi šiaudai, molis, duona bei dūmai ir pečius atitinka rudos spalvos pasirinkimą, kuriuos dalyvė sieja su šiluma, paprastumu ir gyvenimo trapumu. Visi šie objektai savyje turi rudos spalvos, kuri literatūroje pateikiama ne kaip pagrindinė spalvų spektro dalis, tačiau ypač siejama su gyvybę palaikančia motina – žeme, derliumi, sąmoningumu – humanistinėmis vertybėmis bei dabarties pajautimu; tačiau taip pat turi simbolinę reikšmę, pagal kurią „mėšlo krūvoje randamas auksas“ (Abt, 2005), kitaip tariant, kad iš nuneigtų savo sielos dalių galima išgauti auksą – išmintį ir/ar sąmoningumą. Mano subjektyviu požiūriu, psichinę negalią turinčios dalyvės vilties jausmo patyrimui didelę įtaką turėjo teminės dailės terapijos nauda bei galimybė save išreikšti spalvomis.

Apibendrinant, pasikartojančio objekto vaizdavimas kito: nuo fragmentinės kompozicijos (7, 9 sesijos) iki centrinės (11, 12 sesijos); priemonė išliko ta pati (spalvoti pieštukai), tačiau kito koloritas – nuo 4/5 spalvų (7 ir 9 sesijos), iki 2 spalvų (11 sesija) ir 1 spalvos (12 sesija), kas rodo negalią

turinčios dalyvės koncentraciją į išgrynintą vidinį jausmą ir nuotaiką pagal DT sesijos temą, bei tikslingą spalvų panaudojimą pagal piešinyje vaizduojamus objektus.

Apibendrinant Eglės piešinių analizę, buvo pastebėta, kad tokie formalieji elementai, kaip priemonės: spalvoti pieštukai, buvo glaudžiai susiję su dalyvės emociniu uždaru ir beviltiškumo jausmu, tačiau perėjimas prie spalvotų kreidelių rodė poreikį dalintis ir išveikti emocijas. Spalvų deriniai, iš kurių dominuojančios: rožinė, violetinė ir žalia, bei sesijų ciklo pabaigoje atsiradusi ruda spalva iškėlė negalią turinčios dalyvės vilties jausmo patyrimą jos kūrybiniame procese. Teigiamas savo gyvenimo vertinimas, įsižeminimas, sąmoningas savo išgyvenimų priėmimas, vilties jausmas bei nuostata judėti toliau, taip pat buvo susiję su horizontalia popieriaus lapo padėtimi (Abt, 2005), dominavusia santykiu 1:12. Išanalizavus pasikartojančius subjektyvius formalius elementus buvo pastebėta, kad žmogaus (savęs) vaizdavimo būdas taip pat buvo susijęs su beviltiškumo, atramos ir/ar palaikymo iš išorės poreikiu, tačiau vaizduodama save įveikiančią kliūtis (8 sesija) dalyvė padidino pasitikėjimo savimi jausmą, atrado stiprybės savyje, kuri teigiamai paveikė jos tolimesnius piešinius. Tuo tarpu medžio vaizdavimo kismas atskleidė, kad stiprybė slypi negalią turinčios dalyvės viduje – šią energiją Eglė atrasdavo gražiuosiuose prisiminimuose, tačiau kartu su jais patirdavo ir liūdesį ir juoką, ir nostalgijos akimirkas. Todėl į viltį ir teigiamą savo ateities vertinimą orientuota DT galiausiai padėjo šiai tyrimo dalyvei pačiai prieiti išvalgos, kuriame etape yra dabartinis jos gyvenimas ir, kad ji pati save įgalina veikti toliau. Taigi vilties jausmą padėjo iškelti tokie subjektyvūs pasikartojantys formalieji elementai, kaip: savęs, namo ir medžio vaizdavimas. Įgytą psichinę negalią turinčios dalyvės vilties jausmas labiausiai pasireiškė suteikiant piešiniui prasmę ir ją iškomunikuojant. Vadinasi, teminės DT, kūrybinio proceso grupėje ir refleksijos junginys padėjo šiai tyrimo dalyvei ne tik įsitraukti į terapinį ciklą, bet ir išsinešti iš jo gyvybiškai svarbios naudos sau.

Apibendrinimas

Suaugusiųjų negalią turinčių tyrimo dalyvių patiriamo vilties jausmo teminėje analizėje ir piešinių analizėje sąsajos

Skirtingais metodais išanalizavus tą patį tyrimo objektą – negalią turinčių tyrimo dalyvių vilties patyrimą dailės terapijos procese, buvo pastebėtos tarpusavio sąsajos (žr. Priedą Nr.9). Teminės analizės ir piešinių analizės koreliacija atskleidė, kad negalią turinčių tyrimo dalyvių vilties jausmas buvo patiriamas neatsiejamai nuo tyrimo metu dailės terapijoje išryškėjusių septynių vilčiai pasireikšti reikalingų ir/ar būdingų tarpusavyje susijusių sričių: 1. Jaučiama prasmė kurti; 2. Įgalinimo jausmas; 3. Tikėjimas, kad „*bus geriau*“; 4. Stiprybė turėti vilties; 5. Savivertės jausmas; 6. Emocinė

raiška; 7. Dalyvių ir terapeuto terapinis santykis (integralumas). Toliau aprašomos tyrimo dalyvių patirto vilties jausmo ir jam būdingų formalių piešinio elementų ir verbalinės vilties patyrimo sąsajos, išsamiau atskleidžiamos šiose srityse (žr. Priedą Nr. 10).

Prasmė kurti. Šis vilties patyrimo požymis teminėje analizėje atsiskleidė per šias potemes: viltis kaip požiūris verčiantis „*keltis*“; atviras „susitikimas“ su savimi per piešinį; tai, kas geriausio galėjo nutikti, atėjo su laiku; per save perleistas dailės terapijos patyrimas; galimybė (būti). Pasak tyrimo dalyvių, „*prasmingai praleistas laikas*“ suteikė ypatingą reikšmę jų vilties jausmo patyrimui ir turėjo įtakos viso DT sesijų ciklo metu. Prasmingas ir/ar tikslingas DT sesijų planas ir terapiniai tikslai (žr. Priedą Nr.1) turėjo įtakos vilties patyrimo raiškai vizualiniuose negalią turinčių tyrimo dalyvių kūriniuose.

Negalią turinčių dalyvių patiriamas vilties jausmas piešiniuose pasireiškė per daugiausiai pasikartojančius objektus ir subjektyvius elementus (alegorinius ir simbolinius atvaizdus), t.y. suteikiant piešiniui prasmę: visų dalyvių piešiniuose buvo vaizduojamas žmogus, namas ir medis. Kiti elementai, rodantys dalyvių suteiktą prasmę piešinyje: kelias, rankos, kojos, širdis, rodyklės, kryžkelė, svarmenys (Aurimo); mediena, židinytis, durys, langai, vanduo, ašotis, šeima, linijos aplink kūną, širdis, bamba, kelėnai (Janinos); šakos, šaknys, beržas, ažuolas, linijos aplink kūną, išeinamoji žarna, šiaudai, molis (Eglė). Taip pat per simbolinę spalvų reikšmę remiantis literatūra ir dalyvių refleksijomis: visų dalyvių piešiniuose dominavo arba ciklo pabaigoje atsirado – žalia spalva. Kitos dažniausiai pasikartojančios spalvos ar jų deriniai: juoda, raudona, žalia, rožinė, violetinė, geltona, mėlyna bei ciklo pabaigoje atsiradusi ruda spalva.

Tyrimo dalyvių duomenys atskleidė, kad tokiu būdu į piešinį sudėti jiems reikšmingi elementai, buvo jų vilties jausmo patyrimo ašis (schemoje vaizduojama kamienu (žr. 1 pav.), siejančiu formalius piešinio elementus ir vilties jausmo patyrimą).

Igalinimas. Šis vilties patyrimo požymis teminėje analizėje atsiskleidė per šias potemes: viltis kaip požiūris verčiantis „*keltis*“; atviras „susitikimas“ su savimi per piešinį; per save perleistas dailės terapijos patyrimas; galimybė (būti). Formalūs dalyvių piešinių elementai, tokie kaip: perėjimas nuo spalvos naudojimo tik formai apibrėžti prie visiško objektų užpildymo spalvomis; kolorito kismas iš bespalvio piešinio pereinant prie savo idėjų išraiškos spalvomis; nuo daugybinių elementų piešinyje iki išgryninto objekto vaizdavimo centrinėje lapo ašyje bei horizontali lapo padėtis, parodė dalyvių įgalintą vilties jausmo potencialą. Suteikta galimybė piešti taip, kaip tuo metu pavyksta, pagelbėjant sau, atrandant sau tuo metu reikalingus kūrybai metodus, įgalino dalyvius būti savimi, ko pasekoje, negalią turintys dalyviai įgavo savarankiškumo, pamatė platesnį savo gebėjimų spektrą, didėjo jų

kūrybiškumas. Vadinasi, negalią turintys dalyviai vilties jausmą patyrė suvokdami, kad negalia neapibrėžė jų galimybių.

Tikėjimas. Šis vilties patyrimo požymis teminėje analizėje atsiskleidė per šias potemes: viltis kaip požiūris verčiantis „*keltis*“; stiprybė turėti vilties; prisiminimai iškilę proceso metu ir šiandien kuriami prisiminimai: „*prisiminsiu ir apkabinsiu*“. Formalių elementų pokytis, t.y. tiesioginio vaizdavimo būdo perėjimas į simbolinį, perspektyvos atsiradimas piešinyje ir/ar tokių elementų, kaip lygiavertė objektų dydžio proporcija, objektai centrinėje lapo ašyje, smulkių detalių vaizdavimas nukreipiant energiją į jas, parodė, kad vilties jausmą negalią turintys dalyviai DT kūrybinio proceso metu išreiškė per teigiamą savo ateities matymą, grįsdami savo viltį, kad „*bus geriau*“ arba „*ne blogiau*“, be to, vaizdavo savo svajones taip išreikšdami viltiškumą. Todėl išanalizavus piešinių ir teminės analizės duomenis, paaiškėjo, kad negalią turinčių dalyvių vilties jausmas glaudžiai susijęs su jų požiūriu į save ir savo ateitį – tikėjimu.

Stiprybė. Šis vilties patyrimo požymis teminėje analizėje atsiskleidė per šias potemes: viltis kaip požiūris verčiantis „*keltis*“; atviras „susitikimas“ su savimi per piešinį; stiprybė turėti vilties. Vilties jausmo pasireiškimą nusakantis formalių piešinio elementų kismas ir/ar jų dominavimas, t.y. iš plonų linijų pradedamos storinti linijos; pakitęs medžio tipas (iš beržo į ąžuolą) reprezentuojant vidinę stiprybę ir viltį į savo sveikatos gerovę; dominuojanti centrinė kompozicija; objektų judėjimo kryptis į viršų, dešinėje pusėje; spalvų panaudojimas skirtas tikslingai padėti sau emociškai (žalia, rožinė ir violetinė) bei teigiamas savęs vaizdavimas įveikiant kliūtis – galima sakyti, kad šie aspektai iškėlė negalią turinčių dalyvių vidinę stiprybę, reikalingą jų vilties jausmo patyrimui. Visų tyrimo dalyvių teigimu, stiprybė buvo siejama su viltimi, nes tam, kad nepalūžti ar palūžus atsikelti, jiems buvo svarbu turėti vidinių resursų – stiprybės (tiek gyvenime, tiek DT kūrybiniame procese).

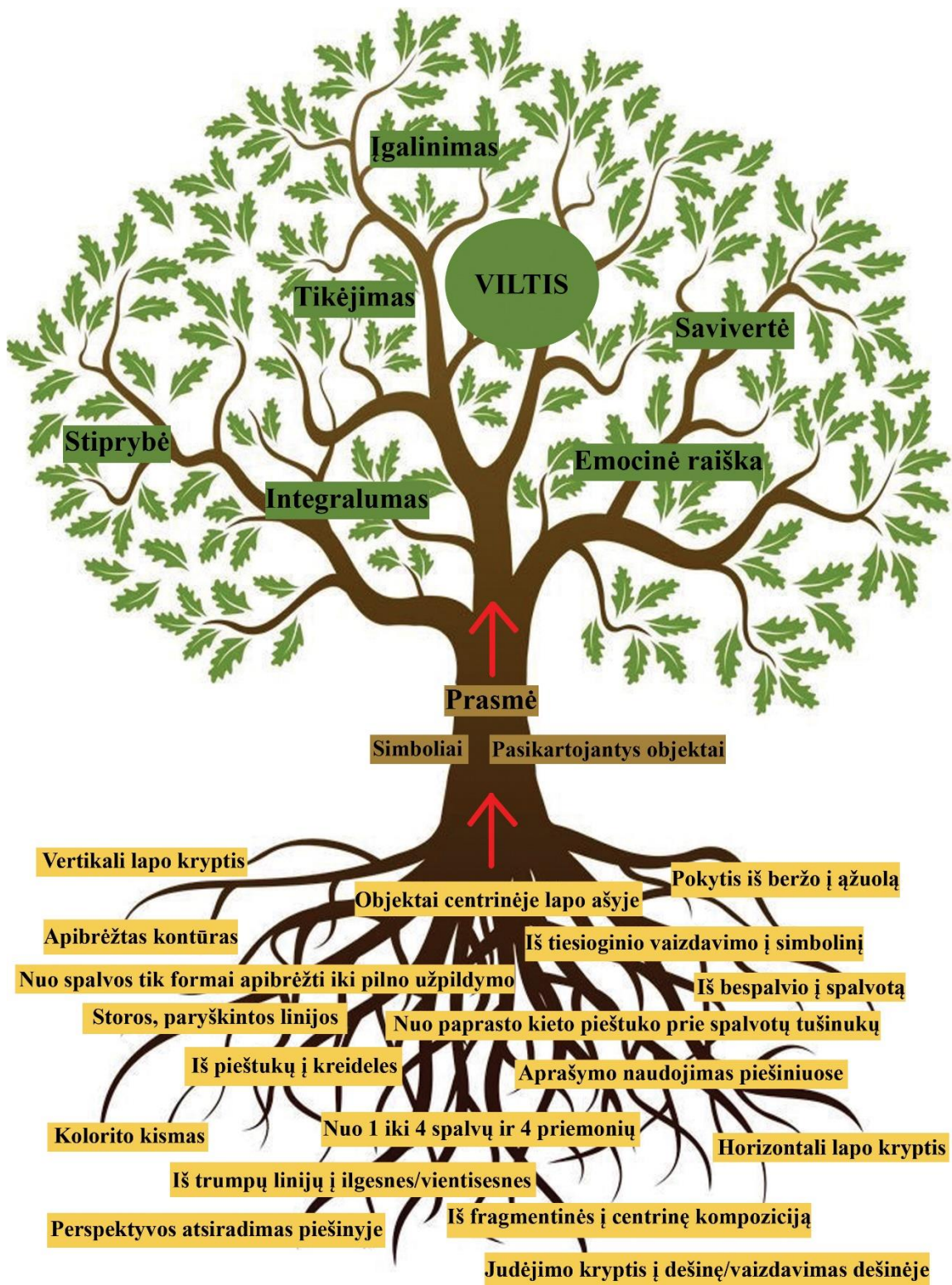
Savivertė. Šis vilties patyrimo požymis teminėje analizėje atsiskleidė per šias potemes: viltis kaip požiūris verčiantis „*keltis*“; atviras „susitikimas“ su savimi per piešinį; stiprybė turėti vilties; Per save perleistas dailės terapijos patyrimas; galimybė (būti). Formalių elementų pokyčiai: trumpų ir trūkinėjančių linijų perėjimas prie ilgų ir vientisesnių; fragmentinės kompozicijos perėjimas į centrinę ir objektų pasiskirstymas centrinėje lapo ašyje; teigiamas priemonių ir spalvų skaičiaus pokytis (iš vienos į 4 viename piešinyje); vertikali popieriaus lapo kryptis ir subjektyvių formalių elementų, tokių kaip medžio šakos vaizdavimo perėjimas į vientiso medžio vaizdinį. Toks kismas atspindėjo teminės ir piešinių analizės sąsajas, t.y. negalią turinčių dalyvių viltį – esminį šio jausmo, kaip požiūrio elementą: „*aš galiu*“ mąstymą, kitaip tariant, savivertės jausmo padidėjimą. To pasekoje, dalyviai jautė mažiau baimės kalbėdami apie savo emocijas, įveikė piešimo ir šnekėjimo baimę apskritai,

atsirado noras iš sausų priemonių ateityje pereiti prie šlapių, todėl tai negalią turinčių tyrimo dalyvių sužadinto vilties jausmo rezultatas.

Emocinė raiška. Šis vilties patyrimo požymis teminėje analizėje atsiskleidė per šias potemes: atviras „susitikimas“ su savimi per piešinį; tai, kas geriausio galėjo nutikti, atėjo su laiku; per save perleistas dailės terapijos patyrimas; prisiminimai iškilę proceso metu ir šiandien kuriami prisiminimai: „*prisiminsiu ir apkabinsiu*“. Formalių elementų pokyčiai: perėjimas iš spalvotų pieštukų prie spalvotų kreidelių; iš paprasto kieto pieštuko perėjimas prie spalvotų tušinukų; netiesioginis objektų vaizdavimo perėjimas į tiesioginį, taip pat tokių elementų atsiradimas, kaip – aprašymų naudojimas piešiniuose bei dėmesys detalėms; ekspresyvios linijos bei ciklo pabaigoje atsiradusi ruda spalva. Tokie formalūs elementai parodė, kad tam, jog patirtų vilties jausmą, negalią turintiems dalyviams buvo svarbu išreikšti savo emocijas. Dailės terapijos dėka, dalyviai dalinosi ir įvardino ką jaučia, o iš nežinojimo perėjo prie „*euforijos*“. Todėl galima sakyti, kad vilties jausmo patyrimui įtakos turėjo saugi terapinė erdvė, kurioje nebuvo siekiama estetinio rezultato, taigi geresnis savęs ir savo ateities vertinimas, stiprybės bei įgalinimo ir savivertės jausmas, t.y. vilties patyrimas apskritai buvo didinamas skatinant emocinę raišką.

Integralumas. Šis vilties patyrimo požymis teminėje analizėje atsiskleidė per šias potemes: per save perleistas dailės terapijos patyrimas; dalyvių grupėje sąveika. Nors šio fenomeno neilustruoja formalūs piešinio elementai, tačiau buvo pastebėta, kad prie bendro dailės terapijos proceso ir vilties jausmo patyrimo prisidėjo dalyvių ir terapeuto galios santykis, aptartas ankstesniuose poskyriuose. Pasak negalią turinčių dalyvių taip pat pagerėjo jų tarpasmeniniai santykiai dienos centre, be to, grupinės terapijos dėka, kiekvienas naujai atrado save per kitą asmenį.

Apibendrinant, piešinių analizės ir teminės analizės sąsajoms iliustruoti naudojau medžio motyvą sudarant lentelę (žr. Priedą Nr.9) ir schemą (žr. 1pav. ir Priedą Nr. 10), taip norėdama pabrėžti, kad negalią turinčių dalyvių vilties jausmo, šio tyrimo metu, patyrimas prasidėjo dailės terapijos ciklu (nuo šaknų), tęsėsi kamienu (prasmės patyrimu, vidurine terapijos stadija) ir baigėsi interviu sąsajomis su DT (medžio lapais). Be to, išanalizavus pasikartojančius objektus, taip pat buvo pastebėta, kad medžio motyvas ir žalia (vilties spalva) atsikartojė visuose negalią turinčių dalyvių piešiniuose. Vadinasi, galima teigti, kad abu analizės metodai papildė vienas kitą ir patvirtino gautus rezultatus.

1pav. Teminės analizės ir piešinių analizės sąsajos: schema

Diskusija

Šiame tyrime buvo siekiama atskleisti, kaip suaugusių žmonių su negalia vilties jausmas pasireiškia patiriamas dailės terapijos procese bei, kokiais vizualinės raiškos elementais jis išreiškiamas piešiniuose. Skirtingais tyrimo metodais atlikus duomenų analizę ir jų koreliaciją paaiškėjo, kad negalią turinčių dalyvių vilties jausmas pasireiškė patiriamas šiais aspektais: kai jaučiama prasmė kurti; įgalinimo jausmas kūrybiniame procese; tikėjimas, kad „*bus geriau*“; tarpasmeninė stiprybė (turėti vilties); didėjantis savivertės jausmas; emocinė raiška per dailės priemones; dalyvių ir terapeuto terapinis santykis.

Šis tyrimas atskleidė, kaip (kokiais bruožais) pasireiškė negalią turinčių dalyvių vilties jausmas, todėl galima teigti, kad į viltį orientuota dailės terapija skatina teigiamą požiūrį į save ir savo ateitį. Vadinasi, analizės metodų koreliacija atskleidė, kad svarbiausia dailės kaip terapijos funkcija, į negalią turinčių dalyvių viltį orientuotoje reabilitacijoje, yra pažadinti žmoguje potencialą. Tą patį aspektą pabrėžė Latife Utas Akhan savo atliktame tyrime atskleidęs, kad dailės terapija gali padėti susigrąžinti savo gyvenimo kontrolės jausmą, vėl pasijusti reikalingu, stipriu, pakankamu, iš naujo įgalinusi save, asmeniu – tokiu būdu padidėjo negalią turinčių dalyvių vilties jausmas dailės terapijos procese (Akhan ir kt., 2017). Kiti tyrėjai savo tyrimuose atskleidė, kad dėl savo negalios, asmenys dažnai sunkiai įsitraukia į procesą, nes beviltiškumo priežastis yra jų neįgalumas. Tačiau negalią turinčių asmenų tapatybė gali būti įgalinama kūrybiniame procese suteikiant grįžtamąjį ryšį (terapinis santykis) bei galimybę kurti kitaip, todėl skatinamas „*aš galiu*“ požiūris sąveikauja su pacientų vilties jausmo patyrimu (O'Farrell, 2017).

Atlikus tyrimą buvo pastebėta, kad kito negalią turinčių dalyvių savivaizdžio priėmimo jausmas, o teigiamą pokytį lėmęs aspektas – susidūrimas su savimi per vaizdinį popieriaus lapą. Kiti tyrimai taip pat rodo, kad savo nupieštų vaizdinių absorbavimas ir emocijų išveika skatina autoriaus vidinius pokyčius: savo įvaizdžio priėmimo jausmą, kuris buvo svarbus įgytą negalią turintiems dalyviams, taip pat dėl dailės priemonėmis ir autoriui reikšmingais simboliais išreikštų ir iškomunikuotų išgyvenimų, atsirado palengvėjimas ir viltis (Holmqvist ir kt., 2019). Šiame tyrime taip pat pabrėžiama, kad klientai su nesaugiu prisirišimu gali pasižymėti nesaugiu santykiu su dailės priemonėmis ir/ar terapeutu, kas buvo pastebėta DT ciklo pradžioje, kuomet dėl situacijos naujumo ir nepažinumo buvo jaučiamas atsargumas ir uždarumas, todėl dalyviai rinkosi kontroliuojamas priemones: paprastas kietas pieštukas, spalvoti pieštukai ir pan. Tačiau leidžiant klientui rinktis tarp skirtingų medžiagų tipų, tai gali padėti sumažinti pasipriešinimą (Holmqvist ir kt., 2019), būtent toks

pokytis ir buvo pastebėtas DT sesijų eigoje (išreikštas noras iš sausų priemonių ateityje pereiti prie dažų).

Kiti tyrėjai pastebėjo, kad negalią turinčių asmenų nepasitenkinimas gyvenimu dažniausiai lieka tarp tų, kurie neturi hobių ir/ar prasmingos veiklos, todėl negalią dažnai seka depresijos požymiai (Sit ir kt., 2017). Paaiškėjo, kad linijos, formos, spalvos, reikšmingi pasikartojantys elementai padėjo geriau išreikšti savo kūno suvokimą ir skausmą, taip pat šio tyrimo dalyviai pastebėjo, kad piešimo judesiai prilyginami mankštai, o teminė dailės terapija orientuota į negalią įgijusių pacientų vilties patyrimą, skatino viltį gyventi prasmingai ir pasitenkinti čia ir dabar, tokiu būdu auginant tikėjimą ir savo ateitimi.

Tyrimuose randama, kad negalią turintys dalyviai spalvas naudojo atliepdami savo emocijas – tamsios spalvos naudojamos „nebeveikiančių“ kūno dalių vaizdavimui, o šiltomis spalvomis buvo rodoma kūrėjo stirpybė ir sveikos dalys (Sit ir kt., 2017) arba dalyviai patyrę traumas savo torsą vaizdavo tuščią su linijomis aplink kūną, taip išreišdami kūno ir emocijų disociaciją (Malchiodi, 2020). Šis aspektas taip pat buvo pastebėtas, tačiau šiame tyrime, analizuojant duomenis, paaiškėjo, kad ne tik ant savo kūno vaizduodami sveikąsias dalis, tačiau ir šalia kūno pozicionuojamos spalvos buvo tikslingai naudojamos tam, kad negalią turintys dalyviai jomis suteiktų sau stiprybės ir vilties „atsikelti“. Todėl galima sakyti, kad negalią turinčių dalyvių emocinės raiškos pokyčiai kinta kartu su formaliais piešinio elementais, pavyzdžiui, koloritu, spalvų skaičiumi ir vietomis, kuriose tos spalvos vaizduojamos. Vadinasi, negalią turinčių dalyvių patirtas vilties jausmas dailės terapijos procese pasireiškia emociine raiška, išveikia bei savo išgyvenimų išjautimu.

Dar vienas patirto vilties jausmo būdingų požymių buvo išreikšta vidinė stiprybė turėti vilties ir teigiamas požiūris į savo ateitį. Pasak tyrėjų, vilties turėjimas ir yra psichologinio atsparumo požymis (W Corn ir kt., 2020). Paradoksalu, tačiau atlikus tyrimą paaiškėjo, jog stiprybės dalyviai sėmėsi ieškodami prasmės, tokiu būdu tarsi „maitindami“ savo vidinius resursus. Todėl galima teigti, kad vidinė stiprybė nėra savaime suprantama, o negalią turinčių dalyvių viltį stiprino prasmės jausmas kūrybiniame procese. Kompozicija centrinėje lapo ašyje tyrimuose pastebima, kaip svarbus elementas, kuriam suteikta ypatinga reikšmė, o perėjimas iš fragmentinės kompozicijos į centrinę, gali rodyti sublimaciją, kuomet nepriimti ir/ar neįsisąmoninti procesai pekeičiami priimtinais, atrandant vaizdinyje prasmę, grožį ir kt. (Malchiodi, 2020). Apie prasmės atradimą kančioje rašė ir Viktor E. Frankl, atskleidęs grožio sampratą, kaip dvasinio gilėjimo požymį. Vadinasi, viltiškumas priklauso ne tik nuo pasikeitusios fizinės būklės, bet ir psichinę negalią turinčių dalyvių požiūrio apskritai, todėl destruktivus mąstymas keičiamas įgalinto asmens patyrimu, gali padėti tą prasmę

atrasti (Frankl, 2020). Tą patį aspektą pabrėžė Janet W. H. Sit, kurios tyrimo dalyviai su įgyta negalia po insulto atrado prasmę tiek kūrybiniame procese, tiek savo piešiniuose, teigdami, kad vaizdinys jiems suteikė galimybę reflektuoti apie savo gyvenimą prieš ligą ir po jos, tokiu būdu galėjo koncentruotis ne į neigiamus padarinius, bet atrasti viltį savyje (Sit ir kt., 2017). Vadinasi, dailės terapija orientuota į vilties patyrimą gali palengvinti negalią turinčių asmenų reabilitacijos eigą, nes tyrimo dalyviai atrado prasmę kurti tiek meną, tiek savo gyvenimą.

Atlikus tyrimą matoma, kad verbaliai išreikštas nerimo ir nežinojimo jausmas DT ciklo pradžioje, transformavosi į „šviesą“ kaip atrastą žinojimą ir „euforijos“ jausmą (interview metu). Tuo tarpu visų dalyvių piešinių analizėje pastebimas flomasterių, markerių (įvairių tušinukų) ir pieštukų naudojimas, t.y. kontroliuojamos priemonės, kurių linijos yra aiškios ir dažniausiai neištrinamos. Buvo pastebėtas kismas, nuo naudojamo ištrinamo (paprasto kieto pieštuko) perėjimas prie neištrinamų (spalvotų pieštukų) ir šių sausų priemonių tęstinumas. Remiantis kitų atliktais tyrimais, tokių priemonių tikslingas naudojimas gali rodyti poreikį nuspėti rezultatą (skirtingai nei su skystais dažais), vadinasi, tokiu būdu kūrybiniame procese priemonės negalią turintiems dalyviams nesukėlė nei baimės, nei jaudulio (Snir ir kt., 2017). Kita vertus, taip negalią turintys tyrimo dalyviai galėjo didesnę dalį energijos sutelkti į prasmės suteikimą savo vaizdinyje, kas ir buvo pastebėta šio tyrimo koreliacijos metu. Todėl galima teigti, kad dalyvių su negalia vilties jausmas dailės terapijos procese pasireiškė per motyvacijos aspektą, kas ir buvo pastebima šio tyrimo analizės metu – dalyviai kūrė taip, kaip jiems tuo metu leido jų galimybės, tačiau esminė dalyvių išreikšto viltiškumo ašis buvo noras kurti (Bright ir kt., 2019). Be to, tyrimuose pastebimi statistiškai reikšmingi fiziniai pokyčiai po DT (pavyzdžiui, pagerėjęs rankų miklumas), tačiau taip pat pamažu didėjant dalyvių kūrybiškumui, kito ir saviraiškos, depresijos bei pagerėjusios nuotaikos, rodikliai (Sil Bae ir Hee Kim, 2018), atsispindėję ir šio tyrimo rezultatuose. Vadinasi, išpildytas kūrybos poreikis suteikiant laisvę rinktis dailės priemones ir galimybę kurti taip, kaip tuo metu norėjosi ir buvo įmanoma, didino negalią turinčių dalyvių savivertę, atsirado didesnis pasitikėjimas savimi, drąsa eksperimentuoti ir noras judėti toliau – išbandyti platesnį spektrą dailės priemonių ateityje, taip pat šio tyrimo dalyviai išreiškė norą ir toliau lankyti dailės terapijos sesijas.

Apibendrinant šio tyrimo palyginimą su kitais, galima sakyti, kad dailė kaip terapija yra paveiki siekiant sužadinti žmoguje viltį. Dailės terapijos proceso metu negalią turinčių dalyvių vilties jausmo patyrimas didėjo kartu su pasitikėjimu savimi, kuri taip pat lėmė įgalinimo ir vidinės stiprybės jausmas, todėl tai neatsiejamai sąlygojo formalių piešinio elementų kismą, gilesnę dalyvių emocinę raišką, kartu atrandant prasmę kūrybiniame procese. Todėl galima teigti, kad DT procesas

įgalindamas dalyvius kūrybiniame procese, padėjo patirti vilties jausmą ir parodė, kad dalyvių negalia neapibrėžė jų galimybių, o vilties jausmas yra būties pagrindas. Toks tyrimas, kuriame buvo siekiama atskleisti, kaip vilties jausmas pasireiškia patiriamas dailės terapijos procese, Lietuvoje buvo atliktas pirmą kartą.

Tyrimo ribotumai.

1. Tyrimo metodų derinimas – didelė empirinės tyrimo dalies apimtis dėl gausaus tyrimo duomenų kiekio, siekiant juos kokybiškai išanalizuoti, apjungti, pateikti.

2. Atliekant tyrimą su savo terapine grupe, užėmiau ir tyrėjo ir terapeuto pozicijas. Dalyvavimas tyrime tik kaip tyrėjui arba terapeutui, būtų privalumas.

3. Kadangi tyrimo dalyviai buvo atrinkti iš vieno ir to paties dienos centro, tai galėjo nepilnai užtikrinti konfidencialumą tarp dalyvių. Dėl šios priežasties, kiekvienos sesijos metu dalyviams buvo primenamos dailės terapijos konfidencialumo taisyklės. Dėl tikslesnių patiramo vilties jausmo pasireiškimo dailės terapijos procese rezultatų, būtų galima naudoti kitus atrankos būdus, siekiant dar labiau heterogeninės grupės (pavyzdžiui, sudarytos iš kelių skirtingų dienos centrų).

4. Nedidelė tyrimo imtis galėjo nepakankamai atspindėti vilties jausmo patyrimą dailės terapijos procese. Šio tyrimo rezultatus galėtų papildyti ateityje atliekami panašaus pobūdžio tyrimai.

Išvados

Teorinio tyrimo išvados:

1. Atlikta literatūros analizė parodė, kad nuo senų laikų vilties samprata siejama su lūkesčiais, dėl kurių kenčiama, tačiau naujas požiūris verčia susimąstyti, kad viltis, kaip požiūris yra suprantamas ne kaip lūkestis, kuris veda į neviltį, o kaip požiūris, verčiantis veikti. Todėl viltis, kaip požiūris yra individualiai suvokiama prasmė savo buvime. Taip pat remiantis literatūra galima teigti, kad viltis padeda veiksmingiau susidoroti su sunkumais gyvenime, socialinis dalyvavimas turi įtakos ateities viltims, streso metu viltis gyvenimą daro toleruojamu, o asmenį psichologiškai atsparesniu, stipresniu, tuo tarpu neturintis vilties žmogus gali susirgti. Vadinasi, viltis yra skirta suteikti žmogui valios gyventi.

2. Remiantis atliktų tyrimų analize, dailės terapiją taikant žmonėms turintiems negalią, pastebima, kad vilties jausmo patyrimui didelės įtakos turi teigiamo savivaizdžio skatinimas – tikslas yra parodyti žmogui, kad jis turi organizacinių gebėjimų, geba dalyvauti kūrybinėje veikloje. Susiduriant su vizualinės raiškos kūriniumi, liudijančiu įgalinančius asmens įgūdžius, fizinius gebėjimus

ir motyvaciją, skatinamas vilties jausmo patyrimas. Vadinasi, negalią turinčių žmonių vilties jausmo patyrimui svarbu pajusti pilnavertiškumo būseną kūrybinės veiklos metu. Taip pat svarbu, kad gebėjimai ir išgyvenimai – emocinės patirtys, būtų pripažįstami.

Empirinio tyrimo išvados:

3. Remiantis šio tyrimo teminės analizės rezultatais, kūrybiniame dailės terapijos procese negalią turinčių tyrimo dalyvių patiriamas vilties jausmas pasireiškė tuo, kad: dalyviai jautė prasmę kurdami ir dalyvaudami kūrybiniame procese; jautėsi įgalinti – suvokė, kad negalia neapibrėžė jų galimybių kurti; dalyviai išgyveno tikėjimo savimi momentus ir susiformavo teigiamas požiūris į ateitį, kurį rodė tiesiogiai ir netiesiogiai vaizduojamos ir verbaliai reflektuojamos viltys ir svajonės atsispindėjusios piešiniuose; dalyviai patyrė vidinės stiprybės jausmą, padidėjo savivertės pojūtis, kurį rodė didėjantis atvirumas reikšti emocijas – jas įvardinant, priimant, konstruktyviai išveikiant dailės priemonėmis. Be to, grupės dalyviai galėjo vienas kitą įkvėpti, todėl dailės terapija juos suartino.

4. Negalią turinčių dalyvių patiriamas vilties jausmas pasireiškė per šiuos formalius piešinio elementus: aprašymo naudojimas piešiniuose; objektai centrinėje lapo ašyje; apibrėžtas kontūras; vertikali ir horizontali lapo padėtis; storos, paryškintos linijos; judėjimo kryptis į viršų ir į dešinę arba vaizdavimas dešinėje. Formaliems elementams kintant: iš fragmentinės į centrinę kompoziciją; nuo 1 iki 4 spalvų ir priemonių; iš paprasto kieto pieštuko į spalvotus tušinukus; iš bespalvio į spalvotą; iš pieštukų į kreideles; perspektyvos atsiradimas piešinyje; iš trumpų, trūkinėjančių linijų į ilgas, vientisas; pakitęs medžio tipas iš beržo į ąžuolą; iš netiesioginio vaizdavimo į tiesioginį; iš tiesioginio vaizdavimo į simbolinį.

4.1. Taip pat per daugiausiai pasikartojančius objektus: visų dalyvių piešiniuose buvo vaizduojamas žmogus, namas ir medis. Per kitus alegorinius ir simbolinius atvaizdus: kelias, rankos, kojos, širdis, rodyklės, kryžkelė, svarmenys (Aurimo); mediena, židinys, durys, langai, vanduo, ąsotis, šeima, linijos aplink kūną, širdis, bamba, kelėnai (Janinos); šakos, šaknys, beržas, ąžuolas, linijos aplink kūną, išeinamoji žarna, šiaudai, molis (Eglės). Taip pat per spalvas: visų dalyvių piešiniuose buvo aptikta žalia spalva. Kitos dažniausiai pasikartojančios spalvos ar jų deriniai: juoda, raudona, žalia, rožinė, violetinė, geltona bei ciklo pabaigoje atsiradusi ruda spalva.

5. Teminės ir piešinių analizės rezultatai vienas kitą papildė. Tiek teminėje, tiek piešinių analizėje, negalią turinčių dalyvių patiriamas vilties jausmas dailės terapijos procese pasireiškė šiais požymiais:

5.1. **Prasmė kurti.** Teminėje analizėje atsiskleidė dalyvių su negalia identitetas, susiejant piešinio detales su objektais ir įvykiais gyvenime. Tai, kad jie kūrė vizualinius vaizdinius, jiems leido pamatyti save įkūnytus popieriaus lape, dalyviai patyrė prasmės kurti jausmą, kurį rodė dalyvių įsitraukimas. Piešiniuose pasireiškė per daugiausiai pasikartojančius objektus, tikslingai naudojamas spalvas ir subjektyvius elementus, suteikiant piešiniui prasmę.

5.2. **Įgalinimas.** Teminėje analizėje atsiskleidė dalyvių susiformavęs teigiamas požiūris į save, kad negalia neapibrėžė jų galimybių kūrybiniame procese, dalyviai jautėsi savarankiškesni ir įgalinti imtis veiksmų kasdienėje veikloje. Kūrybiniame procese sumažėjo baimė suklysti, dalyviai labiau atsipalaidavo išbandydami naujas priemones. Formalūs piešinių elementai, tokie kaip: perėjimas nuo spalvos naudojimo tik formai apibrėžti prie visiško objektų užpildymo; iš bespalvio piešinio perėjimas prie išraiškos spalvomis; nuo daugybinių elementų piešinyje iki išgryninto objekto vaizdavimo centre bei horizontali lapo padėtis.

5.3. **Tikėjimas.** Teminėje analizėje atsiskleidė dalyvių teigiamas savo ateities matymas, grindžiamas tikėjimu išreikštu viltiškumu, kad „*bus geriau*“ arba „*ne blogiau*“ bei svajonių vaizdavimu piešiniuose, jų verbalizavimu. Bei per šiuos formalius elementus: iš tiesioginio vaizdavimo pereinant į simbolinį, perspektyvos atsiradimas piešinyje, objektai centrinėje lapo ašyje, smulkios detalės.

5.4. **Stiprybė.** Teminėje analizėje atsiskleidė dalyvių vidinės stiprybės jausmas siejamas su viltimi, poreikis turėti resursų, palūžus atsikelti. Stiprybė turėti vilties – neatsiejama abiejų savybių esatis, apimanti didėjantį dalyvių psichologinį atsparumą, kantrybę, ryžtą, kuriuos rodė formalūs elementai: plonos linijos pradamos storinti; pakitęs medžio tipas (iš beržo į ąžuolą); centrinė kompozicija; objektų judėjimo kryptis į viršų, dešinėje pusėje; spalvų naudojimas tikslingai padedant sau „išgyventi“ (žalia, rožinė ir violetinė) bei teigiamas savęs vaizdavimas įveikiant kliūtis.

5.5. **Savivertė.** Teminėje analizėje atsiskleidė dalyvių verbaliai išreikštas savęs priėmimas, kūrybinis procesas suteikė galimybę būti savimi, todėl didėjo dalyvių savivertė, kūrybiškumas, meilė sau, kuriuos rodė formalių elementų kismas: trumpų ir trūkinėjančių linijų perėjimas prie ilgų ir vientisesnių; iš fragmentinės kompozicijos į centrinę ir objektų pasiskirstymas centrinėje lapo ašyje; teigiamas priemonių ir spalvų skaičiaus pokytis (iš 1 į 4); vertikali popieriaus lapo kryptis ir medžio šakos perėjimas į vientiso medžio vaizdinį.

5.6. **Emocinė raiška.** Teminėje analizėje atsiskleidė didėjantis dalyvių atvirumas reikšti emocijas, kurį tai pat rodė formalūs elementai: perėjimas iš spalvotų pieštukų prie spalvotų kreidelių; iš paprasto

kieto pieštuko, prie spalvotų tušinukų; iš netiesioginio vaizdavimo į tiesioginį; aprašymų naudojimas piešiniuose bei dėmesys detalėms; ekspresyvios linijos bei ciklo pabaigoje atsiradusi ruda spalva.

5.7. **Integralumas.** Teminėje analizėje atsiskleidė dalyvių išreikštas poreikis jaustis reikalingais. Nors šio fenomeno neilustruoja formalūs piešinio elementai, buvo pastebėta, kad prie bendro vilties jausmo patyrimo DT procese prisidėjo dalyvių ir terapeuto ryšys grupėje. Taip pat pagerėjo jų tarpasmeniniai santykiai dienos centre, o grupinės terapijos dėka, kiekvienas naujai atrado save per kitą asmenį.

Rekomendacijos

Atsižvelgiant į rašto darbo literatūros analizę, tyrimo metodus, gautus rezultatus bei tyrėjos patirtį, pateikiamos šios praktinės rekomendacijos:

Neįgaliųjų dienos centrams:

- Taikyti ilgalaikę dailės terapiją negalią turintiems asmenims. Formuoti ne didesnes, kaip 5 – 7 dalyvių grupes.
- Sudaryti sąlygas dailės terapijai vykti: paruošti tinkamą patalpą su dailės priemonėmis, sudaryti reguliarių dailės terapijos susitikimų grafiką, informuoti kitus dienos centro darbuotojus ir lankytojus, kad vykstant terapijai, nebūtų trikdoma proceso eiga.

Sveikatos priežiūros įstaigoms:

- Taikyti dailės terapiją negalią turintiems asmenims, kaip integralų reabilitacijos gydymą stacionare ir/ar ambulatoriškai arba, kaip palaikomąją terapiją visapusiškai sveikatos gerovei. Formuoti ne didesnes, kaip 5 – 7 dalyvių grupes arba taikyti individualiai. Dailės terapiją būtų naudinga taikyti plačiau: poliklinikose, sveikatos priežiūros centruose, ligoninėse, vaikų ir suaugusiųjų sanatorijose ir pan.

Dailės terapeutams:

- Taikant dailės terapiją negalią turintiems asmenims, svarbu ugdyti kantrybę ir toleranciją: suteikti visas galimybes klientui ar pacientui dailės medžiagas rinktis pačiam, stebėti procesą ir jo eigą stengiantis kuo mažiau daryti įtaką kūrėjo autentiškam pasirinkimui.
- Remiantis tyrimo atradimais ir išvadomis, taikant į vilties jausmo patyrimą orientuotą dailės terapiją, rekomenduojame nuolat skatinti negalią turinčius dalyvius išbandyti naujas dailės priemones, technikas, būdus, suteikti grįžtamąjį ryšį.

Tyrimams ateityje:

- Ištirti vilties patyrimą taikant dailės terapiją atskirose homogeniškosiose grupėse: patyrusiais insultą ir dėl ligos įgijusiais negalia; žmonėmis, sergančiais afazija; turinčiais cerebrinį paralyžių ar hemiplegiją ir pan., turinčiais sunkią daugybinę negalią ir kt.
- Ištirti įgimtą negalią turinčių asmenų vilties jausmo patyrimą dailės terapijos procese.
- Ištirti vilties patyrimą taikant dailės terapiją kitose grupėse, pavyzdžiui, kur santykis su mirtimi gali būti akivaizdus: sergant onkologine liga, paliatyvių pacientų slaugoje ir pan.
- Atlikti tyrimą siekiant atskleisti vilties patyrimo sąsajas su demografiniais negalią turinčių dalyvių duomenimis, pavyzdžiui: siekiant nustatyti vilties patyrimo dailės terapijoje ir tarpasmeninių santykių namuose, sąsajas, kai negalią turintys asmenys gyvena vieni ir/ar yra turintys šeimą.

Literatūra

1. Abt, T. (2005). *Introduction to picture interpretation according to C. G. Jung*. Zurich: Living Human Heritage Publications.
2. Akhan, L. U., Kurtuncu, M. ir Celik, S. (2017). The Effect of Art Therapy with Clay on Hopelessness Levels Among Neurology Patients. *Rehabilitation Nursing*, 42(1), 39–45. doi: 10.1002/rmj.215
3. Ali, K., Gammidge, T. ir Waller, D. (2014). Fight like a ferret: A novel approach of using art therapy to reduce anxiety in stroke patients undergoing hospital rehabilitation. *Medical Humanities*, 40(1), 56–60. doi: 10.1136/medhum-2013-010448
4. Alonzi, S., La Torre, A. ir W. Silverstein, M. (2020). The Psychological Impact of Preexisting Mental and Physical Health Conditions During the COVID-19 Pandemic. *American Psychological Association*. <https://doi.org/10.1037/rep0000434>
5. Andrijauskas, A. (2019). *Meno psichologija: Nuo kūrybingumo ištakų iki psichopatologijos* (5-asis leid.). Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
6. Aravičienė, O. (2016). *Dailės terapijos taikymas siekiant asmenų su negalia, dalyvaujančių profesinės reabilitacijos programoje, įsidarbinimo galimybių, savivertės, psichologinės gerovės gerinimo*. Kaunas: Vilniaus dailės akademija.
7. Baker, C., Worrall, L., Rose, M., Hudson, K., Brooke, R. ir O’Byrne, L. (2017). A systematic review of rehabilitation interventions to prevent and treat depression in post-stroke aphasia. *PubMed*. doi: 10.1080/09638288.2017.1315181
8. Barfield, P. A. ir Driessnack, M. (2018). Children with ADHD draw-and-tell about what makes their life really good. *Journal for specialists in pediatric nursing*. <https://doi.org/10.1111/jspn.12210>
9. Baumann, M., Peck, S., Collins, C. ir Eades, G. (2013). The meaning and value of taking part in a person-centred arts programme to hospital-based stroke patients: Findings from a qualitative study. *Disability and Rehabilitation*, 35(3), 244–256. <https://doi.org/10.3109/09638288.2012.694574>
10. Becker, U. (1995). *Simbolių žodynas*. Vilnius: UAB Vaga.
11. Bell, C. (1914). *Art by Clive Bell*. New York: Frederick A. Stokes. Prieiga per internetą: https://www.gutenberg.org/files/16917/16917-h/16917-h.htm#Page_3
12. Braun, V. ir Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*. doi: 10.1191/1478088706qp063oa

13. Braun, V. ir Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research: A Practical Guide for Beginners*. London: Sage publication. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/256089360_Successful_Qualitative_Research_A_Practical_Guide_for_Beginners
14. Braun, V. ir Clarke, V. (2020). One size fits all? What counts as quality practice in (reflexive) thematic analysis? *Qualitative Research in Psychology*. doi: 10.1080/14780887.2020.1769238
15. Brazauskaitė, A. ir Dikčiūtė, S. (2015). *Modernaus meno socialinė reikšmė: Meniniai socialiniai performansai* (1-asis leid.). Vilnius: VšĮ Menų terapijos centras.
16. Bright, F. A. S., McCann, C. M. ir Kayes, N. M. (2019). Recalibrating hope: A longitudinal study of the experiences of people with aphasia after stroke. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*. doi: 10.1111/scs.12745
17. Camus, A. (1970). The Myth of Sisyphus (Extracts). *Problemos*, 6, 98-114. Prieiga per internetą: <https://www.journals.vu.lt/problemos/article/view/5801/3804>
18. Čiužaitė, G. (2021). *Kas yra viltis ir kaip jos neprarasti krizių metu?* Prieiga per internetą: <https://open.spotify.com/episode/5z906bIskPylJaVj9mvia4>
19. Dalley, T. (2004). *Dailė kaip terapija* (1-asis leid.). Vilnius: Apostrofa.
20. Dapkutė, A. (2015). *Aldona Dapkutė: „Dailės terapija leidžia pajusti: aš galiu“*. Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/2015-05-11-aldona-dapkute-dailles-terapija-leidzia-pajusti-as-galiu/>
21. Dapkutė, A. (2023). *Tikslu kūrybiškumas, vidinis kritikas, menas ir dailės terapija*. Prieiga per internetą: <https://youtu.be/Up961Q2l8Vc>
22. Disability and Health Overview. (2020). *Centers for Disease Control and Prevention*. Prieiga per internetą: <https://www.cdc.gov/ncbddd/disabilityandhealth/disability.html>
23. Disabilities: Causes, Diagnosis and Management. (2017). *American International Medical University*. Prieiga per internetą: https://www.aimu.us/2017/02/25/disabilities-causes-diagnosis-and-management/#:~:text=Diagnosis%20of%20particular%20disability%20may,can%20issue%20a%20disability%20certificate*
24. Donnari, S., Canonico, V., Fatuzzo, G., Bedetti, C., Marchiafava, M., Menna, M. ir Elisei, S. (2019). New technologies for art therapy interventions tailored to severe disabilities. *Psichiatria Danubina*, 31, 5. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31488773/>
25. European consortium for arts therapies education. (2022). *Live Sound and Action Painting Performance „Peace Day“*. Prieiga per internetą: <https://www.ecarte.info/day-1-abstracts>

26. Eurostat. (2021). *Disability statistics—Poverty and income inequalities*. *Eurostat Statistics Explained*. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Disability_statistics_-_poverty_and_income_inequalities&oldid=561947
27. Fiedler, C. (1978). *On Judging Works of Visual Art* (2-asis leid.). London: University of California press. Prieiga per internetą: <https://faragoarth6929.files.wordpress.com/2016/08/conrad-fielder.pdf>
28. Focillon, H. (1992). *The Life of Forms in Art*. New York: Zone books. Prieiga per internetą: https://german.yale.edu/sites/default/files/focillon_life_of_forms.pdf
29. Frankl, V. E. (2020). *Žmogus ieško prasmės* (6-asis leid.). Vilnius: UAB „Katalikų pasaulio leidiniai“.
30. Gantt, L. (2015). The Formal Elements Art Therapy Scale (FEATS). *The Wiley Handbook of Art Therapy*, 569–578. doi:10.1002/9781118306543.ch54
31. Hockley, J. (1993). The concept of hope and the will to live. *Palliative Medicine*, 7: 181–186. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/026921639300700303>
32. Holmqvist, G., Roxberg, A., Larsson, I. ir Lundqvist-Persson, C. (2019). Expressions of vitality affects and basic affects during art therapy and their meaning for inner change. *International Journal of Art Therapy*, 24(1), 30–39. doi: 10.1080/17454832.2018.1480639
33. Kaliatkaitė, J. ir Bulotaitė, L. (2014). Gerovės samprata sveikatos moksluose ir psichologijoje: tyrimai, problemos ir galimybės. *Visuomenės sveikata, Nr. 1 (64), p. 9–24*, 16. Prieiga per internetą: [https://www.hi.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/2014.1\(64\)/VS%202014%201\(64\)%20LIT%20A%20Geroves%20samprata.pdf](https://www.hi.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/2014.1(64)/VS%202014%201(64)%20LIT%20A%20Geroves%20samprata.pdf)
34. Kim, M. K. ir Kang, S. D. (2013). Effects of Art Therapy Using Color on Purpose in Life in Patients with Stroke and Their Caregivers. *Yonsei Medical Journal*, 54(1), 15. doi: 10.3349/ymj.2013.54.1.15
35. Križiūtė, N. (2017). *Dailės terapijos taikymas traumą patyrusiems žmonėms: meninių aspektų tyrimas*. Kaunas: Vilniaus dailės akademija.
36. Ksaveras-Cazali, P. (2009). Absurdas ir viltis egzistencializmo filosofijoje. *Mokslinė mintis*. Prieiga per internetą: http://www.litlogos.eu/L61/Logos_61_043_053_Cazali.pdf
37. Lapinskienė, L. (2002). *Simbolinių reikšmių žodynas*. Panevėžys: Magilė.
38. Lebedeva, L. (2020). *Dailės terapija: teorija ir praktika* (2-asis leid.). Kaunas: žmogaus psichologijos studija.

39. Lebedeva, L. (2021). *Projekcinis piešinys dailės terapijoje: požymių ir interpretacijų enciklopedija* (1-asis leid.). Kaunas: žmogaus psichologijos studija.
40. Lietuvių kalbos institutas. (2023). *Lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą: <https://www.lietuviuzodynas.lt/zodynas/Negalia>
41. Lietuvos meno terapijos asociacija. (2010). *Meno terapeuto etikos kodeksas*. Prieiga per internetą: https://menoterapija.info/apie/apie_dokumentai/
42. Lietuvos Respublikos Seimas. (2023). *Lietuvos respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas*. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b891853285db11edbdcebd68a7a0df7e>
43. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija. (2023). *Neįgalumo statistika ir dinamika*. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/asmenu-su-negalia-itrauktis/statistika-2>
44. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministerija. (2019). *Įsakymas dėl meno terapeuto veiklos reiklavimų patvirtinimo Nr. V-457*. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/e2631330674c11e99684a7f33a9827ac?jfwid=q8i88mcob>
45. Luo, S. X., van Horen, F., Millet, K. ir Zeelenberg, M. (2022). What we talk about when we talk about hope: a prototype analysis. *American Psychological Association. Emotion*, 22(4), 751–768. doi: 10.1037/emo0000821
46. Living in the EU as a person with a disability. (2022). *Council of the EU and the European Council*. Prieiga per internetą: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/disability-eu-facts-figures/#:~:text=The%20share%20of%20people%20with,The%20EU%20average%20is%2024%25>
47. Malchiodi, C. A. (2020). *Trauma and Expressive Arts Therapy. Brain, body, and imagination in the healing process*. New York: The Guilford Press.
48. Marleau-Ponty, M. (2018). *Juslinio suvokimo fenomenologija*. Vilnius: Baltos lankos.
49. Messerly, J. (2017). Hope and Pandora's Box. *Reason and Meaning*. Prieiga per internetą: <https://reasonandmeaning.com/2017/03/11/hope-and-pandoras-box/>
50. Mickūnaitė, G. (2012). *Dailėyra: Teorijos, metodai, praktikos*. Vilniaus dailės akademija.
51. National Disability Services. (2016). *Disability Types and Description*. Prieiga per internetą: <https://www.nds.org.au/index.php/disability-types-and-description>
52. Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnyba prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. (2021). *Statistinė veiklos ataskaita*. Prieiga per internetą:

https://ndnt.lrv.lt/uploads/ndnt/documents/files/2021%20m_%20veiklos%20ataskaita%20.pdf?lang=en

53. Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnyba prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. (2023). *Neįgalumo lygio nustatymas*. Prieiga per internetą: <https://ndnt.lrv.lt/lt/atviri-duomenys-1/neigalumo-lygio-nustatymas-2>

54. Neįgaliųjų veiklos centras. (2016). *Negalia ir jos rūšys*. Prieiga per internetą: <https://www.jnvc.lt/lt/aktuali-informacija/item/10-negalia-ir-jos-rusys>

55. Noh, J.-W., Kwon, Y. D., Park, J., Oh, I.-H. ir Kim, J. (2016). Relationship Between Physical Disability and Depression by Gender: A Panel Regression Model. *Plos One*, 11(11). doi: 10.1371/journal.pone.0166238

56. Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E. ir Moules, N. J. (2017). Thematic Analysis: Striving to Meet the Trustworthiness Criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16: 1-13. <https://doi.org/10.1177/1609406917733847>

57. Nummenmaa, L., Glerean, E., Hari, R. ir Hietanen, J. K. (2014). Bodily maps of emotions. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(2), 646–651. Prieiga per internetą: <https://www.pnas.org/doi/epdf/10.1073/pnas.1321664111>

58. O'Farrell, K. (2017). Feedback feeds self-identity: using art therapy to empower self-identity in adults living with a learning disability. *International Journal of Art Therapy*, 22(2), 64–72. doi: 10.1080/17454832.2017.1317003

59. Oficialios statistikos portalas. (2021). *Statistinės informacijos apie asmenis su negalia duomenų šaltiniai*. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/tarptautiniams-palyginimams-apie-asmenis-su-negalia>

60. Oficialios statistikos portalas. (2023). *Statistika apie asmenis su negalia rengiama įgyvendinant nacionalinius teisės aktus*. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistika-apie-asmenis-su-negalia-rengiama-igyvendinant-nacionalinius-teises-aktus>

61. Ogilvie, D. (2023). *The Beginning of Formalism*. Prieiga per internetą: https://danpoy.com/art_history_chapter_3.htm#:~:text=Wölfflin%27s%20principles%20of%20art%20history,and%20Unity%3B%20Clearness%20and%20Unclearness.

62. Panofsky, E. (2002). *Prasmė vizualiniuose menuose*. Vilnius: Baltos lankos.

63. Pastoureau, M. (2014). *Green: The history of a color*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

64. Penzes, I., van Hooren, S., Dokter, D. ir Hutschemaekers, G. (2020). Formal Elements of Art Products Indicate Aspects of Mental Health. *Frontiers in Psychology*. doi: 10.3389/fpsyg.2020.572700
65. Puslys, D. (2016). *Kardinolas A. J. Bačkis: tikėjimas ir viltis turi atsispindėti mūsų kasdieniame gyvenime*. Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/2016-03-28-kardinolas-a-j-backis-tikejimas-ir-viltis-turi-atsispindeti-musu-kasdieniam-gyvenime/>
66. Redazione. (2016). *Art criticism: Developments in formalism (Roger Fry, Lionello Venturi)*. Prieiga per internetą: <https://www.finestresullarte.info/en/works-and-artists/art-criticism-developments-in-formalism-roger-fry-lionello-venturi>
67. Ruškus, J. (2019). *Apie klaidingą, bet alternatyvos neturintį žodį „neįgalus“*. Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/2019-01-07-apie-klaidinga-bet-alternatyvos-neturinti-zodi-neigalus/>
68. Samsonienė, L. (2011). Negalios fenomenas integraliame ugdymo ir sporto procese. Vilnius: Vilniaus universitetas.
69. Sil Bae, Y. ir Hee Kim, D. (2018). The Applied Effectiveness of Clay Art Therapy for Patients With Parkinson's Disease. *Journal of evidence-based integrative medicine*. doi: 10.1177/2515690X18765943
70. Symons, J., Clark, H., Williams, K., Hansen, E. ir Orpin, P. (2011). Visual Art in Physical Rehabilitation: Experiences of People with Neurological Conditions. *British Journal of Occupational Therapy*, 74(1), 44–52. doi: 10.4276/030802211x12947686093729
71. Sit, J. W. H., Chan, A. W. H., So, W. K. W., Chan, C. W. H., Chan, A. W. K., Chan, H. Y. L., Fung, O. W. M. ir Wong, E. M. L. (2017). Promoting Holistic Well-Being in Chronic Stroke Patients Through Leisure Art-Based Creative Engagement. *Rehabilitation Nursing*, 42(2), 58–66. doi: 10.1002/rnj.177
72. Smeltzer, S. C., Mariani, B. ir Meakim, C. (2017). Brief Historical View of Disability and Related Legislation. *Villanova University College of Nursing*. Prieiga per internetą: <https://www.nln.org/docs/default-source/uploadedfiles/professional-development-programs/ace-series/brief-history-of-disability.pdf>
73. Snir, S., Regev, D. ir Shaashua, Y. H. (2017). Relationships Between Attachment Avoidance and Anxiety and Responses to Art Materials. *Art Therapy*, 34(1), 20–28. doi: 10.1080/07421656.2016.1270139

74. Trakšelys, K. (2013). Švietimo sociologijos epistemologinės prieigos. *Filosofija. Sociologija*. Prieiga per internetą: <https://www.ateitis.net/lt/temos/481/>
75. Valstybės žinios. (2010). *Jungtinių Tautų neįgalųjų teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolais*. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.335882>
76. Vengeris, A. (2008). *Psichologinis konsultavimas ir diagnostika. I dalis*. Vilnius: Presvika.
77. Viluckienė, J. (2008). „Iškūnyta“ socialinio modelio negalios samprata. *Filosofija. Sociologija*, 19(4). Prieiga per internetą: <http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2008/4/45-52.pdf>
78. Viluckienė, J. (2013). Negalios sampratos kaita medicininėje sociologijoje. *Filosofija. Sociologija*, 24(4). Prieiga per internetą: <https://www.ateitis.net/lt/temos/302/>
79. W Corn, B., B Feldman, D. ir Wexler, I. (2020). The science of hope. *The Lancet Oncology*. doi: 10.1016/S1470-2045(20)30210-2
80. World Health Organization. (2020). *Disability: people with disability vs persons with disabilities*. Prieiga per internetą: <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/people-with-disability-vs-persons-with-disabilities#:~:text=Persons%20with%20disabilities%20as%20defined,disability%20independent%20of%20the%20duration.>
81. Wolfflin, H. (1915). *Principles of art history: the problem of the development of style in early modern art*. The Getty Research Institute. Prieiga per internetą: https://faragoarth6929.files.wordpress.com/2016/08/wofflin_principles.pdf
82. World bank group. (2020). *Negalios politika ir negalios vertinimo sistema Lietuvoje*. Prieiga per internetą: https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/socialine-integracija/neigalieji/Ataskaita_Negalios%20politika%20ir%20negalios%20vertinimo%20sistema%20Lietuvoje.pdf
83. World Health Organization. (1980). *International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps*. Prieiga per internetą: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf?sequence=1
84. World Health Organization. (2020). *Basic documents* (49th ed). Prieiga per internetą: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/339554/9789240000513-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
85. World Health Organization. (2023). *Disability*. Prieiga per internetą: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>

86. Žydžiūnaitė, V. ir Sabaliauskas, S. (2017). *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai*. Vilnius: Vaga. Prieiga per internetą: https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2021/02/7702_Kokybiniu_tyrimu_etika.pdf

Lentelių sąrašas

1lent. „Tyrimai atlikti 10-ies metų laikotarpyje“. Sudaryta rašto darbo autorės

2lent. Tyrimo dalyvių charakteristikos ir sociodemografiniai duomenys. Sudaryta rašto darbo autorės

3lent. Dailės terapijos sesijų ciklas: tvarkaraštis. Sudaryta rašto darbo autorės

4lent. Tyrimo dalyvių DT sesijų lankomumas. Sudaryta rašto darbo autorės

5lent. Temos ir potemės. Sudaryta rašto darbo autorės

Paveikslėlių sąrašas

1pav. Teminės analizės ir piešinių analizės sąsajos: schema. Sudaryta rašto darbo autorės

2pav. Duomenų analizės procesas. Sudaryta rašto darbo autorės

3pav. Transkribuoto teksto pavyzdys. Sudaryta rašto darbo autorės

SANTRAUKA

Tyrimo tema: suaugusių žmonių su negalia vilties jausmo patyrimas dailės terapijos procese.

Tyrimo problema: įgimta ir įgyta negalia paveikia žmogų ir dažnai yra susijusi su depresijos požymiais, todėl stokojantis vilties žmogus gali būti labiau pažeidžiamas psichikos sveikatos požiūriu. Tam poveikiui sušvelninti gali būti naudinga dailės terapija, pagerindama negalią turinčių asmenų sveikatos gerovę kasdienėje veikloje arba taikant kaip integralų gydymą, skatinant vilties jausmą. Tačiau Lietuvoje kol kas nėra atlikta tyrimų apie suaugusių negalią turinčių žmonių vilties jausmo patyrimą dailės terapijos kūrybiniame procese.

Tyrimo tikslas: atskleisti, kaip suaugę žmonės su negalia patiria vilties jausmą dailės terapijos procese.

Tyrimo objektas: žmonių su negalia vilties patyrimas dailės terapijos procese.

Tyrimo metodai: pasirinkta kokybinė tyrimo strategija, duomenų rinkimo metodai: pusiau struktūruotas interviu (1val.), dalyvių refleksijos žodžiu, piešiniai bei tyrėjo stebėjimo dienoraštis. Tyrime dalyvavo 3 žmonės (28 – 77m.), turintys įgytą negalią. Tyrimo dalyviams buvo taikoma 15 sesijų (1,5–2val. trukmės) uždara grupinė dailės terapija. Verbaliniai duomenys ir užrašai buvo analizuojami indukcinės teminės analizės metodu (Braun ir Clarke, 2020, 2013, 2006), o vaizdiniai – formalių piešinių elementų analizės metodu (Gantt, 2015), atliktas teminės analizės ir piešinių formalių elementų analizės palyginimas.

Tyrimo rezultatai: atlikus indukcinę teminę analizę buvo išgrynintos dvi pagrindinės temos, kurios apibūdina negalią turinčių dalyvių vilties jausmo patyrimą dailės terapijos procese: 1. Giluminiai virsmai: susitikus su savimi dailės terapijoje ir 2. Įkvepianti dailės ir vilties sandūra. Atlikus piešinių formalių elementų analizę buvo išgrynintos 9 didžiausios piešinių grupės: Janinos: 1. Žmogaus vaizdavimas, 2. Namas, 3. Medžiai; Aurimo: 1. Portretai, 2. Rankos – atrama ir stiprybė, 3. Kelias – viltis – ateitis; Eglės: 1. Medžiai, 2. Žmogaus vaizdavimas, 3. Namai.

Tyrimo išvados: 1. Kūrybiniame dailės terapijos procese negalią turinčių tyrimo dalyvių patiriamas vilties jausmas pasireiškė tuo, kad: dalyviai jautė prasmę kurdami ir dalyvaudami kūrybiniame procese; jautėsi įgalinti – suvokė, kad negalia neapibrėžė jų galimybių kurti; dalyviai išgyveno tikėjimo savimi momentus ir susiformavo teigiamas požiūris į ateitį, kurį rodė vaizduojamos ir verbaliai reflektuojamos viltys ir svajonės atsispindėjusios piešiniuose; patyrė vidinės stiprybės jausmą, padidėjo savivertės pojūtis, kurį rodė didėjantis atvirumas reikšti emocijas – jas įvardinant, priimant, išveikiant. Be to, grupės dalyviai galėjo vienas kitą įkvėpti, todėl dailės terapija juos suartino. 2. Vilties jausmas pasireiškė šiais formaliais elementais: aprašymo naudojimas piešiniuose; objektai centre; kontūras;

vertikali ir horizontali lapo padėtis; storos, paryškintos linijos; judėjimo kryptis į viršų ir į dešinę ir vaizdavimas dešinėje. Formaliems elementams kintant: iš fragmentinės į centrinę kompoziciją; nuo 1 iki 4 spalvų ir priemonių; iš paprasto kieto pieštuko į spalvotus tušinukus; iš bespalvio į spalvotą; iš pieštukų į kreideles; perspektyvos atsiradimas; iš trumpų, trūkinėjančių linijų į ilgas, vientisas; pakitęs medžio tipas iš beržo į ąžuolą; iš netiesioginio vaizdavimo į tiesioginį; iš tiesioginio vaizdavimo į simbolinį. Taip pat pasireiškė per daugiausiai pasikartojančius objektus: visų dalyvių piešiniuose buvo vaizduojamas žmogus, namas ir medis. Taip pat per spalvas, kurias visi dalyviai naudojo tiksliai. Visų dalyvių piešiniuose buvo aptinkama žalia spalva. Kitos dažniausiai pasikartojančios spalvos: juoda, raudona, žalia, rožinė, violetinė, geltona bei ciklo pabaigoje atsiradusi ruda spalva. 3. Sąsajos tarp piešinių ir verbalinės išraiškos parodė, kad negalią turinčių dalyvių patiriamas vilties jausmas pasireiškė šiais aspektais: prasmė kurti, įgalinimas, tikėjimas, stiprybė, savivertė, emocinė raiška, integralumas.

Raktiniai žodžiai: viltis, negalia, dailės terapija, kokybinis tyrimas.

SUMMARY

Topic: experience of hope in adults with disabilities in the process of art therapy.

Problem of research: congenital and acquired disabilities affect a person and are often associated with symptoms of depression, making a person without hope more vulnerable to mental health. Art therapy can be useful in improving the well-being of people with disabilities in their daily life or as an integral treatment promoting a sense of hope. However, no research has yet been conducted in Lithuania on the experience of hope in adults with disabilities in the art therapy.

Aim: to reveal how adults with disabilities experience a sense of hope in the art therapy process.

Object: the experience of hope in the process of art therapy.

Methods of research: a qualitative research strategy and data collection methods were chosen: semi-structured interview (1 hour), verbal reflections of the participants, drawings and the researcher's observation diary. 3 people with an acquired disability participated in the study (28-77 years old). Participants attended 15 sessions of closed group art therapy (1.5-2 hours long). Verbal data and notes were analyzed using the method of inductive thematic analysis, and visual data - using the method of formal elements analysis, a comparison of thematic analysis and analysis of formal elements of art was made.

Results: inductive thematic analysis revealed two main themes that describe the experience of hope in participants with disabilities in the art therapy process: 1. Deep transformations: meeting yourself in art therapy and 2. An inspiring intersection of art and hope. Once the analysis of formal elements of art was conducted, 9 largest groups of drawings were defined: Janinos: 1. Human, 2. House, 3. Trees; Aurimo: 1. Portraits, 2. Hands – support and strength, 3. Road – hope – future; Eglės: 1. Trees, 2. Human, 3. House.

Conclusions: 1. In the creative process of art therapy, the sense of hope experienced by research participants with disabilities manifested by the fact that: the participants felt the sense of meaning while creating and participating in the creative process; felt empowered – realized that disability did not define their ability to create; the participants experienced moments of self-belief and a positive attitude towards the future was formed, which was shown by the depicted and verbally reflected hopes and dreams reflected in the drawings; experienced a feeling of inner strength, the sense of self-worth increased, which was shown by increased openness to express emotions by listing them, accepting and going through them. In addition, group participants were able to inspire each other, thus art therapy brought them closer together. 2. The sense of hope manifested by the following formal elements: use of description in drawings; objects in the center; outline; vertical and horizontal position

of the sheet; thick, bold lines; direction of movement up and to the right. As the formal elements change: from a fragmentary to a central composition; from 1 to 4 colors and tools; from an ordinary hard pencil to colored pens; from colorless to colored; from pencils to crayons; emergence of perspective; from short, broken lines to long, solid ones; changed tree type from birch to oak; from indirect to direct representation; from direct representation to symbolic. It also manifested through the most frequently repeated objects: all participants' drawings depicted a person, a house and a tree. Also through the colors used purposefully by all participants. The color green was detected in all participants' drawings. Other most common colors were: black, red, green, pink, purple, yellow and the brown color at the end of the cycle. 3. The correlation between drawings and verbal expression showed that the sense of hope experienced by participants with disabilities manifested itself by the following aspects: sense of meaning, empowerment, faith, strength, self-worth, emotional expression, integrity.

Keywords: hope, disability, art therapy, qualitative research.

1 PRIEDAS

Teminė dailės terapija – sesijų planas

Prieš kiekvieną sesiją buvo primenama, kad galima naudotis visomis priemonėmis arba vadovautis rekomendacijomis pagal instrukciją. Taip pat buvo nuolat primenama, kad mokėjimas piešti yra nevertinamas ir nebūtinai DT procese. Kiekviena sesija ir jos planas buvo iškomunikuotas kiek įmanoma detaliau, dalyviams pristatomas planas ir tikslas, bei atsakoma į iškilusius klausimus. DT sesijų planas sukurtas konsultuojantis su dr. Audrone Brazauskaite, Vaida Adomaitiene bei remiantis paskaitų medžiaga ir kitų autorių atliktais tyrimais, kaip nurodyta lentelėje.

Nr.	DT sesijos tikslas (terapiniai tikslai)	1. Apšilimas	2. DT instrukcija
1.	1-2. Susipažinimas su DT, savimi ir kitu asmeniu per meninės veiklos procesą, dailės priemonės ir žmogiškąjį santykį.	Keverzėjimas kaire ranka užsimerkus, po to apipavidalinimas.	5min žiūrėti vienas į kitą. Piešimas (ar kita kūrybinė technika pasirinktinai).
2.	1. Sąmoningumas, pastabumas, susitelkimas į savo gyvenimo detales. 2. Pozityvių prisiminimų iškėlimas, išbuvimas su jais, laimės ir gyvumo išgyvenimas.	Ryte įsiminęs pojūtis (kvapas, garsas, lytėjimas, skonis, žodžiai, jausmas), pavaizduoti tai.	Pagalvoti, prisiminti ir pavaizduoti dieną, kuri buvo tikrai labai gera (arba tokia gera diena, kurios dar nebuvo, bet norėtusi, kad įvyktų). Sukurta remiantis: (Barfield ir Driessnack, 2018)
3.	1. Savęs suvokimas čia ir dabar. 2. Susidūrimas su viduje esančiomis emocijomis ir jausmais, matymas kokios spalvos gyvena mano viduje.	Burtų keliu išsitraukti 1 spalvą. Asociacijos (jausmas, emocija, kt).	Žmogaus (savęs) vaizdavimas bei spalvos – pojūčiai kūne. Sukurta remiantis: (Nummenmaa ir kt., 2014)
4.	<i>Šioje sesijoje buvo atlieptas iš anksto nesuplanuotas dalyvių poreikis pagal tuo metu vyravusią bendrą nuotaiką.</i> 1. Nuostabos ir nuotykių jausmo iškėlimas - asociacijos. Išbuvimas su savo jausmais.	Užsimerkus iš maišelio traukti vieną priemonę, ją visai tyrinėti ir piešti tik su ja.	Ateities šventė (pavaizduoti).

	2. Požiūris į ateitį, vilties paieškos.		
5.	1-2. Nesąmoninga paversti sąmoninga (stiprybių paieškos)	Žodžių lietus 10min.	Vaizdinys pagal ryškiausiai išgirstą (įsiminusi) žodį.
6.	1. Kūrybiškai pažvelgti į save iš šono. 2. Kitiškai įvertinti savo savybes ir jas perteikti vaizdu.	Nupiešti tik didelę galvą ir pasirašyti vardą. Siųsti ratu; visi prideda dalelę nuo savęs – grupinis apšilimas.	Nupiešti save kaip indą.
7.	1. Gamta manyje (jausmas, emocija, kt.) 2. Savęs suvokimas per vaizdinį. Medis – tai aš.	Pavaizduoti gamtos stichiją/orą savo viduje.	Pavaizduoti medį.
8.	1. Savo resursų paieškos ir įsivardinimas. 2. Savo resursų ir stiprybių įsivardinimas, motyvacijos ir vilties įveikti kliūtis vaizdavimas.	Apskritimo viduje pavaizduoti vieną savo stiprybę arba silpnybę (pasirinktinai). Po to paryškinti tą apskritimą (ir/ar tai, kas yra viduje) arba tai, kas išorėje.	Pavaizduoti: kelia-kliūtį-sprendimą.
9.	1. Veikti spontaniškai, išjudinti kūną ir protą, suteikti sau kūrybinės laisvės – savęs išlaisvinimas per kūrybinį procesą. 2. Požiūris į ateitį.	Koliažas.	Pavaizduoti savo gyvenimo liniją. Sukurta remiantis: (Sit ir kt., 2017)
10.	1. Naujumo atradimas maišant dažus, netikėtumo faktorius atspaudus monotipiją, aktyvus kūno įtraukimas į procesą. 2. Tapatumas (kaip save suvokiu, matau ir priimu), savęs suvokimas čia ir dabar.	Monotipijos – spalvų ir proceso žaismas.	Portretas – pavaizduoti save.
11.	1. Asociacijos. 2. Savęs suvokimas savo aplinkoje, savo aplinkos įprasminimas ir savo poreikių įsivardinimas.	Spontaniškas plėšymas/karpymas ir klijavimas juodo popieriaus ant balto. Sukurta remiantis instrukcija iš ECArTE konferencijos pagal: Noah Hass-Cohen „Are memories	Nupiešti pasaulį; popieriaus lape pažymėti save; pavaizduoti, kas dar svarbu.

		forever? Memory Reconsolidation and Expressive Arts Psychotherapy“	
12.	1. Asociacijos – saviraiška (svajonė, prisiminimas, kt.). 2. Savęs suvokimas čia ir dabar, savo poreikių įsivardinimas, savo savybių ir charakteristikų atradimas bei įvardinimas.	Išsirinkus sau patinkantį paveiksluką (pateiktas pluoštas medžiagos) nupiešti iškilusį vaizdinį.	Aš kaip namas (pavaizduoti).
13.	1. Išbuvimas su priemone, jos tyrinėjimas – savo jausmų priėmimas. 2. Medis - tai aš (<i>kartojimas</i>).	Išsirinkti naują dar nebandytą priemonę (arba tą, kuri renkama retai). Laisvas piešinys.	Pavaizduoti medį.
14.	1. Ateities vaizdavimas. 2. Pažvelgti į save iš šono, savęs suvokimas per kitą asmenį arba materiją.	Aš ateityje (pavaizduoti).	Išsirinkti iš kambario vieną daiktą ir jį pavaizduoti. Ant to paties lapo pirmu asmeniu parašyti: kas aš esu, kur aš esu, kas šalia manes, kaip aš jaučiuosi, kam aš reikalingas, ko norėčiau ir apie ką svajoju?
15.	1. Dėmesys sau ir kitiems, dėkingumas, linkėjimai ir pagarba sau bei kitiems. 2. Atsisveikinimo ritualas, empatijos išraiška, kūrybinė laisvė, pagarba sau ir kitam, padėka vienas kitam už bendrystę, apibendrinimas. Atsisveikinimas.	Nupiešti sau maišą, kuriame bus dovanos, užsirašyti vardą. Siųsti ratu pridodant į kiekvieną maišą po dovaną nuo savęs, kitam žmogui.	Apžiūrėjimas savo monotipijų, rūšiavimas, atvirukų gaminimas (ready-made'ų (angl. <i>ready made</i>) panaudojimas) Sukurta remiantis: (O'Farrell, 2017)

Orientaciniai etapai pažymėti spalvomis:

1: susipažinimas

2-11: palaipsniškas vilties jausmo patyrimo procesas arba vidurinis DT sesijų tarpnis

12-15: artėjimas link grupės uždarymo ir atsisveikinimas

2 PRIEDAS

Pusiau struktūruoto interviu klausimai

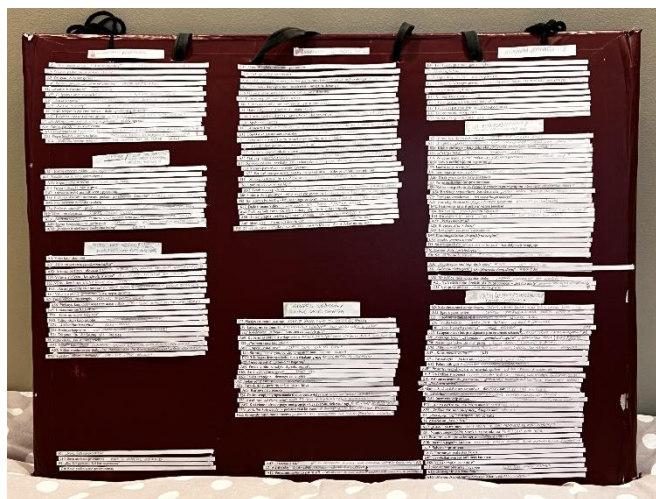
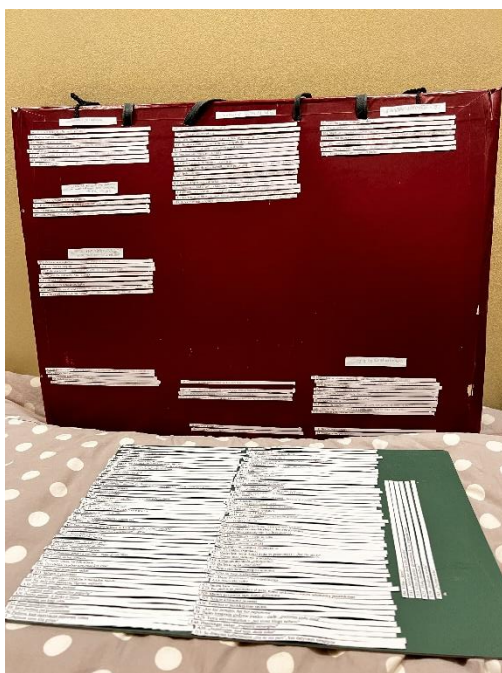
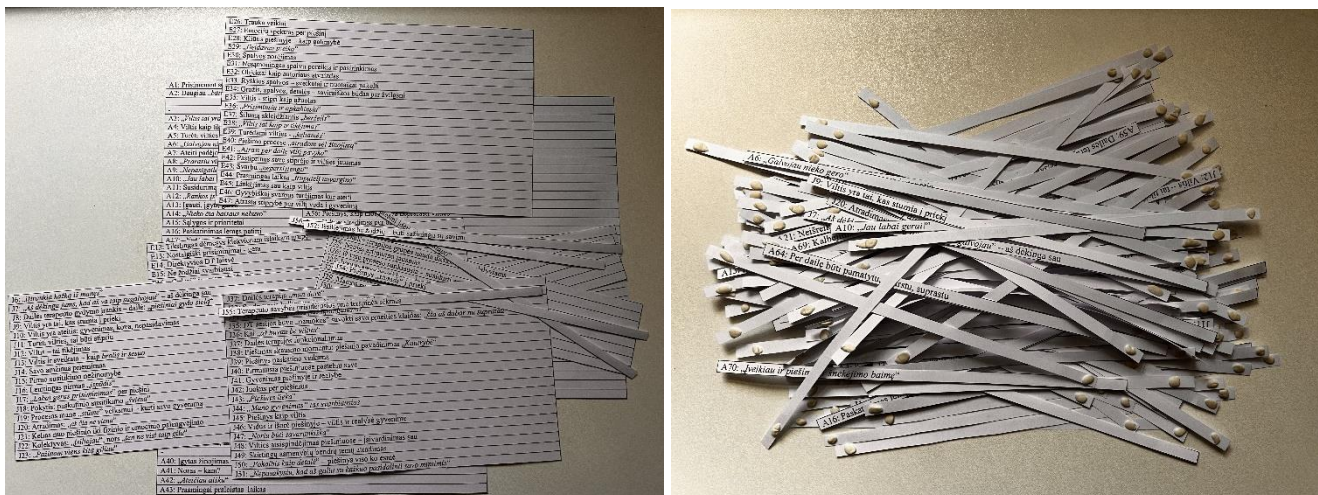
1. Kaip šiandien laikotės? Kaip Jūsų kelionė į čia, kaip Jūsų rytas?
2. Raktinis klausimas. Kaip jau esu minėjusi, mano analizuojama tema yra Viltis ir šių sesijų ciklo metu stebiu kaip viltis pasireiškia per dailės terapiją. O kas Jums yra viltis?
3. Jei galėtumėte prisiminti: kaip jautėtės čia tik atėjusi į dailės terapiją pačioje pradžioje ir kaip dabar jaučiatės, kai jau uždarėme DT sesijų ciklą?
4. Kas Jums buvo sunkiausia?
5. Kas Jums labiausiai patiko ar įsiminė?
6. Kaip galvojate, kaip, kokių būdu Jums padėjo DT? Ką tai davė Jums?
7. Ką pirmiausia pastebite savo piešiniuose?
8. Kuris piešinys Jums svarbiausias? Artimiausias/labiausiai įsiminė?
9. Minėjote, kad Jums viltis yra

_____ . Ar pastebite tai, ką pasakėte, savo piešiniuose? Kaip tai atsispindi juose? Kaip tai pasireiškė pačiame procese?
10. Priešpaskutinis klausimas: kokie būtų Jūsų pastebėjimai, rekomendacijos tolimesnėms tokioms sesijoms iš savo perspektyvos? (Galbūt kažkas nepatiko, kažko trūko ir pan.)
11. Ko sau palinkėsite atsisveikinant?

3 PRIEDAS

Duomenų analizės procesas

Šį teminės analizės etapą pasirinkau atlikti ilgiausiu, bet man asmeniškai artimiausiu ir produktyviausiu – rankiniu, popieriniu būdu.

2pav. Duomenų analizės procesas

4 PRIEDAS

Raštiškas sutikimas dalyvauti tyrime

Sutinku dalyvauti Vilniaus Universiteto Medicinos fakulteto Psichiatrijos katedros Menų terapijos II kurso studentės (-o) Ievos Balčiūnaitės

kokybiniame tyrime „Vilties jausmo patyrimas dailės terapijos procese“.

Tyrimo duomenų rinkimo būdai: interviu, taip pat papildomi duomenų rinkimo būdai – refleksijos raštu ir žodžiu sesijų metu ir/ar po jų, piešiniai (ar kiti kūriniai) bei sociodemografinių duomenų lentelė ir tyrėjo dienoraštis (stebėjimas).

Jūsų dalyvavimo tyrime trukmė: 16 sesijų po 1,5-2val.

Interviu bus įrašomas į diktofoną. Tyrime bus užtikrinamas dalyvių anonimiškumas ir konfidencialumas, interviu metu surinkti ir analizės metu apibendrinti duomenys naudojami tik studijų tikslais.

Turėsiu galimybę atsisakyti dalyvauti tyrime tris dienas po interviu.

pasirašykite arba užrašykite „sutinku“ bei Jūsų telefono numeris, kurį naudosiu tik susisiekti su Jumis dėl vienkartinio interviu individualiai, Jums patogiu metu, baigus dailės terapijos sesijų ciklą.

(Tyrėjo vardas ir pavardė ir parašas)

Sociodemografinių duomenų klausimynas

Amžius	_____ (įrašyti)
Lytis	V / M
Trumpa ligos istorija	_____ (įrašyti)
Laikas (kada tai įvyko)	_____ (įrašyti)
Turintis vaikų	Taip / Ne
Žmonės gyvenantys kartu	Vienas Sutuoktinis/-ė Draugas/-ė Vaikas/-ai Sutuoktinis/-ė ir vaikas/-ai Mama/Tėtis Brolis/Sesė _____ (įrašyti savo)
Darbinis statusas	Dirbantis Bedarbis Pensininkas _____ (įrašyti savo)

Pasirašykite _____

5 PRIEDAS

Transkribuoto teksto pavyzdys su išvestais kodais, kuriuos iliustruoja citatos.

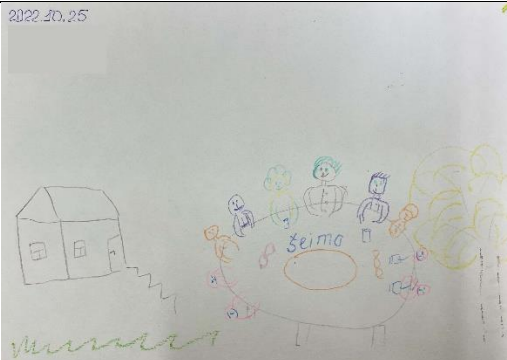

<p>1.1. „Kungiaus jaucias“.</p> <p>A: Aš visai galvojau kad tiktai piešim, aš negalvojau kad čia šnekėt reikės. Galvojau ateisim papiešim temą kokią nupieši ir viskas. A čia šnekėt negalvojau. Nes pirmą dieną atėjau sako šnekėt aš toks aha jau galvojau ką daryt</p> <p>T: Bet nepabėgai.</p> <p>A: Sedėt ar bėgt. Bet galvojau pasiliksiu 1sek/ nes kažkaip nemėgstu šnekėt daug jeigu daug žmonių.</p> <p>T: O kaip tu galvoji kaip tau pavyko?</p> <p>A: Man pavyko gerai. Įveikiau savo gal šnekėjimo baimę.</p> <p>T: Įveikei ir piešimo ir šnekėjimo baimę.</p> <p>A: Ir piešimo ir šnekėjimo baimę. Nu įveikiau 2sek/ nebūtų dailės tai nežinočiau ar aš galiu piešt ar ne. Nežinočiau kad nežinočiau, kol nepasiūlė, nebūčiau išbandęs, nes namie tai nee, nepiešiu, poilsis.</p>	<p>A70: „Įveikiau ir piešimo ir šnekėjimo baimę“</p>	<p>„... nes visi į tave žiūri tai taip“.</p> <p>• „Pirmą dieną atėjau sako šnekėt aš toks aha jau galvojau ką daryt [...] sedėt ar bėgt. Bet galvojau pasiliksiu 1sek/ nes kažkaip nemėgstu šnekėt daug jeigu daug žmonių“.</p> <p>• „[...] man pavyko gerai. Įveikiau savo gal šnekėjimo baimę. [...] ir piešimo ir šnekėjimo baimę. Nu įveikiau 2sek/ nebūtų dailės tai nežinočiau ar aš galiu piešt ar ne. Nežinočiau, kad nežinočiau, kol nepasiūlė, nebūčiau išbandęs, nes namie tai nee, nepiešiu, poilsis“.</p>
<p>T: Mhm 1sek/.</p> <p>A: Laisvo laiko reikėjo. Savo laiko sau, dvi valandas laisvo, kad pailsėti, negu sporto salė buvo čia tai neturi laiko pailsėt, o čia jau atsipalaidavimas</p> <p>T: Laikas sau?</p> <p>A: Jo, laikas sau.</p> <p>T: Susikontcentravimas į save.</p> <p>A: Taip.</p> <p>T: Mhm 2sek/.</p>	<p>A71: Pusiausvyra – „Laikas sau“</p>	<p>• „Laisvo laiko reikėjo. Savo laiko sau, dvi valandas laisvo, kad pailsėti, negu sporto salė buvo čia tai neturi laiko pailsėt, o čia jau atsipalaidavimas“</p>
<p>A: Tai ne, gerai šita programa tiktai blogai kad mažai. Čia kiekvieną dieną reikėtų, o j tai yra kiekvieną savaitę</p> <p>T: Prie tų trūkumų tu tą ir įvardintum?</p> <p>A: Jo, trūksta dar, nors pusę metų, daugiau dar. Čia mažai yra čia reikia 1sek/ reikia dar ateit tau nuo sausio iki gruodžio.</p>	<p>A72: „Trūksta dar, nors pusę metų, daugiau dar“</p>	<p>• „Gerai šita programa tiktai blogai kad mažai. Čia kiekvieną dieną reikėtų, o j tai yra kiekvieną savaitę. [...] trūksta dar, nors pusę metų, daugiau dar. Čia mažai yra čia reikia 1sek/ reikia dar ateit tau nuo sausio iki gruodžio“.</p>

3pav. Transkribuoto teksto pavyzdys

6 PRIEDAS

Janinos piešinių formaliųjų elementų analizė

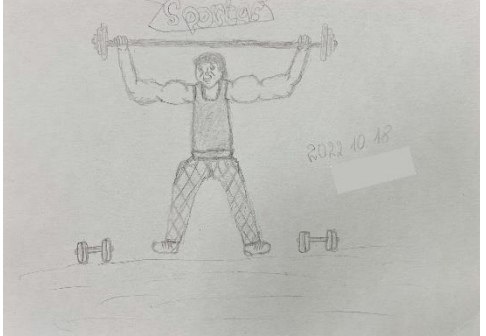
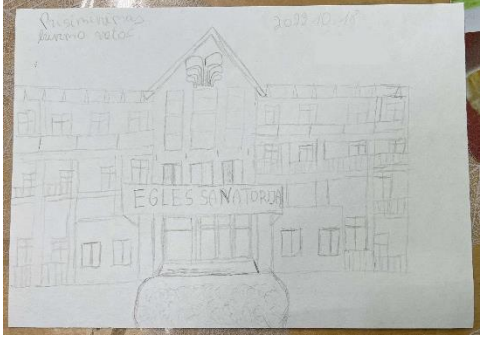

Sesijos Nr. ir tema	Pavadinimas ir kūrinys	Formaliųjų elementų analizė (pagal chronologinę išsidėstymo tvarką)
1. Susipažinimas	 <p>2022.10.17 PASIVAIKŠČIOJIMAS</p> <p>„Pasivaikščiojimas“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: vertikali • Kompozicija: asimetrinė, vaizdas plokščias, nėra gylio (centrinė perspektyva) • Linija: trūkinėjanti centre, daugiausiai nutrūkstancios linijos, trumpos • Spalvų tinkamumas: tiksliai pritaikytos spalvos pagal tikslą, atidumas detalėms; daugiausia naudojama tik formai nubrėžti, smulkios detalės nuspalvintos • Koloritas: naudojama daug spalvų pagal paskirtį – žalia, mėlyna, geltona, du raudoni atspalviai, palikta pieštuko pilka • Priemonės: pradžioje naudotas paprastas pieštukas, ant viršaus buvo piešiama spalvotais flomasteriais (2 priemonės) • Įsitraukimas: maksimalus, noriai ėmėsi veiklos ir dalinosi „ispūdžiais“ refleksijos metu.
2. Diena, kuri buvo tikrai labai gera	 <p>2022.10.18</p> <p>Pirmas pasitikimas</p> <p>„Pirmas pasitikimas“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: asimetrinė, vaizdas plokščias, nėra gylio (centrinė perspektyva); vaizdas dešinėje • Linija: vientisa, vis dar dominuoja trumpos linijos sujungtos tarpusavyje • Spalvų tinkamumas: mažiau tikslus, labiau išskiriama atspalviais, smulkiomis detalėmis; naudojama tik formai nubrėžti • Koloritas: dominuoja raudonos spalvos keli skirtingi atspalviai (bent 3: šviesi ir tamsesnė rožinės bei raudona) ir žalia. • Priemonės: spalvoti pieštukai (1) • Įsitraukimas: skyrė laiko apmąstymui ir atsakingai priėmė savo sprendimą; noriai dalijosi refleksijos metu (maksimalus).

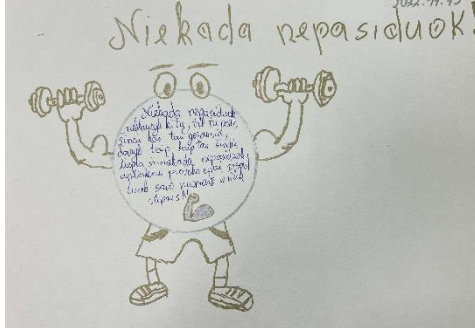
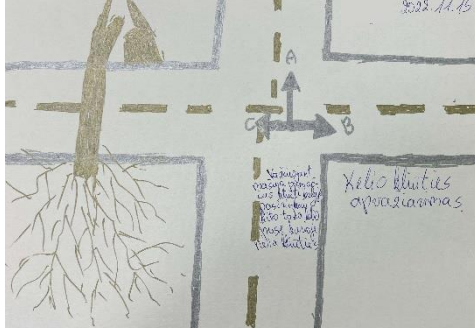
<p>3. Žmogaus vaizdavimas, jausmai kūne</p>	 <p>2022.10.24 N:2 kantrybė</p> <p>„Kantrybė“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, simetrinė, vaizdas išlieka plokščias, nėra gylio (centrinė perspektyva) • Linija: vientisa, ekspresyvi, energinga • Spalvų tinkamumas: tiksliai pritaikytos spalvos pagal tikslą; daugiausia naudojama tik formai nubrėžti, smulkios detalės nuspalvintos • Koloritas: rožinė, ruda, geltona, žalia, raudona, mėlyna (šaltų ir šiltų atspalvių derinys) • Priemonės: (2) dominuoja spalvoti pieštukai, ryškiai detalei – sausa pastelė (patrinta pirštu) • Įsitraukimas: maksimalus įsitraukimas jaučiant fizinį skausmą sesijos metu.
<p>4. Mano ateities šventė</p>	 <p>2022.10.25</p> <p>„Šeima“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: asimetrinė, vieni objektai arčiau, kiti toliau, tačiau vaizdas išlieka plokščias, vaizdas dominuoja apačioje • Linija: vientisa, smulkmeniška • Spalvų tinkamumas: tiksliai pritaikytos spalvos pagal tikslą, didelis dėmesys smulkioms detalėms; naudojama tik formai nubrėžti, o ne nuspalvinti • Koloritas: naudojama daug spalvų • Priemonės: (2) dominuoja spalvoti pieštukai, stambioms detalėms – kreidelės • Įsitraukimas: maksimalus tiek piešimo procese, tiek savo viduje (emociškai), refleksijos metu emocijos iškilo per ašaras.
<p>5. Iškilęs vaizdinys - asociacijos po „žodžių lietaus“</p>	 <p>2022.11.07</p> <p>Į mišką grybauti</p> <p>„Į mišką grybauti“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: asimetrinė, gylio užuomazgos per objektų dydžio santykį, tačiau vaizdas išlieka plokščias • Linija: dominuoja trumpi, vienodo storumo brūkšneliai • Spalvų tinkamumas: tiksliai pagal paskirtį, tačiau išlieka spalvos naudojimas tik formai nubrėžti • Koloritas: žalios ir rudos atspalviai • Priemonės: spalvoti pieštukai (1) • Įsitraukimas: maksimaliai įsitraukė piešti, juokėsi (iškilo prisiminimai, geros emocijos), noriai reflektavo.

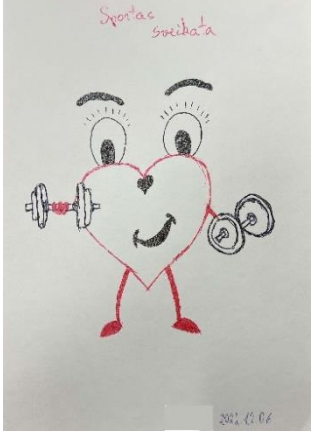
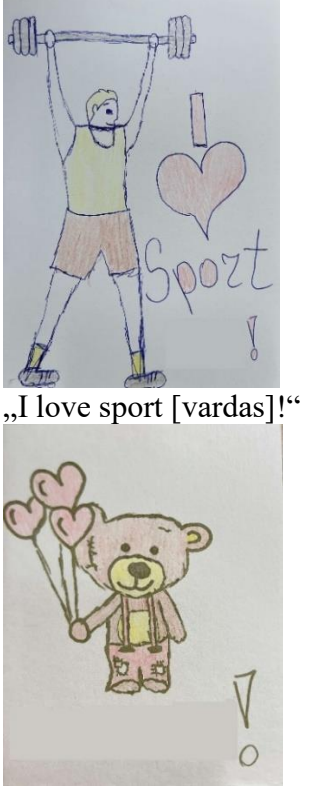
<p>6. Aš kaip indas</p>	 <p>„Atsidavimas“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, asimetrinė, vaizdas išlieka plokščias, dominuoja lapo apačioje • Linija: lengvai štrichuojama, vienodas stiprumas ir storumas • Spalvų tinkamumas: naudojama pagal paskirtį/tikslą/mintį, objektai nuspalvinti • Koloritas: 3 šiltų ir šaltų spalvų derinys (ruda, raudona ir mėlyna) • Priemonės: kreidelės (1) • Įsitraukimas: pradžioje mąstė ir išitraukė, pirmoji pasisiūlė refleksijai (maksimalus).
<p>12. Aš kaip namas</p>	 <p>„Mano gyvenimas“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, simetrinė, vaizdas išlieka plokščias • Linija: dichotomiška - vertikali ir horizontali; lygios, ramios, ilgos linijos • Spalvų tinkamumas: naudojama pagal paskirtį/tikslą/mintį, objektai nuspalvinti • Koloritas: dominuoja šilti rudos spalvos atspalviai; mėlyna ir geltona • Priemonės: (2) spalvoti pieštukai ir vaškinės kreidelės • Įsitraukimas: maksimalus įsijautimas į piešinį.

7 PRIEDAS

Aurimo piešinių formaliųjų elementų analizė

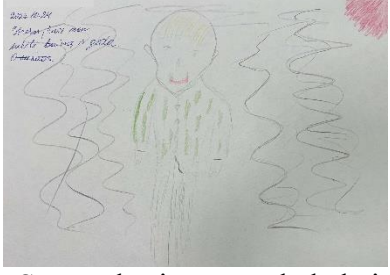

Sesijos Nr. ir tema	Pavadinimas ir kūrinys	Formaliųjų elementų analizė (pagal chronologinę išsidėstymo tvarką)
2.1. Kas svarbaus nutiko mano ryte? (individualiai koreguota pagal Aurimo norą)	 <p>„Sportas“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, simetriška, nėra gylio (centrinė perspektyva), vaizdas plokščias • Linija: sutrūkinėjusi, ne vientisa, vienodas stiprumas ir storumas, vietomis paryškintos detalės • Spalvų tinkamumas: naudojama tik formai nubrėžti, pavienės smulkios detalės užpildytos • Koloritas: (1) pilka; visas piešinys vienspalvis arba bespalvis • Priemonės: (1) paprastas kietas pieštukas • Įsitraukimas: pradžioje buvo sunku suprasti užduotį, todėl kartu ją pakoregavome, atradome kas rezonuoja Aurimui. Įsitraukimas padidėjo aktualizuojant instrukcijas. Lakoniškai reflektavo
2.2. Diena, kuri buvo tikrai labai gera	 <p>„Prisiminimas buvimo vietos“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, simetriška, kairė piešinio pusė netilpo į lapą, vaizdas plokščias (centrinė perspektyva) • Linija: sutrūkinėjusi, ne vientisa, daugiausia blanki, vienodo storio, štrichuojama • Spalvų tinkamumas: naudojama tik formai nubrėžti (nespalvinta), tačiau didelis dėmesys detalėms • Koloritas: (1) pilka; visas piešinys vienspalvis arba bespalvis • Priemonės: (1) paprastas kietas pieštukas • Įsitraukimas: tikslinosi instrukcijas, užtruko sugalvoti, tačiau pradėjęs įsitraukė maksimaliai
4. Mano ateities šventė		<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: vertikali • Kompozicija: centre, figūra turi savyje turį, tačiau vaizdas vis dar išlieka plokščias • Linija: štrichuojama, daug smulkių linijų sloksniuojamos, spaudimas ir storumas tolygus • Spalvų tinkamumas: naudojama tik formai nubrėžti (nespalvinta), didelis dėmesys detalėms • Koloritas: (1) mėlyna; visas piešinys vienspalvis, tačiau įgavo spalviškumą • Priemonės: (1) tušinukas (pereita prie neištrinamos priemonės)

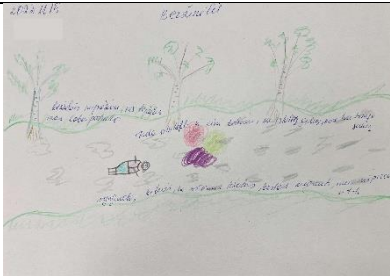
	„Su gimimo diena!!!“	<ul style="list-style-type: none"> • Įsitraukimas: pradžioje varžėsi sugalvojant ką piešti, o pradėjus įsitraukė maksimaliai
6. Aš kaip indas	<p>2022.11.04</p> <p>Nugalėtojo bei nepasidavimo taurė</p> <p>„Nugalėtojo ir nepasidavimo taurė“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: vertikali • Kompozicija: objektas centre, simetriška; centrinė perspektyva, vaizdas išlieka plokščias, bet objektas vaizduojamas turintis tūrį • Linija: sutrūkinėjusi, ne vientisa, vienodo stiprumo ir storio • Spalvų tinkamumas: naudojama tik formai nubrėžti, nuspalvintas vienas elementas • Koloritas: 1 spalva – sidabrinė pilka • Priemonės: (1) tušinukas-markeris • Įsitraukimas: maksimalus įsitraukimas į piešimo procesą, noriai reflektavo
8. Mano stiprybė (individualiai koreguota pagal Aurimo norą)	<p>2022.11.15</p> <p>Niekada nepasiduok!</p> <p>„Niekada nepasiduok!“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė-kairė, dešinė pusė tuštesnė. Simetriška, vaizdas išlieka plokščias, centrinė perspektyva • Linija: sutrūkinėjusi, trumpi brūkšneliai, vietomis paryškinta • Spalvų tinkamumas: naudojama tik formai nubrėžti, 1 elementas nuspalvintas • Koloritas: (3) sidabrinė pilka, auksinė, mėlyna • Priemonės: (2) tušinukas-markeris, tušinukas • Įsitraukimas: antrą instrukcijų dalį kartu pakoregavome, atradome kas rezonuoja Aurimui, įsitraukimas išliko maksimalus; noriai dalinosi
8. Kelias – kliūtis – sprendimas	<p>2022.11.15</p> <p>„Kelio kliūtis apvažiavimas“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: fragmentinė, užima visą lapą, centrinė perspektyva (vaizdas plokščias), schematiškas • Linija: štrichuojama, sloksniuojama, vienodas stiprumas, linijos pastorintos • Spalvų tinkamumas: stengiasi atitaikyti iš dviejų spalvų tinkamesnes pagal objektą, 1 elementas nuspalvintas, paryškintos detalės • Koloritas: (3) sidabrinė pilka ir auksinė, mėlyna • Priemonės: (2) tušinukas-markeris, tušinukas • Įsitraukimas: maksimalus

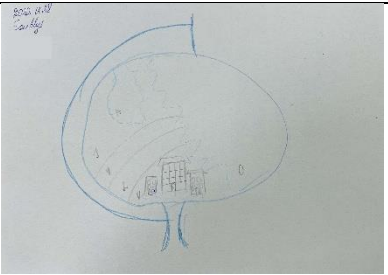
<p>12. Aš kaip namas</p>	 <p>Du pavadinimai: „Visur gerai, bet namie geriausia!“ ir „Stiprus mūrinis namas kaip ir pats šeimininkas stiprus!“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, užpildytas visas lapas, atsiranda gylis ir perspektyva • Linija: štrichuojama, trūkinėjanti; vietose, kuriose objektai susikerta, linijos persidengia; • Spalvų tinkamumas: naudojama tik formai nubrėžti; smulkios detalės paryškintos • Koloritas: (1) juoda • Priemonės: (1) tušinukas • Įsitraukimas: maksimaliai įsigilino į instrukcijas ir piešimo procesą, noriai dalinosi
<p>14. Aš ateityje</p>	 <p>„Sportas sveikata“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: vertikali • Kompozicija: viduryje, simetriška, vaizdas plokščias, išlieka centrinė perspektyva (nėra gylio) • Linija: štrichavimo, kai kurios dalys išryškintos labiau nei visuma • Spalvų tinkamumas: iš dalies pritaikyta pagal objektus (tikslingai), iš dviejų spalvų • Koloritas: (2) raudona ir juoda • Priemonės: (1) spalvoti geliniai tušinukai • Įsitraukimas: maksimaliai įsitraukė per piešinį, noriai dalinosi
<p>15. Atvirutė kitam grupės nariui</p>	 <p>„I love sport [vardas]!“</p> <p>„[vardas]!“</p>	<p>Abu piešiniai:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: vertikali • Kompozicija: lapo viduryje, simetriška, vaizdas plokščias, išlieka centrinė perspektyva (nėra gylio) • Linija: brūkšniuojama, sloksniuojama, vietomis pastorinta, didelis dėmesys detalėms • Spalvų tinkamumas: pritaikyta pagal paskirtį ir objektus, piešiniai pilnai nuspalvinti • Koloritas: (4) raudona, geltona, pilka, auksinė • Priemonės: (4) spalvoti pieštukai, tušinukas, tušinukas-markeris, paprastas pieštukas • Įsitraukimas: maksimaliai įsitraukė visos sesijos metu tiek piešdamas, tiek bendraudamas, tiek dalindamasis

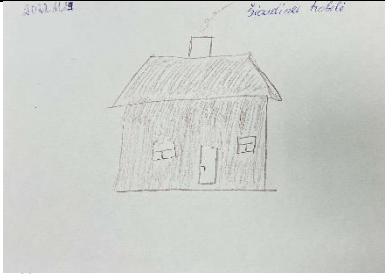

8 PRIEDAS

Eglės piešinių formaliųjų elementų analizė

Sesijos Nr. ir tema	Pavadinimas ir kūrinys	Formaliųjų elementų analizė (pagal chronologinę išsidėstymo tvarką)
1. Susipažinimas	 <p>„Geras, šiltas žmogus“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, simetrinė, nėra gylio (centrinė perspektyva), vaizdas plokščias • Linija: daugiausia štrichuojama mažais brūkšneliais • Spalvų tinkamumas: dalinis – smulkios detalės išskiriamos labiau nei visuma. Smulkios detalės spalvinamos atitinkamomis spalvomis • Koloritas: dominuoja rudi ir rausvi atspalviai, žali akcentai ir pilkas pieštukas (4) • Priemonės: (3) pilkas kietas pieštukas, spalvoti pieštukai ir kreidelės akcentas • Įsitraukimas: buvo jaučiamas drovumas ir smalsumas kartu, noriai įsitraukė
3. Žmogaus vaizdavimas, jausmai kūne	 <p>„Stresas kuris man sukėlė baimę ir gėdą“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, simetriška, nėra gylio (centrinė perspektyva), vaizdas plokščias • Linija: smulkiai brūkšniuojama, vietomis pastorinta ir paspausta labiau, centrinė dalis blanki • Spalvų tinkamumas: iš dalies pritaikyta pagal objektus (tikslingai), tačiau dominuoja tik apibrėžtos formos • Koloritas: (4) pilka, rožinė, žalia, raudonas akcentas • Priemonės: (3) spalvoti pieštukai, kietas paprastas pieštukas ir kreidelė • Įsitraukimas: maksimalus
4. Mano ateities šventė	 <p>„Kalėdinė eglutės šakelė“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, kryptis į dešinę, nėra gylio (centrinė perspektyva), vaizdas plokščias • Linija: ilgos ir trumpos, vienodo storumo, dėmesys detalėms • Spalvų tinkamumas: tiksliai pritaikytos spalvos pagal tikslą, smulkios detalės nuspalvintos • Koloritas: (3) rudi, žali ir rožiniai atspalviai • Priemonės: (1) spalvoti pieštukai • Įsitraukimas: tikslinosi instrukcijas, įsigilino į piešinį

<p>5. Iškilęs vaizdinys - asociacijos po „žodžių lietaus“</p>	 <p>„Kalėdinis kaktusas Džiaugsmas / Liūdesys Miškas kapuose“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: vertikali • Kompozicija: fragmentinė, dichotominė; višuje kairėje ir apačioje dešinėje • Linija: iš strichavimo pereina į eskizinę, vingiuotą, mažiau nutrūkstančią, tačiau chaotiška • Spalvų tinkamumas: tikslingas pagal paskirtį • Koloritas: (3) derinamos žalia, ruda ir rožiniai akcentai • Priemonės: (2) dominuoja spalvoti pieštukai, viena detalė žymima kietu paprastu pieštuku • Įsitraukimas: maksimalus
<p>6. Aš kaip indas</p>	 <p>„Vonia“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: fragmentinė, užima visa lapą, nėra gylio (centrinė perspektyva), vaizdas plokščias • Linija: smulkiai ir stambiai brūkšniuojama, jungiama • Spalvų tinkamumas: tikslingas pagal paskirtį tačiau dominuoja tik nubrėžtos formos, smulkios detalės nuspalvintos • Koloritas: derinama daug spalvų (7) ruda, pilka, rožinė, oranžinė, raudona, geltona, mėlyna • Priemonės: (3) spalvoti pieštukai, kreidelė, paprastas kietas pieštukas • Įsitraukimas: maksimalus
<p>7. Medis tai aš</p>	 <p>„Mano tėviškė“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, nėra gylio (centrinė perspektyva), vaizdas išlieka plokščias • Linija: derinamos ilgos ir trumpos tarpusavyje, vienodo storumo ir stiprumo • Spalvų tinkamumas: dalinai tikslingas pagal paskirtį ir pusiau pilkas arba bespalvis; naudojama tik formai nubrėžti, nuspalvintos mažos detalės • Koloritas: dominuoja pilka ir žalia, rožiniai ir geltoni akcentai (4) • Priemonės: (2) paprastas kietas pieštukas ir spalvoti pieštukai • Įsitraukimas: maksimalus; noriai dalinasi
<p>8. Kelias – kliūtis – sprendimas</p>	 <p>„Beržinėlis“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, vidurys per visą lapą, nėra gylio (centrinė perspektyva), vaizdas plokščias • Linija: vingiuota, susisukusi, jungiamos tarpusavyje; vietomis paryškinta ir labiau spausta • Spalvų tinkamumas: tikslingas pagal paskirtį

		<ul style="list-style-type: none"> • Koloritas: dominuoja žalia ir pilka, akcentai rožinė, violetinė ir žalia (5) • Priemonės: (2) paprastas kietas pieštukas ir spalvoti pieštukai • Įsitraukimas: maksimaliai įsitraukė į piešimo ir dalinimosi procesą
9. Gyvenimo linija	 <p>„Mano gyvenimas“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: fragmentinė, dominuoja lapo viduryje ir apačioje, nėra gylio (centrinė perspektyva), vaizdas išlieka plokščias • Linija: vingiuotos ir tiesios jungiamos tarpusavyje • Spalvų tinkamumas: pusė tikslingai nuspalvinta ir pusė be spalvų, tik forma • Koloritas: (5) dominuoja pilka arba bespalvė, žalia ir raudoni, rožiniai atspalviai, geltoni akcentai • Priemonės: (2) paprastas kietas pieštukas ir spalvoti pieštukai • Įsitraukimas: maksimalus
10. Portretas	 <p>„Naujieji metai“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: fragmentinė, nėra gylio (centrinė perspektyva), vaizdas išlieka plokščias • Linija: blanki, vis dar jungiamos linijos • Spalvų tinkamumas: naudojama tik formai nubrėžti, smulkios detalės pažymėtos spalva • Koloritas: dominuoja pilka arba bespalvė, akcentai žali, rožiniai ir geltoni (4) • Priemonės: (2) paprastas kietas pieštukas ir spalvoti pieštukai • Įsitraukimas: jautėsi, kad vaizduoti save buvo neįprasta, vengė kalbėti apie savo atvaizdą
11. Pasaulis ir aš	 <p>„Gaublys“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, nėra gylio (centrinė perspektyva), vaizdas išlieka plokščias • Linija: vienodo storio, jungiamos vientisos linijos • Spalvų tinkamumas: derinamos dvi spalvos naudojamos tik formai nubrėžti, dėmesys smulkioms detalėms • Koloritas: mėlyna ir pilka (arba bespalvė) • Priemonės: (2) paprastas kietas pieštukas ir spalvoti pieštukai • Įsitraukimas: maksimalus

<p>12. Aš kaip namas</p>	 <p>„Šiaudinė trobelė“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, simetrinė, nėra gylio (centrinė perspektyva), vaizdas išlieka plokščias • Linija: lygios ir aiškios išorėje, minkštos ir brūkšniuojamos viduje • Spalvų tinkamumas: naudojama 1 spalva visam piešiniui, tačiau objektas pilnai nuspalvintas • Koloritas: (1) ruda • Priemonės: (1) spalvotas pieštukas • Įsitraukimas: įsigilino į temą, piešimo procesą, noriai dalinosi
<p>13. Medis tai aš</p>	 <p>„Gimtinės berželis, gražuolis“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, simetrinė, nėra gylio (centrinė perspektyva), vaizdas išlieka plokščias • Linija: švelnios banguotos ir tiesios – vientisos linijos, vienodo storumo, jaučiamas tolygumas • Spalvų tinkamumas: tikslingas pagal paskirtį, piešinys pilnai nuspalvintas • Koloritas: ryškios spalvos žalia ir geltona dominuoja su rudais atspalviais, juoda ir balta susilieja su objektu jį užpildydama; didelis dėmesys detalėms • Priemonės: (1) spalvotos kreidelės • Įsitraukimas: maksimalus, energingas
<p>14. Aš ateityje</p>	 <p>„Sveikas, gražus ąžuolas“</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Popieriaus kryptis: horizontali • Kompozicija: centrinė, simetrinė, nėra gylio (centrinė perspektyva), vaizdas išlieka plokščias • Linija: švelnios banguotos ir tiesios – vientisos linijos, vietomis paspausta, jaučiasi energija • Spalvų tinkamumas: tikslingas pagal paskirtį, piešinys pilnai nuspalvintas • Koloritas: (2) žalia ir ruda • Priemonės: (1) spalvotos kreidelės • Įsitraukimas: maksimalus, energingas, noriai dalinosi, pirmoji pradėjo refleksiją

9 PRIEDAS

Teminės analizės ir piešinių analizės sąsajos

Patiriamas vilties jausmo požymius įvardinu šiuos: jaučiama prasmė kurti; įgalinimo jausmas; tikėjimas, kad „bus geriau“; stiprybė turėti vilties; savivertės jausmas; emocinė raiška; dalyvių ir terapeuto terapinis santykis (integralumas). Šiuos požymius išskyrčiau remiantis tyrimo dalyvių refleksijomis interviu metu, išsikirdama raktinius žodžius dalyviams apibūdinant „kas jiems yra viltis“ (žr. Priedą Nr. 2).

Požymiai	Vilties jausmo patyrimas teminėje analizėje	Potemės Nr.
Stiprybė	Paaikškėjo visų negalią turinčių tyrimo dalyvių vilties samprata – tai požiūris, kuris veda į veiksmą, kitaip tariant, verčia „stotis ant kojų“ ir neleidžia palūžti. Turėdami vilties, dalyviai su negalia „kėlėsi“ ir judėjo toliau.	3.2.1.1.
	Simbolių, tokių kaip Eglės „ažuolas“, Aurimo „rankos“, Janinos „Namas“, t.y. dalyvių piešimo proceso idėjos gaubiamos vilties, atsispindėjusios per fizinę ir dvasinę negalią turinčių dalyvių stiprybę.	3.2.1.1.
	Turėti jėgų dalyviams padėjo pats vilties turėjimas, tuomet norą stengtis, gyventi, nepasiduoti (tiek gyvenime, dėl savo negalios, tiek DT procese) ir palaikė jų vilties jausmas.	3.2.1.1.
	Pagrindinis bendras aspektas, jungiantis visų dalyvių pasisakymus buvo tas, jog vilties jausmo turėjimas apskritai, reiškė norą būti.	3.2.1.1.
	Piešiniuose dalyviai pirmiausia pastebėjo ne savo piešimo gebėjimus, o teigiamas charakterio savybes (vidinę stiprybę).	3.2.1.2.
	Ryžtas buvo vienas iš dalyvių vilties jausmo sudedamųjų dalių, nes tik vilties turintis dalyvis ryžosi nepažiniam dalykui, kurio nebandė prieš tai (dalyvauti dailės terapijoje).	3.2.1.3.
	Vilties jausmas, pasak dalyvių, kilo iš vidinių resursų.	3.2.1.3.
	Stiprybė turėti vilties reiškė neatsiejamą abiejų savybių esatį. Vilties jausmą lėmė ir negalią turinčių dalyvių kantrybė DT procese ir psichologinis atsparumas, ir tikėjimas savimi/ar supančiu pasauliu.	3.2.1.3.
	Neprarandantys vilties tyrimo dalyviai buvo stiprios valios, todėl kartu neleidžiantys sau pasiduoti, ieškantys, tyrinėjantys.	3.2.1.3.
	Vilties jausmo patyrimas per dailę įgalino visapusišką augimą ir stiprino įgytą negalią turinčių dalyvių asmenybes iš vidaus.	3.2.1.3.
Tikėjimas	Negalią turinčių suaugusių tyrimo dalyvių vilties jausmas buvo nukreiptas į teigiamą savo ateities matymą, grindžiamas tikėjimu, kad „bus geriau“ bei svajonių vaizdavimu piešiniuose.	3.2.1.1.
	Įsitraukimas į DT sesijas parodė negalią turinčių dalyvių tikėjimą ir viltiškumą, kad tai pagerins jų sveikatos gerovę ir būtį ateityje.	3.2.1.1.
	Tyrimo metu vilties jausmas priklausė nuo pačių dalyvių požiūrio į save ir savo gyvenimą.	3.2.1.3.

Prasmė kurti	Vilties jausmas dalyvius atvedė prie geresnės gyvenimo kokybės savo kasdienybę paverčiant patenkinama, „ <i>smagia</i> “.	3.2.1.1.
	Dalyvių įsivardinimas sau, kas jiems iš tikrųjų svarbu – tai savo asmenybės ir vilties atspindėjimas piešiniuose.	3.2.1.2.
	Susidūrimas su savimi per piešinį dalyviams padėjo iš tikrųjų pamatyti, kuriame taške jie esantys, kur norėtų būti. Negalią turintys dalyviai vaizdinį siejo su savo gyvenimo patirtimis.	3.2.1.2.
	Dalyviai su negalia išvelgė savo charakteristikas identiteto atžvilgiu, susiedami piešinio detales su objektais gyvenime.	3.2.1.2.
	Smulkmeniškai detalizuotas piešinio siužetas bei pasikartojantys objektai transliavo jų svarbą.	3.2.1.2.
	Tam tikras priemonių ir spalvų pasirinkimo asortimentas bei kismas taip pat atliepė dalyvių sveikatos būklę, nuotaiką, viltiškumą (pavyzdžiui, juoda-raudona; žalia; rožinė; ruda). Ne tik pasikartojantys objektai, bet ir spalvos buvo naudojamos tikslingai.	3.2.1.2.
	Sesijos tema buvo tik instrukcija, todėl tai parodė, kad negalią turintys dalyviai patys atrado, kas jiems svarbu.	3.2.1.2.
	Vilties patyrimas atsiskleidė „susitikimo“ su savimi per piešinį, metu. Negalią turinčių dalyvių atvirumas leido jiems patiems pažvelgti į save iš popieriaus lapo.	3.2.1.2.
	Vieni savo „ <i>paslaptį</i> “ išlieję popieriaus lape tik tuomet ją atrado, kiti dalyviai, piešimo procese ieškojo prasmės, funkcijos, saviraiškos.	3.2.1.2.
	Kūrinių peržiūra dalyviams suteikė galimybę įsivertinti nueitą kelią. Atrado naujas požiūris, dalyvių suvokimo laukas prasiplėtė ir susikūrė naujos išvalgos – vadinasi, negalią turinčių dalyvių nerimą pakeitė vilties jausmas.	3.2.1.4.
	Dailės pagalba tyrimo dalyviai atrado prasmę subalansuoti savo mintis, pojūčius kūne, suvokti jausmus, įvardinti emocijas, išbūti.	3.2.2.2.
Tyrimo dalyviai išjautė, kad galimybė ateiti į terapiją buvo jų gyvenimui ir/ar kasdienai prasmės suteikęs laikas, kuris ne visuomet būdavo apibūdinamas žodžiais, bet įžodinimą atstojo lankomumas (motyvacija).	3.2.2.4.	
Savivertė	Vilties jausmo iškėlimas nulėmė ryškesnę dalyvių meilę sau bei savo gyvenimui.	3.2.1.1.
	Pasitikėjimo savimi atradimas per dailę (pavyzdžiui, Aurimo pasitvirtinimas sau, kad „ <i>per gyvenimą gali eiti toliau</i> “, įsivardinęs sau, kad yra pakankamas), tai padidėjusios savivertės ir atsiradusių jėgų stengtis – sužadinto vilties jausmo, negalią turinčio žmoguje, rezultatas.	3.2.1.1.
	Savo pasiekimų įsivertinimas per piešinį leido dalyviams prisiminti įdėtas pastangas ir pripažinti pasididžiavimą savimi.	3.2.1.2.
	Negalią turintys dalyviai įvardino save piešinyje, užtvirtindami savąjį identitetą.	3.2.1.2.
	Didinamas pasitikėjimas savimi per dailę (kaip Aurimo perėjimas nuo paprasto pieštuko iki skystų dailės priemonių vizijos), stiprino dalyvių savivertę.	3.2.1.3.

	Pamatymas, „ <i>kad galiu</i> “, apskritai stiprino negalią turinčių dalyvių valią ir viltį.	3.2.1.3.
	Dailės terapija, ugdydama skirtingas dalyvių charakterio savybes, tokias kaip: ryžtą, drąsą, smalsumą, pasitikėjimą savimi, didino savivertės jausmą – įgalino juos savarankiškai augti toliau.	3.2.1.3.
	Padidėjus savivertei, dalyviams atsirado drąsos ateities atžvilgiu: mažiau baimės atsiverti, drąsiau tyrinėti dailės priemones – vadinasi, negalią turintiems dalyviams didėjo vilties jausmas ir teigiamas požiūris į ateitį.	3.2.1.4.
	Neišreikšti norai (viltis) buvo išsakyti, vadinasi dalyviai įgavo drąsos ir lankstumo.	3.2.2.2.
	DT vilties jausmo patyrimą suteikė kartu su galimybe kurti priimant save (būti kaip būnasi), to pasekoje didėjo dalyvių savivertė ir kūrybiškumas.	3.2.2.4.
Įgalinimas	Maži žingsniai terapiniame procese įgalino negalią turinčių dalyvių vilties jausmo potencialą (pavyzdžiui, Aurimo išreikštas noras ateityje išbandyti dažus).	3.2.1.1.
	Nesąmoninga pavertus sąmoningu – apčiuopiamu piešiniu, negalią turintiems dalyviams vaizdinys padėjo pamatyti platesnį savęs vaizdą, ir/ar tapdavo realios situacijos liudininku.	3.2.1.2.
	Vilties jausmas DT procese įgalino negalią turinčius dalyvius veikti gyvenime – atsirado požiūris, kad yra daugiau įmanomų dalykų, pajuto galintys iš tikrųjų kažką savarankiškai padaryti, todėl jų augimas darė teigiamą poveikį jų gyvenime.	3.2.2.2.
	Pamažu buvo išbandyta daugiau priemonių, dalyviai rinkosi drąsiau, įvairesnis spektras priemonių buvo išbandomas laisviau, patys dalyviai labiau atsipalaidavo, sumažėjo baimės suklysti arba kaip tik koncentruotai išgrynino pojūčius iki 1 spalvos piešinyje.	3.2.2.2.
	Naujos dailės priemonės arba naujai panaudotos terapinėje aplinkoje parodė, kad dalyvių galimybės nebuvo apibrėžtos ar baigtinės.	3.2.2.4.
Emocinė raiška	DT sesijų metu negalią turintys dalyviai surado „ <i>giliausias</i> “ savo emocijas ir jas įvardino.	3.2.1.2.
	Pasak tyrimo dalyvių, net skausmingiausi piešiniai visumoje atrodė tik kaip spalvotų dėmių sublimacija.	3.2.1.2.
	Būdami atviri su savimi, visi dalyviai turintys negalią pajuto svarbiausius DT aspektus: per piešinį galėjo kalbėti, atrasti save ir išjausti emocijas.	3.2.1.2.
	Negalią turintiems dalyviams DT sesijos suteikė saugumo jausmą išreikšti emocijas, skausmą, todėl svarbu buvo jas priimti ir su jomis išbūti.	3.2.1.4.
	Dalyvių su įgyta negalia sunkūs emociniai „akmenys nuriedėjo“ ir atsirado „ <i>euforijos</i> “ jausmas.	3.2.1.4.
	Dailės kaip terapijos patyrimas padėjo negalią turintiems dalyviams pažinti save sumažinant baimę kalbėti bei gilintis į savo jausmus.	3.2.2.2.
	Galimybė rūpintis savo psichosocialine, emocine gerove – turėti vietą, skirtą emocinei raiškai, erdvę terapijai, atskirtą nuo namų ar kitų vietų, buvo išskirtas kaip vienas svarbiausių aspektų lėmusių negalią turinčių dalyvių vilties jausmo patyrimą DT procese.	3.2.2.4.

Integralumas	DT negalią turintiems dalyviams suteikė galimybę socializuotis, išreikšti save bei pasijusti reikalingiems.		3.2.2.2.	
	Negalią turintys dalyviai pagerino kasdienius tarpusavio santykius.		3.2.2.3.	
	Dalindamiesi su kitais, dalyviai atrado save. Grupinės dailės terapijos patyrimas suteikė galimybę save suvokti per kitą asmenį.		3.2.2.3.	
	Įvairias traumas patyrę dalyviai vienu metu buvo ir skirtingi ir panašūs, todėl kiekvieno pavyzdys vienas kitam buvo įkvepiantis ir suartinantis.		3.2.2.3.	
Požymiai	Vilties jausmo raišką nusakantys dažniausiai pasikartojantys subjektyvūs formalieji piešinio elementai		Dalyvis/-ė	
Prasmė kurti	Objektai	Žmogaus vaizdavimas (emocijų raiška); namas (stiprybė, tapatumas, viltis); medžiai (teigiamas požiūris į savo ateitį); stalas (viltis).	Janina	
		Portretai (tapatumas, įgalinimas, teigiamas požiūris į ateitį); rankos (atrama, stiprybė, viltis); kelias (viltis, teigiamas požiūris į savo ateitį).	Aurimas	
		Medžiai (emocinė raiška, stiprybė turėti vilties); žmogaus vaizdavimas (psichinės negalios simptomatika (beviltiškumas), emocijų išveika); namai (tapatumas, teigiamas požiūris į dabartį).	Eglė	
	Simboliai	Širdis, apibrėžti elementai (keliai), bamba, akys/akiniai, šypsena, linijos aplink kūną.	Žmogus	Janina
		Atrakintos durys, langai, medienos kvapas, šiaudinis stogas, židinytis, dūmai, ruda spalva	Namas	
		Medžio sąsaja su žmogaus vaizdavimu, miškas, vanduo, gyvybė, žalia spalva	Medis	
		Stalas, ašotis, vanduo	Stalas	
		Svarmenys, kojos, širdis, spalvos (juoda-raudona)	Portretai	Aurimas
		Į viršų iškeltos rankos, daiktai rankose, svarmenys	Rankos	
		Kelias, kryžkelė, takelis (į namus), taurė, medis, rodyklės	Kelias	
		Įvairūs elementai šalia medžio, šakos, šaknys, beržas, ažuolas	Medis	Eglė
		Linijos aplink kūną, išeinamoji žarna, spalvos (juoda, žalia, rožinė, violetinė), specifinis kūno vaizdavimo būdas	Žmogus	
		Gaublys, taškas, šiaudai, molis, duona, dūmai, pečius, ruda spalva	Namai	
Veiksny	Vilties jausmo raišką nusakantys formalūs piešinio elementai		Dalyvis/-ė	
Stiprybė	Pasikartojančių elementų judėjimo kryptis į dešinę arba jų vaizdavimas dešinėje (teigiamas požiūris į ateitį)		Janina: medis	
	Stiprybę turėti vilties identifikuojantys simboliai piešiniuose (taurė, svarmenys, mūrinis namas, kojos)		Aurimas	
	Storos, paryškintos linijos		Aurimas	
	Dominuojanti centrinė kompozicija		Aurimas	
	Centrinėje lapo ašyje įkomponuoto medžio vaizdavimo pokyčiai: iš nusvirusių šakų į tiesias šakas		Eglė: medis	
	Tikslingas spalvų naudojimas piešiniuose (žalia, rožinė, violetinė)		Eglė	
	Medžio tipo pokytis, iš beržo į ažuolą		Eglė: medis	
	Savęs vaizdavimas įveikiant kliūtis		Aurimas, Eglė	

Tikėjimas	Smulkios detalės – energija nukreipta šių elementų vaizdavimui	Janina: žmogus
	Lygiavertės proporcijos vaizdavimas su kitomis figūromis	Janina: žmogus
	Objektai vaizduojami centrinėje lapo ašyje	Janina: žmogus
	Dviejų objektų vaizdavimas atskirai ir verbaliai išreikšta viltis, kad jie susijungtų	Janina: stalas
	Tiesioginis kelio vaizdavimas perėjo į simbolinį (teigiamas požiūris į savo ateitį)	Aurimas: kelias
	Perspektyvos atsiradimas piešinyje (teigiamas požiūris į savo ateitį, tapatumas)	Aurimas: namas
Savivertė	Švelnia linija aiškiai apibrėžtas kontūras – asmeniniai poreikiai, ribos	Janina: namas
	Trumpos linijos perėjo į ilgesnes ir vientisesnes	Janina
	Kompozicijos perėjimas nuo fragmentinės iki centrinės	Janina: namas, Eglė: namas
	Vaizdavimo būdas pakito nuo uždaro, kontroliuojančio iki simbolinio, atviro (padidėjęs asmens kūrybiškumas, laisvumas)	Aurimas: portretai
	Naudojamų priemonių ir spalvų skaičiaus pokytis: nuo vienos priemonės ir iki 4 spalvų ir 4 skirtingų priemonių	Aurimas
	Erdvės pasiskirstymas centrinėje lapo ašyje	Aurimas
	Nuo šakos iki vientiso medžio vaizdavimo	Eglė: medis
	Vertikali popieriaus lapo kryptis	Aurimas
Igalinimas	Perėjimas nuo spalvos naudojamo tik formai apibrėžti iki pilno objekto užpildymo spalvomis	Janina: namas
	Iš bespalvio piešinio pereita prie idėjos išraiškos per spalvą	Aurimas
	Atramos suteikimas sau (piešimo procesas kopijuojant paveikslą)	Aurimas
	Nuo daugybinių elementų piešinyje iki išgryninto centrinio objekto	Eglė: medis
	Kolorito kismas nuo 4/5 spalvų, iki 2 spalvų ir 1 spalvos (monochominis vaizdavimo būdas sudarė „atrasto žinojimo“ jausmą)	Eglė: namas
	Horizontali popieriaus lapo kryptis	Janina, Aurimas, Eglė
Emocinė raiška	Ekspresyvios linijos aplink kūną – jausmų intensyvumo pojūtis	Janina: žmogus
	Spalvos: geltona, raudona, violetinė; linijos, figūros ir simboliai: fiziniai ir emociniai išgyvenimai	Janina: žmogus
	Perėjimas iš spalvotų pieštukų prie spalvotų kreidelių	Janina: namas, Eglė: medis
	Perėjimas iš paprasto kieto pieštuko prie spalvotų tušinukų	Aurimas
	Netiesioginis kelio vaizdavimas perėjo į tiesioginį	Aurimas: kelias
	Dėmesys detalėms ir aprašymo naudojimas piešiniuose	Aurimas
	Aplinkos elementų vaizdavimas buvo neatsiejamas nuo centrinio (medžio – aš) objekto	Eglė: medis
	Rudos spalvos atsiradimas ciklo pabaigoje	Janina: namas Eglė: namas

10 PRIEDAS

Teminės analizės ir piešinių analizės sąsajos. Schema

